

KÖZÖSSÉGI RELÁCIÓK:

ELMÉLETEK, NARRATÍVÁK, HIPOTÉZISEK

Szerkesztette:
Feleky Gábor

KÖZÖSSÉGI KAPCSOLATOK
MŰHELYTANULMÁNYOK 2.

**Közösségi relációk:
elméletek, narratívák, hipotézisek**

X 113243

Közösségi relációk:
elméletek, narratívák, hipotézisek

Szerkesztő:
Feleky Gábor

BELVEDERE

2009

A kötet megjelenését az OTKA „A közösségi kapcsolatok igénye – a demokrácia megújításának esélye” című 73034. számú kutatáshoz nyújtott támogatás, valamint az MTA Politikai Tudományok Intézete és a Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszék támogatása tette lehetővé.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000814048

Közösségi relációk:
elméletek, narratívák, hipotézisek

Szerkesztő:
Felekgy Gábor

ISSN 2060-8985

ISBN 978 963 9573 54 3

A kötet szerzői:

© Utasi Ágnes, Babócsai Zsuzsa, Balog Iván, Barna Zsófia, Budai Zsanett,
Császár Balázs, Hári Péter, Iszkeitz Piroska, Juhász Erika, Kalocsai Janka,
Lócai Balázs, Lukács Ilona, Márfi András, Márkus Kata Nóra, Sik Domonkos,
Széll Krisztián, Szoldán Zita, Turbucz Mariann, Végh Márta, 2009

X 113243

TARTALOM

Előszó	7
Kutatási alapkérdések	9
<i>Utasi Ágnes:</i> A közösségi kapcsolatok és a közélet	11
Elméleti kitekintések	35
<i>Sik Domonkos:</i> Az állampolgári cselekvés kapcsolathálózati előfeltételei	37
<i>Balog Iván:</i> „A szabadság kis körei” – diskurzus a Bibó-recepcióban	56
Interjúk tükrében	69
Közösségek szerveződése és működése	70
<i>Budai Zsanett:</i> Közösségek vezetése: típusok és motivációk	71
<i>Kalocsai Janka:</i> Közösségen belüli konfliktusok és feloldásaik	84
<i>Babócsai Zsuzsa:</i> A pályázatok fetisizálása	98
<i>Hári Péter:</i> Internetes kommunikációs technológiák használata a magyarországi civil közösségekben	106

Közösség és társadalom	118
<i>Széll Krisztián:</i> A közösségi érdekérvényesítést segítő társadalmi, kapcsolati tőke	119
<i>Császár Balázs:</i> A közösségek és a nyilvánosság	135
<i>Juhász Erika:</i> Közösségi szerveződés és helyi közélet	153
Szempontok, rendezőelvek az interjúk tartalomelemzéséhez	164
<i>Lócai Balázs:</i> A közösség szerepe az egyén életében	165
<i>Végh Márta:</i> Közös célok a közösségek életében	174
<i>Iszkeitz Piroska:</i> Döntéshozatal, részvétel, konfliktus a közösségek életében	180
<i>Turbucz Mariann:</i> Közösségi vezetők kapcsolata a helyi döntéshozókkal	184
<i>Szoldán Zita:</i> Közösségszervező értékek, részvétel, közösséghez tartozás igénye	189
<i>Lukács Ilona:</i> Értékvezérelt közösségek	195
<i>Márkus Kata Nóra:</i> Közösségszerveződés és szolidaritás	201
Tájékozódás	204
<i>Barna Zsófia – Márfi András:</i> A közösség fogalmának egyes megközelítései	205

ELŐSZÓ

A közösségi kapcsolatok igényének felkeltése és bővítése a demokrácia megújításának esélye. E gondolatot követve készítettünk harminc mélyinterjút kisközösségek vezetőivel. Azt tételeztük, hogy olyan emberektől kapunk majd információt, akik lelkesedésükkel képesek fokozni a „bűvörükbe” kerülők közösségi igényét és közéleti részvételét. A mélyinterjúk – melyeket sorozatunk első kötete tartalmazza – segítették kidolgozni kutatásunk teoretikus alapelveit és hipotéziseit.

Jelen kötet a közösségi kapcsolatok működését vizsgáló alapkérdések rendszerezésével indul (Utasí), majd a téma kutatásának alapelveivel összefüggő elméleti teljesítményeket mutat be (Sik, Balog). Külön tanulmány foglalja össze a legismertebb közösségi definíciókat és kutatási módszereket (Barna-Márfi).

Az interjúk információ-anyagát felhasználó első fejezet tanulmányai a közösségekre jellemző működési elveket vázolják: a közösségi vezetés típusait (Budai), a közösségen belüli konfliktusok feloldásának változatait (Kalocsai), a működés feltételeihez szükséges pályázatkészítés kényszerét (Babócsai) s az internetes kommunikáció közösségi szerepét (Hári).

A tanulmányok következő blokkja a makro-közösség és kisközösségek relációjára összpontosít. A szerzők körvonalazzák a közösségek érdekérvényesítését, a közösségi célok realizálását segítő kapcsolati tőke szerepét (Széll), a közösségek és társadalmi nyilvánosság összefüggését (Császárr), valamint a lokális közösségek közéletben játszott szerepét (Juhász).

A kötet zárófejezetének szerzői a közösségi élet működésének különböző dimenziói mentén szedték csokorba az interjúalanyok gondolatait. A tematikus tartalomelemzésekből megismerhetjük a közösségi szolidaritást életre hívó gondolatokat (Márkus), a közösségi lét jelentőségét az emberek életében (Lózai), s azokat a domináns célokat (Végh) és értékeket (Szoldán, Lukács), amelyek az interjúalanyok szerint működtetik a kisközösségeket, megalapozzák a közösségi döntéseket (Iszkeitz), segítik a kapcsolattartást a helyi döntéshozókkal (Turbucz).

A kötet tanulmányai meglehetősen különbözőek, ám valamennyi tanulmány segítheti a kutatás következő szakaszához, a surveyhez nélkülözhetetlen pontos indikátorok kidolgozását, s majd azt követően a kutatást záró releváns következtetések megalkotását.

Utasi Ágnes
kutatásvezető

KUTATÁSI ALAPKÉRDÉSEK

UTASI ÁGNES:

A KÖZÖSSÉGI KAPCSOLATOK ÉS A KÖZÉLET

Az emberi kapcsolatokat elemző korábbi kutatásaink¹ azt jelezték, hogy a családon és baráti körön kívül szélesebb közösségi kapcsolattal elsősorban a kedvező életfeltételekkel élők rendelkeznek. Ez arra utal, hogy a közéleti közösségi kapcsolatok is elsősorban a kedvező társadalmi és gazdasági tőkével rendelkezők privilégiuma és praxisa lehet (Utasi, 2002). Az iménti következtetés motiválja jelenlegi kutatásunkat. Arra keressük a választ, hogy az életfeltételek mely dimenzióinak változásával bővíthet a társadalom szélesebb rétegeire a közösségi kapcsolatok iránti igény, milyen változás szükséges és elégséges ahhoz, hogy a társadalom jelenlegitől szélesebb köre vegyen részt a közösségi életben, majd a közéletben, a közügyek alakításában.

Egy 2005-ben készült nemzetközi összehasonlító vizsgálat (ESS, 24 európai ország) megerősítette, hogy a jobblétben élő modern társadalmakhoz képest a poszt-szocialista országok lakosságának számottevően kisebb aránya kötődik bármilyen közösséghez, egyesülethez. A poszt-szocialista országokban alacsonyabb a baráti kapcsolatot számon tartó népesség aránya is, alacsonyabb az informális magántársasági kapcsolatkört ápoló, vendégséggel azt megerősítő válaszadó, s magasabb a közéletbe saját részvételét feleslegesnek ítézők aránya (Utasi, 2002, 2008).

A nemzetközi összehasonlító adatok azt is jelzik, hogy a tradicionális társadalmakban is és a jólétben élő modern piacgazdasági társadalmakban is nagyobb a közösségi kapcsolatok intenzitása, mint a poszt-szocialista országokban. Vajon miért ritkább a közösségek hálózata a poszt-szocialista, félig-modernizálódott, relatíve szegény piaci társadalmakban, mint máshol? Minden bizonnyal azért, mert itt a tradicionális közösségi kötelékek már jobbra leépültek, miközben még polgári közösségek alig keletkeztek. Ezáltal hiányos a társadalom túlnyomó többségének állampolgári tudata és igény szintje is. Végülis a modernizációs civilizációs fejlődés felútja, annak ellentmondásossága fokozta a kapcsolathiányt és közösség hiányt, s ez növelte az atomizálódás és izolálódás esélyét.

A tradicionális közösségi kötelékek leépülésének tendenciája Magyarországon már évtizedekkel korábban körvonalazódott, súlyos hiánya azonban csak a legutób-

¹ Vizsgáltuk a kapcsolatok életminőséget, elégedettséget alakító hatását (OTKA, T046301, ESS, 2005) valamint a társadalmi szolidaritást és integrációt befolyásoló szerepét (OTKA, T25584).

bi évtizedekben erősödött, s fogalmazódott meg a szociológiában (Utasi, 2000). A rendszerváltás előtt ugyanis a család és más erős kapcsolatok kényszerű összefogása, valamint a döntően állami tulajdonviszonyokhoz kötődő munkamegosztás következtében még állandóbbak voltak az erős kapcsolatokra alapozott közösségek. A szocialista teljes foglalkoztatás biztosította a hosszan tartó munkatársi kapcsolatokat, munkahelyet, ezáltal a jelenlegitől nagyobb lehetőség kínálkozott az egymásrautaltságból eredő munkahelyi közösségek kifejlődésére. A jelenleginél jobban működtek a szomszédsági kapcsolatok is. A kölcsönös ráutaltságból és anyagi szűkösségből eredő instrumentális összefogás, valamint a lakóhelyen együtt töltött hosszú idő hatására a közvetlen közösségi kapcsolatokban könnyebben alakuló *bizalom* ekkor még jobban összetartotta az erős kapcsolatokból strukturálódó közösségeket.

Az erős kapcsolatok hálóját átlépő civil közösségek persze ekkor is alig szerveződtek. Elsősorban a tradicionális motivációval jöttek létre társulások. Más közösségek állami kontroll alatt voltak. A létezett szocialista körülmények között ezért nem alakulhatott ki az emberek képessége arra, hogy miként lehet civil közösségeket létrehozni (Szalai, 2006).

A rendszerváltást követő években a „gondoskodó állam” visszaszorításával, a piacgazdasággal szükségképpen felerősödött egyenlőtlenségek miatt az önvédelmet jelentő civil közösségekre egyre nagyobb szükség lett volna. Fokozatosan, ám mind határozottabban fogalmazódott meg az a kérdés, hogy a piacgazdaságra áttért, forráshiányos társadalomban miként védhető meg a társadalmi integráció, miként biztosítható, hogy a társadalom ne szakadjon szét szélsőségesen egyenlőtlen rétegekre, s hogy a túlnyomó többség ne érezze magát illetéktelennek arra, hogy beleszóljon a környező közösséget, s így saját életét is érintő közügyekbe (Utasi, 2002).

A közösségi igény és a közélet kölcsönhatása

A közösségi igény és a közéleti részvétel kölcsönhatását, valamint ezek társadalmi rétegenként is szembevetendő differenciáltságát ez ideig nem vizsgálta körültekintően a magyar szociológia. Ennek egyik oka az, hogy a rendszerváltozást követően még sokan várakozó álláspontra helyezkedtek, azzal érveltek, hogy az átmeneti évtizedekben nem lehet általános a társadalom közösségi participációja, hiszen a többségnek meg kell tanulnia a demokratikus közéletet, ehhez pedig időre van szükség. Azt remélték, hogy a piacgazdaság fejlődésével majd szélesednek a középosztályok, s hatására kifejlődik az állampolgári/polgári tudat is. A várakozás azonban eddig nem hozta meg a várt eredményt. A rendszerváltást követő években ugyan jeles szociológusok arra figyelmeztettek, hogy a társadalmi átalakulás a piacgazdaságra áttérést követően akár hatvan évig is eltarthat, ha egyáltalán demokratikus keretek között az megvalósul (Dahrendorf, 1990, Offe, 1992).

Az évek múlásával azonban mind világosabbá vált, hogy a közösségi lét és az állampolgári tudat területén nincs előrelépés, sőt, a tradicionális közösségek is beszűkültek, redukálódtak. Az emberi kapcsolatok hálójának szűkülése és ritkulása, az atomizálódás, a közösségek hiánya immár nem csak a társadalmi integrációt veszélyezteti, de akadálya a többség közéleti részvételének, a saját életet érintő ügyekkel kapcsolatos véleménynyilvánításnak, gátja a demokratikus közélet működésének.

Kétségtelenül a nemzetközi szociológiai vizsgálatok azt is jelzik, hogy a közösségek leépülésének tendenciája az utóbbi évtizedekben nem csak a „demokráciát tanuló” poszt-szocialista országokban szembetűnő. Az utóbbi évtizedekben a piacgazdasággal működő legtöbb modern társadalomban redukálódtak a civil kötelek (Putnam, 2002). Az is igaz persze, hogy a gyors társadalmi változások hatására a közösségi kötelek hiánya és a demokratikus közösségi részvétel hiányosságai a poszt-szocialista társadalmakban erősebben jelentkeznek, mint a több évtizede vagy több évszázada modern piacgazdasággal működő társadalmakban, ahol a demokrácia formális elemeinek megőrzésére, fenntartására a hatalom ma is több anyagi eszközt képes bevetni.

A közösségi szerveződés

A *közösség és a közélet* kölcsönhatásának, összefüggésének kutatásához alapvető kiinduló kérdés, hogy mit tekintünk közösségnek, s mit közéleti részvételnek. Max Weber a társadalmi cselekvés fogalmából vezeti le a közösségi kapcsolatot. Elmélete szerint ha több személy cselekvése értelmi tartalma szerint egymásra irányul, létrejöhét a közösségi kapcsolat. A kapcsolatokat *különböző motivációk alakítják, következésképpen a közösségi kapcsolatok is alakulhatnak dominánsan tradicionális, emocionális, értékvezérelt vagy érdekevezérelt motivációk hatására*. A tradicionális motivációval alakuló közösségek valószínűleg kisebb, ám a többi motiváció nyilvánvalóan nagyobb eséllyel lesz meghatározó motiválója olyan közösségeknek, amelyek szerepet játszanak a közélet alakításában (Weber, 1987).

A közösségi kapcsolatokat létrehozó motivációk hatására formálódik a kapcsolatban résztvevők közös *célja* és/vagy közösen vállalt *értékrendje* és/vagy fogalmazódnak meg közös *érdekei*. Ezek azután megteremthetik az összetartozás-érzést, a „*mi-tudat*”, másként a *közösségi identitást*, amely alkalmassá teszi a hasonló motivációval egymás felé gravitálókat az egymáshoz igazodó *cselekvésre*, s az *egymás iránti szolidaritásra* (Hankiss, 2004).

Nem feltétlenül szükséges valamely közösség formálódásához, fennmaradásához, működéséhez, hogy a kapcsolati motivációk és cselekvési célok, tényezők mindegyike egyszerre jelen legyen, ám az valószínű, hogy a közösség *összetartozás-tudata* annál erősebb, minél több motiváció kapcsolja össze a közösség tagjait. Szerencsés

esetben a többféle motiváció hatására a közös cselekvés nyomán létrejön a *spiritualitás is*, ami szilárd érzelmi és pszichés alapja a közösségi identitásnak.

A többféle motivációval alakuló közösségek tagjai jórészt ismerik egymást, legalábbis a közösség több tagja közvetlen kontaktusban áll egymással. Ez vonatkozik az olyan makro-közösségre is, mint a nemzet, de jellemző egy település lakóközösségére is. A nemzeten belül a közös eredetből származó tradicionális motivációval alakuló összetartozás-tudatot erősíti a közös kultúra, nyelv, amelyek elősegítik a makro-közösség tagjai közötti közvetlen kommunikációt még akkor is, ha találkozásukat megelőzően nem voltak egymással közvetlen ismeretségben, kapcsolatban. Gondoljunk az idegenben egymásra találó honfitársakra. Az ugyanazon településen lakókat ugyancsak elsősorban a közös múlt, a tradíció tartja össze, közülük is többen napi kapcsolatban állnak egymással, s ezáltal a lokális közösségek átélik az együvé tartozás tudatát, amelyet meggyőzően jelez a „földiek” örömteli találkozása valamilyen más településen, vagy más országban, kontinensen. A közösségi spiritualitás összeforrasztó erejét pedig érezzük, ha egy nemzetközi sporteseményen felemelkedik a nemzeti zászló, vagy országos kulturális versenyen a mi településünkön élő vagy ott nevelkedett, a „közülünk való” versenyző arat sikert. Remény van arra, hogy az ilyen meglévő, gyakran szunnyadó, látens közösségi tudatra és spiritualitásra alapozva bármikor újjáépíthetők a lokális kis körök, közösségek, s jó esetben a közélet is.

Napjainkban mind gyakrabban alakulnak olyan kvázi-közösségek is, amelyeknek tagjai közvetlenül soha nem találkoztak egymással, a közösség egyetlen tagjával sem. Nincs tradicionális motivációja, gyökere összetartozásuknak, együvé tartozásukat virtuális irányítással, *közvetítéssel, valamilyen közösen követett érték, érdek vagy cél-racionális motiváció hozza létre*. Ugyanakkor az így szervezett hálózatokban is egy idő után létrejöhetnek az egymással közvetlen kapcsolatot (is) ápoló körök, csoportok, s esetenként a virtuális közösségek is kifejezik konkrét közös cselekvéssel egymás iránti szolidaritásukat. Országos, esetleg több országra is kiterjedő béke-menetet, felvonulást vagy szolidaritás-demonstrációt szerveznek mind többször az internet segítségével. Kérdés, hogy milyen mértékben alakulnak ki a virtuálisan szervezett hálózatokon belül a közösségi kritériumok, a közösségi mi-tudat, s a kölcsönös szolidaritás.

A hasonlóság ellenére jelentős különbség tapasztalható a közvetlen kapcsolatkörön belül alakuló és a közvetetten – napjainkban elsősorban virtuálisan – szervezett közösségekhez tartozók identitás-tudata és spiritualitása között. A *közvetlen közösség* tagjainak legalább egy része, jobbra túlnyomó többsége kölcsönösen ismeri egymást, ezért az ilyen közösségben a közvetlen ismeretség és megismerés hatására sokkal erősebb lehet az *egymás iránti bizalom, hitelesebb az információáramlás, és ennek nyomán erősebb a szolidaritás* is. Ennek ellenére több nemzetközi kutatás rá-

irányította a figyelmet arra, hogy a technikailag fejlett társadalmakban – miközben a közvetlen kapcsolatokon alapuló civil közösségek száma alacsony, sőt redukálódik –, a virtuálisan szervezett hálózatok akciói szaporodnak, mind többször szerveznek valamilyen nagy tömeget is megmozgató („critical mass”) demonstratív eseményt (Putnam, 2002).

Megválaszolatlan ma még a virtuálisan alakuló kvázi-közösségek akcióival összefüggő számos kérdés, egyebek között az, hogy a virtuálisan formálódó közösségek képesek-e, s ha igen, milyen feltételekkel lesznek képesek hasonlóképpen működni, mint a közvetlen kapcsolatokon alapuló közösségek? Milyen eséllyel tudják majd átalakítani, transzformálni internetes hálózatukat közvetlen kapcsolatokká és közvetlen közösségekké? Mekkora a veszélye annak, hogy az Internet segítségével, a virtuálisan, egymást nem ismerők által szervezett akciók követői manipuláció, hamis cél eszközeivé válnak? Képesek-e a virtuálisan szervezett hálózatok rendszeres szolidaritásra, s mi-tudattal valós közösségként, valós célok és értékek mentén működni?

A közösségek folyamatos bomlásának és épülésének dinamikája

A közösséghez tartozás tudata, a „mi tudat” nélkülözhetetlen az emberek biztonságérzetéhez és társadalmi integrációs tudatához egyaránt. Ezt feltételezésünk szerint a virtuális közösség kevésbé, inkább a valós közösségi tagság biztosítja az egyének számára. Ugyanakkor az egyéni életútban és a társadalom életében bekövetkező kisebb-nagyobb változások gyakran térben, értékrendszerben, érdekekben egyaránt távolíthatják egymástól azokat, akik korábban, az életútban bekövetkezett változásokat megelőzően egyazon közösség tagjai voltak, egyazon cél megvalósítására szerveződtek.

A változások nyomán gyakran megszűnik a korábbi kapcsolatokhoz kötő mi-tudat, s meggyengül a korábbi közösséghez fűző szolidaritás és bizalom is. Az emberek azonban közösség iránti szükségletüket követve igyekeznek a megváltozott értékeiknek és érdekeiknek megfelelő, új céljaikkal megegyező hasonló mások felé gravitálni, s az új körülményekhez adaptálódva immár új kapcsolataikkal alkotni közösséget.

A közösségi kapcsolatok az életfeltételi változásokat követve nagyobb társadalmi traumák nélkül is *folyamatosan bomlanak és más szereplőkkel újraépülnek*, ezáltal kontinuus maradhat a társadalmi közösségi integráció, s nem hull ki az egyének többsége a társadalomban őket körülvevő valamennyi közösségből. Ugyanakkor minél dinamikusabb, gyorsabb változások történnek a társadalomban, annál erősebben fluktuálnak a közösségek tagjai, annál hevesebben szakadnak kapcsolatok, bomlanak és újraépülnek az egyének más közösségei (Hankiss, 2004).

A tapasztalat azt is igazolja, hogy azok a közösségek bomlanak fel a legnehezebben, amelyek tradicionális motivációval (is) szerveződtek. Az egyének tradicionális motivációval létrejött közösségeit többnyire olyan erős kötelékek tartják össze, hogy azok többsége egy életen keresztül konstans marad. Amennyiben ezek a közösségek valamilyen radikális ok következtében mégis megszakadnak, *a tradicionális kötelékek hiánya meggyengíti az egyén identitástudatát*, s megnehezíti más kapcsolati motivációval alakuló közösségekbe integrálódásának esélyét is. Ezt jelzi sokszor az országból, nemzetből kiszakadó idegen országba kerülő migránsok élete, hasonlóképpen a faluról városba települő státusz-mobilok hiányos kapcsolatrendszere (Bourdieu, 1978).

Különösen gyakran szakítja meg a közösségi kötelékeket *a társadalmi struktúra egészében végbement gyors változás*. Magyarországon az 1980-as évek végén, 90-es évek elején a tulajdonviszonyok változását követően például nagyon gyorsan átrendeződtek az érték- és érdekviszonyok, s ennek következményeként gyakran megszűntek az egyének korábbi kapcsolatai és közösségei is. A termelési struktúra gyors átalakításával felbomlottak a hasonló státuszúak régi közösségei. Meglazultak a korábbi munkatársi közösségek, a politikai változások hatására pluralizálódtak a politikai értékek, s megszűntek, majd újraalakultak a politikai értékközösségek. A struktúraváltást követő migráció és lakás-mobilitás nyomán szétestek a szomszédsági közösségek, a jövedelmek polarizálódásával pedig szétszakadtak a korábbi baráti-társasági körök.

A strukturális változások radikálisan átalakították a közösségi kapcsolatokat, s az egyének új körülmények között alakuló céljainak, új értékpreferenciáiknak megfelelően bomlottak a régi közösségek. Az egyének új kapcsolatokat, új közösségeket, új társaságokat kerestek, alakítottak. Sokan azonban nem tudták pótolni a veszteséget a gyors változás által diktált ütemben, ezért redukálódtak kapcsolataik, beszűkültek közösségeik, sokak kapcsolatai a szűk családra redukálódtak, rosszabb esetben az egyén atomizálódott, izolálódott (Ferge, 2000, Utasi, 2002).

A szociálpszichológiai kutatások szerint a kapcsolathány növeli számos betegség kialakulásának esélyét és csökkenti az életesélyeket, gyakran izolálódáshoz vezet. A kutatók egy része szerint a magyar lakosság halandósági mutatói, főleg a férfiak nyugati országokhoz képest alacsonyabb átlagéletkora korántsem független a közösségi kapcsolatok beszűkülésének tendenciájától (Kopp, 2001, Ferge, 2000, Castel, 1993).

A globalizáció közösségi hatása

A globál-kapitalizmust létrehozó fő motiváció a nemzeteken átívelő gazdasági szövetség, egység kialakítása, a nemzeti piacok határainak leépítése, s a nemzetközi tőke számára szabad áramlás biztosítása. Az európai munkapiaci, kereskedelmi, pénzügyi és fogyasztói tér egybeolvasztásával, kitágításával alakított globalizált társadalmak egységét ugyan esetenként „közösségnek” is nevezik, ám a mi korábban körvonalazott közösség-definíciónk szerint ez lehet „unió”, integráció, de nem lehet közösség, hiszen nem rendelkezik a közösség általunk nélkülözhetetlennek ítélt kritériumai-val: a szolidaritással és a mi-tudattal, a közösség tagjaiért vállalt felelősségtudattal. Az európai globál-kapitalizmus nemzetközi piacának domináns motiválója ugyanis az adott időre releváns piaci érdek, amely azonban nem hordozza egyszersmind a szövetségben résztvevő országok, nemzetek mindegyikének részérdekét. Elég, ha csak a mezőgazdasági termelők között a differenciált támogatás hatására alakuló transznacionális érdeellentétekre, vagy az „anya” és „leánybankokkal” összefüggő, napjainkban kiéleződő érdeellentétekre gondolunk. A rövid távú gazdasági és profitérdek nem képes biztosítani az országok közötti érdeellentéteket kiegyenlítő elnyújtott reciprocitást. Így többnyire kizárja a nemzetek közötti szolidaritás érvényesülését, inkább fokozza közöttük az érdeellentétet. Voltaképpen minden nemzet saját érdekét követve jól akar járni a piacon. Az érdekek érvényre juttatása, illetve harmonizálásának igénye ezzel szemben hol egyik, hol másik nemzet érdekével ütközik. A nemzethatárokon átívelő transznacionális piacgazdaságok szövetségében ezért nem jön létre a közösségi tudat, csak aktuális szövetség, együttműködés. Napjainkban ugyan erősödnek a nemzetközi fogyasztói minták, ám vele párhuzamosan erősödnek a nemzetállamok védekező reflexei is, mert hiányzik a közösségteremtő motivációk közül a szolidaritás, a tagok érdekeinek és/vagy értékeinek hosszú távú egysége, s nem várható a tagokat összekötő *mi*-tudat és spiritualitás sem.

Másként tekinthetünk az olyan európai vagy nemzetközi érték-közösségekre, amelyek függetlenek a globalizáció haszonelvű céljaitól, esetenként éppen azzal ellentétesek. Ilyenek a béke, az univerzumot védő „zöldek”, az elnyomottak iránti szolidaritást vállaló nemzetközi segélyszervezetek, vagy a transzcendens erőt szolgáló vallásos érték-közösségek. Az univerzális, általános emberi célok, értékek motivációjával szerveződő nemzetközi közösségek a nemzetitől és lokálistól általánosabb, tehát magasabb rendű human érték, cél érdekében szerveződnek. Itt a nemzeti közösségi identitás és a transznacionális együttműködést létrehozó univerzális érték vagy érdek nem kerül egymással ellentétbe. A transznacionális keretek között univerzális célokat megvalósító nemzetközi érték-közösségek nem kényszerítenek a tradicionális motivációval létező szűkebb – nemzeti vagy más lokális – közösségi kötelékek értékeinek és céljainak háttérbe szorítására. Egy magasabb rendű univer-

zális cél érdekében vállalják a résztvevők a meglévő közösségi szolidaritásuk mellé a tágabb közösségi érdeket megvalósító, univerzális szolidaritást.

A modern piacgazdasági termelés a nemzetgazdaságokon belül szükségképpen folyamatosan és dinamikusan támadja, szaggatja a közösségeket, de a közösségi normákat is azáltal, hogy egyetlen célja a jövedelmezőség, rövid távú racionalitással elsődlegesnek tekinti a pillanatnyi hasznot, profitcél. Ennek érdekében gyakran áttelepítik, mozgatják a munkahelyeket és a munkaerő egy részét, profilváltás helyett leépítik a munkaerőt. E folyamat szükségképpen szétveri a munkatársi közösségeket, vele gyakran a munkavállalók magánkapcsolatait is. Állandó mozgásban tartja, majd parkoló pályára helyezi a munkavállalók egy részét, s így folyamatosan bomlasztja közösségi kapcsolatait is (Fukuyama, 2000, Korten, 1995, Beck, 2005).

A közösségi értékek és normák változása

A globalizált piacgazdaság működése tehát folyamatosan erodálja a régit, ám épít új közösségeket is azáltal, hogy *változtatja a régi normákat, értékeket*, miközben az új termelési struktúra igényeit kiszolgáló új normák, új közösségek kialakítására készítet. Az új normákkal és rövid távú racionalitással alakuló új közösségekben azonban a szélsőséges verseny és individualizálódás hatására jelentős mértékben csökken, illetve hiányzik a bizalom, s csökken a tradicionális társadalmak közösségeiben elvárt altruista szolidaritásérték, valamint a közösség tagjaiért vállalt felelősségérzet is. A termelési technika dinamikus változtatásának, átalakításának megfelelően a munka-közösségeket rövidtávra tervezik. Hozzászoktatják a munkaerőpiac szereplőit az állandó újrakezdéshez és fluktuációhoz, s vele a kapcsolatok állandó szakításához is. A korábbi közösségeket bomlasztó és újat építő mozgás a bizalom és felelősség értékének, normáinak leépítése után már rendszerint nem ütközik akadályba.

Az is nyilvánvaló, hogy a közösségeitől folyamatosan elszakadó atomizált ember nem válhat „individuummá”, mert önmagában nem képes létezni, csak közösségekben, kapcsolati relációban létezik. A közösségi lét nélkülözhetetlen az egyéni célok realizálásához is. *„Hiába fűrésztesd önmagadban, csak másban moshatod meg arcodat”* – írja József Attila. A közösség hiány következménye ezáltal nem csak az atomizált egyén lesz, de lehetetleníti az önálló individuális lét kiteljesedését is. A gazdasági termelés irányítói persze jól látják, hogy az optimálisan eredményes teljesítményhez nem elég az atomizált egyén, az optimális eredményhez, teljesítményhez közösségi együttműködés is kell. Ennek érdekében—amennyiben a termelés igénye kívánja, akár rövid távra, tréningeken mesterségesen is felépítik a szükséges közösségeket (Korten, 1995, Sen, 1999, Szalai, 2006).

A mára általánossá vált emberi közösségi normák egyes kutatók szerint már sok évtizeddel korábban, bizonyos országokban már másfél évszázaddal ezelőtt, a nagy-

üzemi ipari termelés megjelenését követően fokozatosan alakultak ki. A tradicionális családi gazdálkodást felváltó nagyüzemi termelés és piaci verseny ugyanis szükségképpen felerősítette az individualisztikus és racionalisztikus személyiségjegyeket, állandó mozgásra készítette az egyének életét, s folyamatosan leépítette a bizalomra és a családi gondoskodással a közösség tagjai iránti kötelességre, felelősségvállalásra alapozott morált (Weber, 1982, Hirsh, 1976).

A nagyüzemi piacgazdasági termelés preferált értékei: az ész, a ráció, az individuális verseny egyre erősödtek. Ez utóbbi értékpreferenciák terjedésével fokozatosan eltűnt a hajdan vallásos hittel megerősített közösségi morális kényszer, terjedt a szekularizáció, csökkentek a tradicionális közösségi értékek és normák. Csökkent a közösségeket összefűző mechanikus szolidaritás, redukálódott a lemaradók iránti „naiv könyörületesség” (Weber, 1982, Durkheim, 1986). A közösségi morál változása tehát alapvetően a technikai fejlődés és vele a termelési struktúra változásának eredménye, hiszen az egyéni előrejutás, egyéni verseny, az individuális célok, jogok érvényesülése többnyire csak a közösség más tagjainak kárára, mások jogainak csorbitásával lehetséges. A rövid távú racionalitással az individuális célok korlátok nélküli érvényesítése, majd az értékek és morál változása szükségképpen háttérbe szorította a korábbi tradicionális közösségi értékeket. Míg a tradicionális közösségeket alapvetően az altruista szolidaritás és a közösség által elvárt és szankcionált hagyományos morál értékei tartották össze, addig a nagyüzemi versenyz gazdaság körülményei között formálódó egyesületeket elsősorban a célracionalitás és önérdek (Beck, 1999, Lorenz, 2002, Weber, 1982).

A mai szolidaritás-hálók szerveződése

A közösségi lét velejárója a szolidaritás, a másokért vállalt felelősség, az együvé tartozás tudatának átélése. Kérdés, hogy a morál és értékrendszer nagyipar által jelzett változásai mellett ez miként érvényesülhet a mai társadalmakban? Ismeretes, hogy a közösségek formálódásában egyszerre többféle motiváció is szerepet játszhat, másrészt az emberek többféle értéket és érdeket követhetnek, ezáltal többféle közösséghez tartozhatnak. Mindezek következtében egyrészt koncentrikusan bővülő, különböző létszámú közösségekhez tartozhatunk (család – barátok – munkatársi – hobbi/érték/politikai közösség – lokális kisközösség – nemzet – transznacionális-univerzális), másrészt minden szinten horizontálisan is több közösséghez kötődhetünk, többféle közösségi identitásunk is kialakulhat.

Kapcsolataink azonban mind ritkábban alakulnak közösséggé a globalizált piacgazdaság szélsőséges versenyt, rivalizálást felerősítő morális értékei és elvárásai miatt. Nehéz felismerni, hogy hasznosabb a rövid távú racionalitás helyett hosszú távú érdekeket vagy egyetemes humán értékeket követni. A globalizált piacgazda-

ság ugyanis olyan rapid változásokat generál, hogy a kapcsolatokban nehezen alakulhat ki a hosszú távú együttműködés érdeke, s a szolidaritáshoz, altruizmushoz nélkülözhetetlen bizalom. Ezáltal az elnyújtott reciprocitáson alapuló kölcsönös szolidaritás a modern gazdaság viszonyai között túlnyomórészt csak családban és a tradicionális motivációval létrejött erős kapcsolatok határain belül található. A családon-rokonságon, szoros baráti körön kívüli közösségekben ritkán és nehezen jön létre az önzetlenség. A közösségi szolidaritás tartalma beszűkült, rövid távú érdekek „rabságába került” (Fukuyama, 2000, Utasi, 2002).

A nagyüzemi piacgazdaság domináns normákat és értékeket megváltoztatót, régi közösségeket romboló hatása ellenére napjainkban mind gyakrabban feltűnnek a szolidaritás és altruizmus családon kívüli (kis)közösségi formái is. Az individuális célok realizálása után egyre többen ráeszmélnek arra, hogy szükséges a hozzájuk tartozó, közösségükben élő lemaradók, hátrányba kerülők megsegítése, hogy humánus kötelesség a közösség más tagjaiért, esetleg más közösség tagjaiért vállalt felelősség, jótekonyság, „önkéntesség”. A szolidáris közösségek akár racionalitással is eljuthatnak ahhoz a felismeréshez, hogy jelenleg a társadalomban a kockázatok oly nagyok, a biztonság annyira kicsi, a feltételek olymértékben kiszámíthatatlanok, hogy a haszonelvű gyors változások és kockázati bizonytalanság miatt bárki rászorulhat mások támogatására és szolidaritására (Beck, 2003).

A szolidaritást kiváltó jelenségek élén a természeti katasztrófák találhatók, majd a feltűnően elesett, nagyon lemaradó csoportok, egyének gyors megsegítése érdekében jelentkeznek ma a mások iránti közösségi szolidaritás és jótekonyság. A közösségi szolidaritás-akciókat egyre gyakrabban szervezik interneten, esetleg onnan ered az információ, amely kiváltja az összefogást, majd mozgósít a segítségnyújtásra. Gyakoriak a nemzethatárokon átívelő szolidaritást, segítséget nyújtó közösségek is (kiszolgáltatott népekért, betegekért, menekültekért stb.).

A kockázatok csökkentése a célja a munkacserén alapuló szolidaritás-hálóknak is. Ezek működése eltér a tradicionális közösségekben a bizalom alapján szervezett munkacserétől, a hajdani, a falvakban természetes, kölcsönösen egymást segítő együttműködési formától. A munkacserén alapuló modern szolidaritás-hálóknak a közösség valamely tagjának nyújtott segítséget, munkát, szolgáltatást „megfizetik”, ám nem pénzzel, hanem valamilyen szimbolikus fizetőeszközzel (jeggyel, feljegyzéssel, a lokális közösségben alkalmazott helyi pénzzel, zsetonnal, stb.) vagy csak egyszerűen feljegyzik. A szolidaritásért, amennyiben később rászorul, mindenki viszonzásra számíthat. Vagyis a virtuális közösségi „szolidaritás-bankba” kerül a végzett jótekonyság értéke, s a „közösség egyezményes valutájáért” szükség esetén bármilyen segítség igényelhető (Beck, 2005, Giddens, 1999).

Tekinthető az iménti közösségi együttműködés reciprocitáson alapuló piaci kapcsolathálónak is, főleg az ismeretlenekből szövődő nagyvárosi segítőháló esetében, ám csíráját hordozza egy sajátos új típusú önkéntes közösségi szolidaritásnak, szociális közösségi gazdálkodásnak is. Még inkább reménykeltők a mezőgazdaságban, egyes vidékeken „informálisan” szerveződő értékesítési szövetkezetek, gazdasági társulások. Ezekben a szerveződés kezdeti domináns motivációja hasonlóképpen gazdasági érdek, de a közösségbe szerveződők ismerik egymást, ebből adódóan erősebb lehet közöttük a bizalom, s így nagy esélye van annak, hogy kialakul köztük a mi-tudat, a mások iránti felelősségvállalás, s talán a közéleti érdeklődés is.

A domináns értékpreferenciák ellenére szaporodó kisközösségi szolidaritás-akciók mögött az a felismerés tételezhető, hogy a globál-kapitalizmusban a gyorsan változó körülmények között bárki kieshet a rendszerből, s ráutaltrá válhat, közvetlen közösségi szolidaritásra, altruista segítségre szorulhat. Mind többek számára válik világossá, hogy nélkülözhetetlen a közösség időnkénti összefogása, igénybe vehető gyors szolidaritása. Megrázó események, tragédiák, természeti katasztrófák azonnal felélesztik az idegenek iránti közösségi szolidaritást is. Ilyenkor – többnyire persze csak rövid időre – háttérbe szorul az individuális önzésen, a rövid távú racionalitáson alapuló érdek.

Nehezíti a szolidaritás-háló szerveződését a forráshiány, pontosabban az, hogy a forráshiányos társadalom kettészakadt. „Fent” azokat találjuk, akiknek van lakásuk és képesek azt fenntartani, költségeit fizetni. Van fizetett munkájuk, szaktudásuk vagy fizikai erejük, amelyek segítségével relatíve folyamatosan helyet kapnak a munkaerőpiacon. Ez a „felső” társadalmi szegmens kevésbé szorul a közösség segítségére, szolidaritására. A jobb módú hasonlók egymás közötti reciprok szolidaritása alapvetően a javak kölcsönös növelésére irányul.

Az őket is elérhető kockázati bizonytalanság felismeréséhez jobbra csak személyes tragédiák, vagy nyilvánvaló társadalmi katasztrófák hatására képesek eljutni. Ugyanakkor a válság hatására minden bizonnyal erősödik a kedvező helyzetűek körében is az a felismerés, hogy a lemaradók iránti szolidaritás, altruista segítség hosszú távú makroközösségi érdek, s hogy időbeli, életciklus- vagy strukturális változások hatására bárki – legalábbis élete valamely szakaszában – szolidaritásra, támogatásra szorulhat.

A relatíve privilegizáltak köréből kimaradók „árnyék-társadalmát” azok alkotják, akiknek nincs lakásuk, és/vagy alig rendelkeznek a lakásfenntartáshoz szükséges pénzeszközökkel, mert (kiegészítő) munkavégzésre kvalifikátlanságuk, betegségük, öregségük miatt, vagy a munkaerő-piaci viszonyok szűkössége és átrendeződése következtében nem képesek. Ez utóbbiak jelentős aránya máról holnapra él, léte bizonytalan, a kockázatok kivédésére tartalékkal vagy csereképes javakkal nem rendelkezik, s önszerveződésre, közösségi érdekérvényesítésre is alig képes.

A társadalom jelzett két szegmense között az egyenlőtlenség olyan nagy, hogy a létfeltételek-alapján formálódó érték, érdek és célrendszer különbsége többnyire nem teszi lehetővé, hogy egyazon közösség tagjai lehessenek.

A kisközösségitől a makro-közösségi szolidaritásig

Napjainkban gyakran elhangzik a demokrácia „demokratizálásának” igénye. (Giddens, 1999). Ez annak felismerése és beismerése, hogy a demokrácia nem az állampolgárok többségének részvételével működik, s nem képes a társadalmi többség igényét kielégíteni. A modern piacgazdasági társadalmakban kétségtelenül fokozódott az individualizálódás és az egyéni autonómia, tehát növekedett az egyén függetlensége és jogi szabadsága. Ugyanakkor a piacgazdasági verseny nagymértékben fokozta az egyének és társadalmi csoportok, rétegek életfeltételeinek egyenlőtlenségét. Miután a nagyüzemi piacgazdaság működésével felbomlasztotta a korábbi tradicionális közösségek egymásrautaltságából eredő szolidaritást, az alapvető humanum megkövetelné, hogy a makro-közösséget képviselő állam gondoskodjék a támogatásra szorulókról. Ez a felismerés vezette el a társadalmakat az intézményes individualizálódással együtt a szolidaritás expanziójához, kiterjesztéséhez, a kisközösségektől a makro-közösség felelősségi tartományába (Durkheim, 1986).

Minél kevesebb, kisebb egyéni vagyonnal, forrással—materiális, kulturális és kapcsolati tőkével – rendelkezik valaki, annál inkább ráutalt a közösség támogatására. Ugyanakkor minél forráshiányosabb a modern piacgazdasággal működő makro-közösség, pontosabban annak állama, annál nehezebben akarja/tudja vállalni a lemaradók támogatását. A modern piacgazdasággal működő társadalmakban az állammal szemben megfogalmazódó két, látszólag ellentétes elvárás: (a) az állam biztosítsa az egyén számára az autonómiát, valamint (b) legyen szolidáris, segítse meg a lemaradókat, szükségét szenvedőket. Vagyis az állam a makro-közösség képviselőjében szükség esetén gondoskodjék a rászoruló állampolgárokról, ugyanakkor biztosítson mindenki számára maximális szabadságot, önállóságot, függetlenséget. Az autonómia egyértelműen individuális érdek, míg az állami gondoskodás a közösség hosszú távú érdeke.

A modern „jóléti” társadalmakban jórészt tudatosodott, hogy a nagyüzemi piacgazdasági versennyel szükségszerűen együtt járó egyenlőtlenségek és kiszámíthatatlan kockázatok miatt mindig vannak és lesznek olyan állampolgárok, akik kiesnek a piaci versenyből, ezáltal képtelenek lesznek önmaguk biztosítani saját létfeltételeiket. A kormányok általában elfogadják ezt a szükségszerűséget, ám recesszió idején feledni szeretnék a makro-közösség működésének e kettős feladatát. Céljuk ilyenkor a makro-közösség organikus intézményi szolidaritásának minimalizálása, szűkítése (Durkheim, 1986, Esping-Andersen, 1990).

A társadalomtudomány teoretikusainak többsége is úgy véli, hogy a globalizált piacgazdasági társadalmakban az integráció megőrzéséhez nem elégséges az egyének öngondoskodására építeni. A makro-közösséget képviselő államnak forrásokat kell tartalékolnia, illetve a teljesítményképesektől elvonni a váratlan egyéni és közösségi kockázatok elkerülésére, hiszen a gyorsan változó gazdasági körülmények között a közösség segítségére bárki rászorulhat. Meggyőzően igazolja a makro-közösségi szolidaritás nélkülözhetetlenségét a jelenlegi nemzetközi válság, hiszen most a leggazdagabb pénzemberek, bankok, bankárok is támogatást várnak világszerte az állami forrásokból, pontosabban a makro-közösségektől.

Ma már az is egyértelmű, hogy a globalizált gazdaság körülményei között esetenként a makro-közösség sem képes saját forrásaival elégséges támogatást nyújtani. A segítséget államok feletti, „transznacionális bankok” kölcsönceitől várják. Ezek azonban – mint korábban kifejtettük – nem „közösségi” szolidaritást, hanem kölcsönt biztosítanak, ezáltal az ilyen gazdasági segítség terhet és kamatait is a makro-közösség viseli, vagyis a privilegizált csoportok is a makro-közösség szolidaritására szorulanak.

A politikai közösség, szakpolitika és közélet

A modernizációs társadalmi rendszerek *alrendszer*ei közül domináns a *piacgazdaság*, amely az individuális versenyre épít, ezért szükségképpen fokozza az egyenlőtlenségeket. Ezt kell(ene) ellensúlyozni a társadalom többi alrendszerének, elsősorban a jóléti intézményes *társadalmi szolidaritásnak*, valamint a társadalom eltérő csoportjainak értékpreferenciáit és érdekeit artikuláló *plurális politikai rendszernek*, azaz a többpártrendszerű demokráciának (Münch, 1984).

Napjainkban mind erősebb a kiábrándulás a plurális politikai struktúrából, a többpártrendszerből. A társadalom alacsony aránya kötődik bármely politikai párthoz, alig van párttag. A 24 országot tömörítő nemzetközi vizsgálat (ESS /2005) adatai szerint Magyarországon (0,8%) és Lengyelországban (1,0%) a legalacsonyabb a párttagok aránya, ha úgy tetszik ezekben az országokban a legnagyobb a kiábrándulás a pártpolitikából, ám a 24 ország átlaga sem magas (3,5%). Mind kevesebb tisztelet övezi a politikai pártok tevékenységét. A pártok elitista elzárkózással többnyire nem a társadalom eltérő helyzetű közösségeinek értékeit és érdekeit artikulálják, inkább saját hatalmi ambíciójukat és a mögöttük álló, őket támogató elit-csoportok érdekeit igyekeznek érvényesíteni (Schumpeter, 1950). A pártok legfontosabb segítőtársa a média, a lakosság túlnyomó többsége csak statisztika ebben a játszmában. Részben azért vállalja ezt a meglehetősen alacsony presztízsű szerepet, mert manipulálható, mert ellentmondásos információkkal bombázzák és emiatt tájékozatlan, másrészt azért, mert az állampolgárok többségének tudása, műveltsége kevés az információ ellentmondásainak feltárására. Az

előzők mellett a társadalom többsége biztonsághiánnyal és ennek következtében alacsony közösségi igényszinttel él/élhet, mintegy önmaga értékeli le saját társadalmi-közéleti szerepét. Elutasítja a közéletiséget, távol marad saját ügyeinek intézésétől. Passzivitásával önként kivonul a politikai játszmákból.

A közélet igényével élők szűk rétegében is hallatlan méreteket ölt a politikai pártok iránti kiábrándultság. Még a közélet igényével élők is a pártsemlegettséget hangoztatják, s kizárólag *civil szakpolitikai tevékenységet vállalnak*. Azonban ehhez csak úgy, mint a közvetlen környezettel összefüggő kérdéseket érintő döntések véleményezéséhez nélkülözhetetlenek a kisközösségek, mint a politikai struktúra és közélet építőelemei (Giddens, 1999).

Magyarországon csak úgy, mint a többi forráshiányos országban, a közvetlen környezet alakításának céljával működő közösségek száma nagyon alacsony. A forráshiányos, szűkös létfeltételek mellett nehezen alakulhat az állampolgári tudat. Az állampolgárok többségénél hiányzik az öngazdítás praxisához szükséges anyagi biztonság és műveltség, hiányzik a körülmények megértéséhez és beleszóláshoz szükséges információ is. Az empirikus vizsgálatok azt jelzik, hogy szinte kizárólag az átlagostól műveltebbek, átlagostól jobblétben élők körében jelentkezik az állampolgári közéleti aktivitás (Putnam, 1995, Utasi, 2008).

Sok társadalomkutató szerint napjainkban a legégetőbb politikai feladat a demokrácia fejlesztése, a közösségi részvétel fokozása. Ezt a folyamatot a közösségek hiányán kívül leginkább az gátolja, hogy a történelem során sokszor megtevesztették az állampolgárokat az önmagukat demokráciának definiáló rendszerek. Számos olyan diktatúra is „demokráciának” nevezte ugyanis önmagát, amelyik tömegeket semmisített meg, vagy a minimális közéleti beleszólás lehetőségét sem biztosította. Pedig a civil közösségek, közéleti kontroll és közösségi szolidaritás nélkül működő társadalmak, – bármily hangosan is deklarálják demokráciának önmagukat –, akár szélsőséges diktatúrák is lehetnek, illetve azzá alakulhatnak (Sen, 1999).

A globalizált piaci társadalmakban az individuális szabadság és a közösségek felmorzsolása együtt gyakran atomizálják, passzívvá teszik a társadalom jelentős arányát. Az atomizált egyénből kiveszik, vagy nem alakul ki a tágabb közösségi kapcsolatok iránti igény, hiányzik a döntéshez szükséges információ. A véleménynyilvánítás szabadsága ellenére ebben a helyzetben a hatalom nem érvényesíti, civil nyomás híján nem is kényszerül érvényesíteni a többség érdekét és véleményét. (Egy 1996-os TÁRKI/ISSP felmérés szerint a bankprivatizációt 70%, az áramszolgáltatók magánkézbe juttatását 93% ellenezte, ám ma ismeretes módon véleményüket a döntéshozók figyelmen kívül hagyták, megtörtént privatizációjuk.) (Utasi, 2008).

A hatalom képviselői a többségi véleményt gyakran a „tudatlan” tömeg akaratának bélyegezve elveti. A választásokkal hatalomba kerülő szűk csoportok ezáltal

jogszerűen dönthetnek saját akaratuk szerint. Esetenként öngazolásul felhasználják a médiát. Így a hatalmat a hatalomban lévők elsősorban saját érdekeiket és a mögöttük álló, őket támogató tulajdonosi csoportok érdekét követve gyakorolják. A társadalmi többség közösségek híján többnyire passzív szemlélője és végrehajtója a hatalom döntéseinek (Utasi, 2008).

A demokratikus közélet alapkritériumai

A demokrácia „demokratizálásának” elméleti kérdéseivel különböző aspektusból számos kutató foglalkozik: A *civil társadalom* (Habermas, 1989), a *társadalmi tőke* (Bourdieu, Putnam), a *tömegtársadalom* (Arendt, (1948) 1998, Riesman, 1948), *civic (participációs) kultúra* (Almond-Verba, 1963) tanulmányozása egyaránt érinti a témát. Kutatásunkkal a közösség és a demokratikus közéleti részvétel összefüggéseinek vizsgálatát tervezzük, ezért számításba kell vennünk a *demokrácia kritériumait, kutatásunk céljára elfogadott teoretikus feltételeit*. Rendszereznünk kell azokat a paramétereket, amelyek nélkül nem működhet demokratikusan a kisközösség, de annak legszélesebb formája, a makro-közösség, vagyis a társadalom egésze sem. *Dahl, a pluralista demokrácia elméletének legismertebb képviselője* az ideális demokrácia működéséhez néhány alapkritériumot említ (Dahl, 1989): Szerinte a demokrácia érvényesüléséhez szükséges, hogy (a) *valamennyi állampolgár gyakorlatban is részt vegyen* a társadalmi döntési folyamatokban, ezért a *választás szabadsága* terjedjen ki a *társadalom egészére*. Ennek érdekében (b) *informálják*, illetve világosítsák fel a választókat a *közösség ügyeiről*, mert információ nélkül nem lehet véleményük, nem alakulhat ki a választó állampolgárok körében konszenzus az alapvető kérdések tekintetében. A választáshoz, illetve az *informáláshoz* nélkülözhetetlen, hogy (c) *folyamatosan bővítsék az állampolgárok döntéshez szükséges ismereteit* (iskolai és civil oktatás, képzés keretében). Végül elengedhetetlen (d) a *társadalmi tervek széleskörű civil kontrollálása*.

Kutatásunk Dahl demokrácia-elméletének kritériumait követi, ám a kutatás céljához és lehetőségeihez alakítva, elsősorban a közösségi kapcsolatok szükségletéből alakuló közéletiség feltételeinek elemzésére koncentrálna. Azt feltételezzük, hogy a közösségi kapcsolatok hatására fokozódhat az *állampolgárok igénye arra, hogy részeseivé váljanak a közéleti döntéseknek*.

A kutatás elméleti alapjai pontosan megegyeznek *Barber elméletében megfogalmazottakkal, aki a Schumpeter által képviselt elitista demokráciaelmélettel szemben (Schumpeter, 1950) azt hangsúlyozza, hogy a demokrácia alapvető feltétele a társadalmi közösségi részvétel, az állampolgárok „közösségi beszéde”, eszmecseréje, a közügyek iránti érdeklődése*. Elmaradhatatlanok a közösségi akciók, amelyekhez pedig nélkülözhetetlenek a közösségi kapcsolathálóval élő aktív állampolgárok. Csak az iménti feltételek birtokában válhatnak az állampolgárok demokratákká.

Nézete szerint a közösség-építés és a közösség dolgai iránti érdeklődés a demokrácia alapkritériuma. Sőt! Barber tovább megy, amikor kijelenti, hogy a demokrácia alapvető eleme maga a közösségi lét (Barber, 2004).

Úgy gondoljuk, hogy közösségi kapcsolatok, közösségi lét és (demokratikus) közélet igénye elválaszthatatlanok egymástól. A közösségi részvétel igénye és a közösség ügyei iránti érdeklődés nélkül nem alakulhat állampolgári tudat.

A közvetlen és a képviseleti demokrácia participációs vetülete

A demokráciát, mint a társadalom többségének döntéshozatali működési elvét, a nép („demos”) aktív részvételével szervezett öngazgatást eredendően az ókori városállamokhoz kötik, ahol ez a városállamok szabad polgárainak praxisát jelentette. A városállam a „megszámlálható” állampolgár közvetlen demokráciája, a szabadok többé-kevésbé közvetlen ismeretségén alapuló kapcsolatköreire, közösségére alapozott politikai struktúra volt. A közvetlen kapcsolatokra szerveződő közösségek demokráciája exkluzív volt, hiszen kizártak mindenkit a részvétel lehetőségéből, aki nem helyben született, aki rabszolga volt, vagyis „nem ember”, kizárták a nőket és azokat, akiknek nehéz fizikai munkájuk (mezőgazdaság) nem biztosított kellő szabadidőt a tanácskozásokon történő részvételre. Az utókor által legdemokratikusabbnak tekintett Athénban például a lakosságnak (=300 000 fő) az iménti szelekcióval csupán negyede rendelkezett szavazati joggal (Sartori, 1999, Arisztotelesz, 1984).

A történelemben persze a rabszolgaság megszűnése után sem volt képes a hatalom soha folyamatosan bevonni a társadalom többségét a közügyek intézésébe. A választásra jogosultak aránya persze időben a modern kor felé haladva a 19. század közepétől kétségtelenül bővült, majd a 20. század elejére a modern ipari társadalmakban kialakult először csak a férfiak, majd a nők számára is, vagyis az állampolgárok egészére a teljes politikai jogi egyenlőség. A jogszabályokkal azonban a mindenkori hatalom tudott és tud „játszani”, szűkíteni vagy tágítani a társadalom tagjainak döntésekbe beleszólásának lehetőségét. Ugyanakkor az is igaz, hogy többnyire voltak olyan lokális közösségek (szabad városok), amelyekben a közvetlen közéleti részvétel praxisa a közösség meglehetősen széles körére ki tudott terjedni.

A modern piacgazdaságokban az urbanizáció és a népességrobbanás után koncentrálódó lakossággal értelemszerűen csak a képviseleti demokrácia működhet a polgári demokráciák többségében. A közvetlen közélet, közvetlen demokratikus részvétel lehetőségével az állampolgárok többsége csak a több évenkénti választás alkalmával él (Utasi, 2000). A közéletben közvetlenül résztvevők aránya valószínűleg akkor bővülne, ha volnának koncentrikusan bővülő, az információáramlást segítő, egymásra épülő közösségek. A közösséghiányos társadalmakban azonban az információcsere a hierarchia különböző szintjei között többnyire megszakad. Emellett

az ipari versenytársadalomban nem lehet megakadályozni a tulajdon és más vagyon koncentrációját, s a tulajdonhoz, vagyonhoz kapcsolódó-tapadó hatalom koncentrációját sem. Összességében a közélet fokozására és általa a demokrácia megújítására nem nagyon található sikeres recept (Lorenz, 2002).

A társadalomkutatók egy része azt reméli, hogy a jövőben majd az „elektronikus demokrácia” képes lesz fokozni a közösségi öngazgatást, s a több évenkénti szavazás mellett a makro-társadalmi közösséget érintő döntések előkészítésébe az internet segítségével majd gyakrabban be tudják vonni a lakosság egészét, legalábbis a jelenlegitől sokkal szélesebb körét. Az e-kultúra valóban segítheti az állampolgári információáramlást, bővítheti a döntéseket segítő tudást, ismereteket, tágíthatja a közéleti demokrácia emberi feltételeit (Piller, 1994, Molnár, 2003).

Az internet, illetve a computer használatával megjelent újabb kapcsolattartó, kapcsolat-építő módszerek (e-mail, elektronikus vitafórumok, közösségi web-lapok, információs elektronikus levelek, blogok stb.) sokak szerint jelentős áttörést hozhatnak a közösségformálás, a demokratikus öngazgatás, közélet és informálás területén. Ma még azonban nem lehet pontosan bemérni, hogy a világháló milyen mértékben lesz képes fokozni a kapcsolatépítést és a közösségépítést, s általa az állampolgárok öngazgató aktivitását. Az újabb nemzetközi kutatások adatai azt jelzik, hogy az internet hatására sem növekedtek jelentősen a közéleti közösségek (Putnam, 2002).

Putnam nagy visszhangot kiváltott amerikai kutatása harminc évre visszatekintő idősoros empirikus adatokkal igazolta, hogy az amerikai társadalomban – ahol pedig köztudottan relatíve jelentős az értékalapú civil közösségek száma – redukálódtak a civil közösségi kapcsolatok (Putnam, 1995). Kutatása rámutatott arra, hogy a kilencvenes években az emberek egymás közötti kapcsolatai és közösségei gyengébbek, bizalomhiányosabbak, mint korábban voltak, s gyengébben működik a makro-közösségi civil társadalom is. Megállapította, hogy a közösségi kapcsolatok intenzitásának csökkenésével szűkült a demokratikus közélet esélye is. A kilencvenes években az amerikai állampolgárok kevesebb petíciót írtak alá, mint negyedszázaddal korábban, kevesebben tartoztak bármely civil szervezethez, egyesülethez, a szervezeti-egyesületi tagok pedig ritkábban találkoznak egymással. Putnam szerint az emberi kapcsolatok és vele a közösségi kapcsolatok zsugorodása a modern piacgazdaság működésének következménye, ez pedig az emberek akaratan kívül álló tényező. A jelenség a munkamegosztásban, a család-struktúrában, az élettartásban, az életformában bekövetkezett makro-társadalmi változásoknak, a televízió és a computer megjelenésének, a női szerepek változásának, és a rendszer működésével járó más létfeltételi változásoknak következménye. A poszt-szocialista társadalmakban a közösségek és kapcsolatok amerikaihoz hasonló alakulását és tendenciáját ta-

lálták a kutatók azzal a különbséggel, hogy a családon kívüli közösség hiány itt még erősebb, mint az amerikai társadalomban (Angelusz–Tardos, 1998, Utasi, 2008).

A közösségi szükségletek szintjei

Az ember létfeltételei nagymértékben meghatározzák, hogy miként alakulnak szükségletei. Kutatások igazolták, hogy jelentősebb arányban csak a kedvező életfeltételek talaján alakul ki a tágabb közösségi kapcsolatok iránti igény, s vele a közélet iránti szükséglet is. A létfeltételek differenciáltságát követve a leghátrányosabb létfeltételekkel élők szükségleti rendszeréből többnyire hiányzik a közéleti közösségi igény, számukra legfeljebb a szűk családi közösség okoz elégedettséget. A táguló létfeltételekkel azonban a közéleti közösségi igény is tágul.

Korábbi vizsgálatunk szerint a megelégedettséget jelző közösségek sorrendjében, súlyában alapszinten találtuk a családot, majd a baráti közösség-társaság szerepelt. Újabb szinten azokat találtuk, akiknek életéhez, megelégedettségéhez nélkülözhetetlen valamilyen hobbi-közösség, érték-közösség is, míg a magyar felnőtt lakosság mintegy ötödénél feltűnt az előzőktől is tágabb közösségek szolgálatának, alakításának vágya, igénye is. Az életfeltételek hierarchikus réteg-egyenlőtlenségét minden bizonynyal leképezi a differenciált közösségi igény, szükséglet, s az életfeltételek tágulásával párhuzamosan tágul a különböző közösségek iránti vágy, igény is (Utasi, 2008).

Korábbi kutatásunk azt is jelezte, hogy a magyar társadalomban kiemelkedően preferált szerepe van a családnak mint közösségnek, ám mégis, csupán a lakosság tizedének elégedettségéhez elégséges a közösségek közül a család. Az azonban egyértelmű, hogy a táguló közösségi igény koncentrikusan táguló kapcsolatköröket követve a közösségi szükségletek iránti igény legfelső szintjén, azok között, akik a makro-közösség, vagy univerzális értékeket követő közélet igényével élnek/élhetik életüket, dominánsan a kedvező életfeltételekkel élő népességi ötödöt találjuk. Figyelemreméltó az is, hogy azoknak aránya, akiknek elégedettségéhez nem csak igény, de praxis is a közélet a társadalom mindössze néhány százaléka (Utasi, 2008).

Korábbi kutatásunk eredményei és a hierarchikus szükséglet-elméletek nyomán feltételezzük, hogy *a táguló életfeltételi lehetőségekkel párhuzamosan tágul az emberek mind szélesebb közösségek iránti igénye* (Maslow, 1954, Allart, 1993). Úgy gondoljuk, hogy az egyének objektív létfeltételei közül elsősorban *az anyagi biztonság és a közösségi beszédre, kommunikációra képes műveltségi szint a meghatározó alapja annak, hogy kialakuljon a közösségi közéleti részvétel igénye.*

A közösség iránti vágy, igény alapszintje a *szűk családi közösség*. E szinten elsősorban a tradicionális értékek és a családi érdek motivációja teremti meg a közös célokat és szerencsés esetben azt a spiritualitást, amely a családi identitás-tudatot, s vele a primér közösségi létben a szolidaritást és altruizmust is kifejleszti.

A baráti, magántársasági kapcsolatkor a családi közösséggel együtt a társadalmi integráció alapja, és a közösségi lét iskolája. A baráti társaság nagyobb eséllyel található azok igény szintjében, akiknek szükségleteit jól funkcionáló családi közösség alakította.

A közösségi igény következő szintje elsősorban a az embert körülvevő *kisközösségek*hez kötődik (szomszédság, munkatársi, hobbi, közös érték). Különösen fontosak a közélet szempontjából ezen a szinten a *lokális közügyekre fókuszáló helyi közösségek, körök*. Ez már valóban a közélet szintje. A lokálpatrióta *mi*-tudat rendkívül erős és hasznos katalizátora lehet a helyi közélet alakításának.

Ezt követi a *makro-társadalmi és az univerzális emberi léttel összefüggő közösségi gondolkodás, felelősségvállalás igénye*. Ez a demokratikus közélet iránti igény legmagasabb szintje. A közösségi igény szintjei úgy szerveződnek hierarchiába, hogy a magasabb közösségi igény mintegy magába építi az alacsonyabb közösség értékpreferenciáit, igényét, nem kényszerít annak feladására, megtagadására. Csak így maradhat meg a hierarchia minden szintjén a közösségi *mi*-tudat és a többféle közösséghez is fűző szolidaritás.

Korábbi vizsgálatunk is felhívta a figyelmet arra, hogy az emberek életében a közösségi szükségletet gyakran nem követi a közösségi-közéleti praxis. A *közösségi igény, vágy és a közösség érdekében végzett tevékenység, praxis gyakran azért nem jár együtt*, mert adott életszakaszban, életciklusban nincs lehetősége az egyénnek arra, hogy megvalósítsa a praxis iránti igényt. Esetenként az egyének családi tendéi, esetleg betegsége elvonja a tágabb közélet praxisától, vagy a létfeltételekért folytatott mindennapi küzdelem nyújt kevés szabadságot számára a közéleti tevékenység végzésére. Tudomásul kell vennünk azonban azt is, hogy az attitűd és praxis – mint az értékek sok más területén – a közélet, közösségi lét tekintetében sem jár mindig együtt.

A közösségi igény elemzésének néhány kulcskérdése

Miután sorra vettük a közösségi kapcsolatok strukturálódásával, mozgásával, társadalmi közélettel összefüggő területeit, néhány olyan gondolatot hangsúlyozunk, amelyre empirikus kutatásunk során különösen kell figyelniünk. Kutatásunkban mindenképpen differenciálnunk kell a közösségeket formáló *domináns motivációk szerint, valamint az eltérő motivációval alakuló közösségek által követett célok tekintetében*. A közösségi kapcsolattal, s így közösségi motivációval, közösségi céllal nem rendelkezőket a társadalom izoláltjainak tekintjük. Itt azonban nem állhatunk meg, keresniük kell, hogy melyek a társadalomban az izolálódást előidéző fő meghatározók (Ferge, 2000, Castel, 1993).

A közösségeket kutatásunkban meg kell különböztetni aszerint is, hogy azok dominánsan *gazdasági* vagy alapvetően *emocionális, illetve intellektuális* motivációval, meghatározottsággal alakultak és/vagy működnek (Tönnies, 1983). Ugyanakkor arra figyelünk, hogy a közösségi motivációk sohasem jelentkeznek „steril” formában, összekapcsolódnak a különböző motivációk, és még a gazdasági célracionalitással induló, formálódó üzleti kapcsolatokban is később megjelenhet, kialakulhat a szimpátia/antipátia, majd a közös céllal, érdekekkel létrejöhet a közösségi együvé tartozás *mi-tudata*, s gyakran a szolidaritás is (Weber, 1987). Mindazonáltal csak azokat a kapcsolatokat tekintjük vizsgálatunkban közösségnek, amelyekben – bármiként is indult, szerveződött a kapcsolatkör – abban feltárható a *mi-tudat* és legalább potenciálisan, szükség esetén várható a kölcsönös szolidaritás is.

Vizsgálati szempontnak tekintjük differenciálni a közösségi kapcsolatokat aszerint is, hogy azok a közösség *tagjai életének mely szakaszából, milyen korábbi közösségi kapcsolatkörből strukturalódnak*, esetleg milyen társadalmi-magánéleti változások után szerveződtek. Az egyének korábbi és jelenlegi közösségeit elemezve így feltárhatjuk *az egyének életútja mentén a szakadó és épülő közösségeket*. Jelezni tudjuk azokat a jelentős egyéni és makro-társadalmi változásokat, amelyek hatására dinamikusan bomlanak régi, s épülnek új közösségek.

A közösségi kapcsolatok elemzésének újabb kulcskérdése a közösségi szükséglet és a közélet összefüggésének kutatása. *A közéleti közösségek szempontjából ezért hangsúlyosan kell elemeznünk a lokális közösségeket*. A lokális közösségekben az egyének fokozottan képesek információhoz jutni a helyi ügyekről, s az információ birtokában megjelenhet késztetésük a települést érintő döntések alakítására is. A kutatás előtt tisztában vagyunk azzal, hogy a társadalomban még sokkal többen vannak azok, akik nem tesznek erőfeszítést azért, hogy hozzájussanak a (helyi) döntéseket előkészítő információkhoz. Ennek okait körültekintően kell vizsgálnunk: az érdektelenséget esetenként az idézi elő, hogy a hatalomban lévők információs monopóliuma blokkolja az információhoz jutás lehetőségét, de lehet annak oka az is, hogy az egyének hiányos életfeltételeiben kell keresnünk a közélettől távolmaradás domináns okát. Bármilyen is az „érdektelenség” oka, ahol szembetűnő az információhiány és/vagy érdektelenség, biztosan nem alakul ki a tágabb közösségi ügyek iránti igény. Az előzők miatt a kutatás körültekintően elemzi a települési kapcsolatok működését, mindenféle *lokális klub, szomszédsági kör, lokálpatrióta közösség életét*. Az ilyen közösségek lehetnek leginkább katalizátorai, kutatási célunk aspektusából pedig igen jó indikátorai a közösségi és közéleti igény és praxis alakulásának.

A közügyeket érintő információ kutatásakor keresnünk kell, hogy az életfeltételek egyenlőtlenségét követve az eltérő társadalmi rétegekhez milyen mértékben szivárog le az információ, s milyen életfeltételek gátolják elsősorban az információ útját. Fel kell tehát tárnunk azokat a létfeltételi dimenziókat, amelyek nem blokkolják az információ útját, amelyek hatására többnyire szabadon áramlik a helyi döntéshozóktól az információ, amelynek hatására könnyen alakul az információs és közéleti igény, szükséglet. Természetesen vizsgálnunk kell ennek ellentétéként azoknak a létfeltételi dimenzióknak hatását is, amelyek gátolják a lokális információáramlást, ezáltal lehetetlenítik az információs igény kialakulását, s végül a közösségi közéleti praxist.

A vizsgálat új következtetéseket, ismereteket eredményezhet a tekintetben, hogy az internet milyen hatást képes kifejteni a közösségépítésre, kik használják, s milyen esélye van annak, hogy az internetes hálók létrehozzák a „mi-tudatot” és a belső szolidaritás. Az elemzés nyomán választ tudunk majd adni arra a kérdésre, hogy az e-kultúra eszközei milyen eséllyel képesek katalizálni az információáramlást, s általa a közösségek építését, s hogy csökkentik-e a használók körében a közösséghiányt, növelik-e a közösség iránti szükségletet, bővítik-e a közéleti igény és közéleti közösségi aktivitás lehetőségeit.

A kutatás egyik nehezen eldönthető kérdése, hogy az egyének kapcsolathálójukból kikkel vállalnak közösséget s miért, s kikkel nem és miért nem. Hipotézisünk szerint az egyének köteleiük közül csak azokkal alakítanak közösséget, csak azokkal alakul a „mi-tudat” és a szolidaritás, kölcsönös felelősségvállalás, akikkel valamilyen motiváció hatására közösséget képesek vállalni. A közösségi kapcsolatok, kötelek alapkritériuma, tehát a „mi-tudat”, a tagok kölcsönös felelősségvállalása, a kölcsönösnek tételezett szolidaritás, illetve (elnyújtott) reciprocitás, s ennek alapján a közös cél, közös tevékenység.

A kutatás első lépése

A közösségek formálásának, formálódásának, működésének, irányításának mai problémáit és jellegzetességeit a közösségek aktív irányítói, szervezői körében készített mélyinterjúk információanyagának vizsgálatával kerestük. A készített 30, meglehetősen részletes mélyinterjú kutatási célja az volt, hogy az így nyerhető tudásanyag birtokában témánk szempontjából a makro-statisztikai kutatási fázishoz is megfelelően megalapozott hipotézist készítsünk és pontos indikátorokat alkossunk. Olyan személyekkel készülték a mélyinterjúk, akiknek alapszükséglete a közösségi lét, akik „kovászai” valamely közösségnek az alapvetően közösséghiányos társadalmunkban. E kötet tanulmányai az interjúk feldolgozásával nyert információk segítségével keresik a közösségek működésének jellemzőit.

Hivatkozott irodalom

- Allardt, E. (1993): *Having, Loving, Being: An Alternative to the Swedish Model of Welfare research*. In: Nusbaum, M–Sen A. (szerk.): *The Quality of Life*. Oxford: Clarendon Press.
- Almond, D.–Verba, S. (1963): *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. SAGE Publications.
- Angelusz R.–Tardos R. (1998): *A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években*. In: Kolosi T.–Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport*, Budapest, TÁRKI.
- Arendt, H. (1998): *The Human Conditions*. University of Chicago Press.
- Arisztotelesz (1984): *Politika*. Budapest, Gondolat.
- Barber, B. R. (2004): *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. University California Press.
- Beck, U. (1999): *Túl renden és osztályon*. In: Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest. Új Mandátum Kiadó
- Beck, U. (2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Századvég Kiadó, Budapest.
- Beck, U. (2005): *Mi a globalizáció?* Szeged, Belvedere.
- Bourdieu, P. (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, Gondolat.
- Bourdieu, P.: (1999): *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*. In: Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum.
- Castel, R. (1993): *A nélkülözéstől a kivetettséig – a „kiilleszkedés” pokoljárása*. Esély, 3.sz.
- Castel, R. (1996): *A szociális kérdés alakváltozásai*. Max Weber Alapítvány Könyvtára, Budapest, Kávé Kiadó.
- Dahl, R. A. (1989): *Democracy and its Critics*.
- Dahrendorf, R. (1990): *Reflections on the Revolution in Europe*. London, Chatto and Windus.
- Durkheim, E. (1986): *A társadalmi tények magyarázatához*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Esping-Andersen, G.. (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton University Press, 1990.
- Ferge, Zs. (2000): *Elszabaduló egyenlőtlenségek*. Állam, kormányok, civilek. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Fukuyama, F. (2000): *A nagy szétbomlás*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

- Giddens, A. (1998, 1999): *A harmadik út. A szociáldemokrácia megújulása*. Budapest, Agóra Kiadó.
- Habermas, J. (1971): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, Gondolat.
- Hankiss E. (2004): *Társadalmi csapdák és diagnózisok*. Budapest, Osiris.
- Hirsh, F. (1976): *Social Limits of Growth*. Cambridge.
- Huntington, S. P. (1999): *A civilizációk összeesése és a világrend átalakulása*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Kopp M.–Skrabski Á.–Szedmák S. (1998): *A szociális kohézió jelentősége a magyarországi morbiditás és mortalitás alakulásában*. In: Glatz F. (szerk.): Magyarország az ezredfordulón. Népeség, orvos, társadalom. Budapest, MTA.
- Korten, D. C. (1995, 1996): *Tőkés társaságok világuralma*. Kapu, Budapest.
- Lorenz, K. (2002): *Ember voltunk hanyatlása*. Budapest, Cartaphilus Kiadó.
- Maslow (1954): *Motivation and Personality*. New York, Harper and Row.
- Molnár, Sz. (2003): *Társadalmi tőke és információs társadalom*. Szociológiai Szemle.
- Münch, R. (1984): *Die Struktur der Moderne*. Frankfurt, Suhrkamp.
- Offe, C. (1992): *Demokratikusan szervezett kapitalizmus? A demokrácia-elmélet szembe-
sítése a kelet-közép-európai átmenettel*. Szociológiai Szemle 1.
- Piller, C. (1994): *New Community Networks. Rebuilding The Democratic Process*.
- Putnam, R. (1995): *Bowling Alone. The Collapse of American Community*.
- Putnam, R. (2002): *Democracy in flux. The evolution of social capital in contemporary
society*. Oxford University Press.
- Riesman, D. (1983): *A magányos tömeg*. Budapest, Közgazdasági és Jogi
Könyvkiadó.
- Sartori, G. (1999): *Demokrácia*. Osiris, Budapest.
- Schumpeter, J. (1950): *Capitalism, Socialism and Democracy*. London.
- Sellye J. (1988): *Stressz distressz nélkül*. Budapest, Gondolat.
- Sen, A. K. (1999): *Democracy as a Universal Value*. Journal of Democracy,
(1999/10).
- Sennet, R. (1998): *A közéleti ember bukása*. Budapest, Helikon.
- Simmel, G. (1973): *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Gondolat.
- Szalai, E. (2006): *Az újkapitalizmus és ami utána jöhet...* Budapest, Új Mandátum.
- Szücs J. (1993): *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest, Magvető
Kiadó.
- Tönnies, F. (1983): *Közösség és társadalom*. Budapest, Gondolat.
- Utasi Á. (2002): *A bizalom hálójá. Mikrotársadalmi kapcsolatok és szolidaritás*.
Budapest, Új Mandátum.

Utasi Á. (2008): *Éltető kapcsolatok*. Budapest, Új Mandátum.

Utasi Á. (1991): *Az interperszonális kapcsolatok néhány nemzeti sajátosságáról*. In: Utasi Á. (szerk.): *Társas kapcsolatok*.

Weber, M. (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, Gondolat.

Weber, M. (1987): *Gazdaság és társadalom*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

ELMÉLETI KITEKINTÉSEK

SIK DOMONKOS

AZ ÁLLAMPOLGÁRI CSELEKVÉS KAPCSOLATHÁLÓZATI ELŐFELTÉTELEI

Bevezetés

A rendszerváltás után a hazai politikai szociológia alighanem egyik legfontosabb feladatává vált a demokrácia működési feltételeinek megteremtéséhez való hozzájárulás. Ehhez a feladathoz, elengedhetetlen a nagyobb hagyományokkal rendelkező demokráciák működési mechanizmusainak és ezen mechanizmusok előfeltételeinek minél pontosabb leírása. Hiszen a demokrácia működési feltételeinek megteremtéséhez, első lépésben magukat a működési mechanizmusokat és azok kialakulásának előfeltételeit kell meghatározunk. Tanulmányom ezeknek a kutatásoknak a kontextusába illeszkedik. Kérdésfelvetésem a demokrácia működésének kapcsolathálózati előfeltételeire vonatkozik.¹ A kérdés alapos megválaszolása nem képzelhető el empirikus kutatások nélkül, mely empirikus kutatások ugyanakkor fogalmi tisztázást igényelnek. Ez utóbbi feladatra vállalkozom tanulmányomban, ilyenformán kérdésem úgy szól, hogy „milyen kapcsolathálózati előfeltételeit azonosíthatjuk elméleti szinten az állampolgári cselekvésnek?”.

Az általam használt elméleti keret Habermas társadalom- és demokráciaelmélete. Belátható, hogy a tanulmányban vizsgált kérdésnek megkülönböztethetők társadalomelméleti és demokráciaelméleti aspektusai. Ennek megfelelően megválaszolásához olyan elméleti keretet érdemes alkalmazni, amelyik mindkét területet koherens módon írja le. Habermas életműve tökéletesen alkalmas erre a szerepre, amennyiben *Faktizität und Geltung* (Tényszerűség és érvényesség – továbbiakban TÉ) című demokráciaelméleti értekezése, *A kommunikatív cselekvés elmélete* (továbbiakban KCSE) című társadalomelméleti főmű folytatásának tekinthető. Az alábbiakban ezek alapján látok a demokrácia kapcsolathálózati előfeltételeinek vizsgálathoz. Első lépésben – a habermasi társadalom- és demokráciaelmélet alapján – azt a kérdést vizsgálom meg, hogy pontosan mit is értsünk állampolgári cselekvésen.

¹ A demokrácia működésének kapcsolathálózati előfeltételei az utóbbi években egyre nagyobb figyelmet kapott. Elég csupán Putnam mára klasszikussá vált *Bowling Alone, The Collapse of American Community* című kutatására gondolni (Putnam, 1995).

Második lépésben pedig az ilyen értelemben vett állampolgári cselekvés előfeltételként azonosított kapcsolathálók leírására teszünk kísérletet.

Az állampolgári cselekvés habermasi koncepciója

A demokrácia problémáinak elemzése Habermas életművének egészét végigkíséri. Ez azt jelenti, hogy nem csupán explicit témaként, hanem a társadalomelméleti írásokban implicit is tárgyalásra kerül. Ebben az értelemben a demokráciaelmélet és a társadalomelmélet fundamentális szinten összefonódik egymással. Bizonyos értelemben maga a kommunikatív cselekvés (a továbbiakban KCS) fogalma magában rejtje a demokratikus emancipáció ígéretét. Ugyanakkor ez az ígéret csak bizonyos intézményi előfeltételek fennállta esetén realizálható, mely feltételeket a TÉ-ben tárgyalja részletesen Habermas. Így az állampolgári viselkedés pontos megragadásához a TÉ és a KCSE belátásait egyaránt figyelembe kell vennünk. Minthogy a TÉ a KCSE fogalomkészletére nagyban támaszkodik, ezért első lépésben a demokráciaelmélet társadalomelméleti háttérét vázolom fel, majd ezt követően térek rá az állampolgári cselekvés fogalmának, a demokráciaelmélet keretei közti pontosítására.

A KCSE-nek központi kérdése, amely egyúttal minden társadalomelméletet központi kérdése is, a társadalom integrációjára vonatkozik: hogyan lehetséges a szándékolt és nem-szándékolt következményekkel jellemezhető társas cselekvések összehangolása? Habermas a szociológiai hagyomány alapján alapvetően kétféle, egymásra nem redukálható választípust azonosít, mely válaszok a társadalom kétféle felfogását tükrözik. A társadalom integrációját egyfelől a cselekvők orientációinak összehangolása, másfelől a cselekvések nem-szándékolt következményeinek intézményesített kezelése biztosítja. Vagyis egyfelől a cselekvők számára a cselekvéshelyzetben megjelenő normatív szabályozás, másfelől a cselekvők számára meg nem jelenő – és ezért csupán a megfigyelő számára, külső szempontból megragadható – nem-normatív szabályozás biztosítja az integrációt.

Ennek megfelelően különböztethetjük meg egymástól a társadalom kétféle felfogását: az életvilágot és az annak komplementereként felfogott KCS-t, valamint a funkcionális rendszereket (Habermas, 1987: 117). Előbbivel a fenomenológiai-nyelvfilozófiai úton megalapozott társadalomtudomány, utóbbival a funkcionalista, rendszerelméleti társadalomtudomány foglalkozik. Habermas KCSE-beli elgondolása szerint, amennyiben csupán az egyik tárgyterülettel azonosítjuk a szociológia tárgyát és egyúttal az egyik megközelítéssel azonosítjuk a szociológiát, súlyos konceptuális hibát vétünk, tekintve, hogy a társas cselekvéshelyzetek egyik felét (a szándékolt, vagy a nem-szándékolt következményeket) figyelmen kívül hagyjuk. Éppen ezért javasolja, hogy egyszerre tekintsünk a társadalomra mint rendszerre és életvilágra (Habermas, 1987: 119).

Lássuk röviden, mit értsünk a három kulcsfogalmon életvilágon, KCS-en és rendszeren. Az életvilág fogalma eredetileg Husserl utolsó főművében, *Az európai tudományok válságában* került bemutatásra.² Husserl korai műveiből származó gondolat, hogy tudatunk mindig intencionált (valamire vonatkozó tudat) és, hogy az intencionalitásban a tudat a világot nem egyszerűen leképezi, hanem értelemmel tölti fel.³ Ez azt jelenti, hogy számunkra a világ mindig értelem-együttesként adott.⁴ Az életvilág fogalmát ilyen értelem-együttesként, vagyis életünk reflektálatlan horizontjaként vezeti be Husserl. Az életvilág a világ, ahogy számunkra természetes beállítódásban – vagyis egy előzetes, reflektálatlan értelemadási folyamat eredőjeként – adott. Ilyenformán az életvilág horizontja jelöli ki a világban felbukkanó lehetséges dolgok körét és tulajdonságait, egymáshoz való viszonyukat és az érvényes tudás kritériumait, továbbá meghatározza cselekvési terünket. Ennek fényében válik érthetővé, miért különösen fontos feladat feltárni az életvilág sajátosságait: ezáltal ugyanis cselekvési terünk határait ismerjük meg.

Az életvilág fogalmának cselekvésméleti továbbgondolása Husserl tanítványa, Alfred Schütz nevéhez kötődik. A husserli elemzések szociológiai hasznosításakor abból indult ki Schütz, hogy egy tetszőleges közösség tagjai számára, közös életvilág adott természetes beállítódásban. Ez azt jelenti, hogy a közösség tagjai – anélkül, hogy reflektálnának erre – hasonló módon strukturálják a világot, ebből fakadóan hasonló értelmet nyer számukra a valóság és ennek köszönhetően nyílik lehetőség társas cselekvésre (hiszen ilyenformán – abból fakadóan, hogy azok közősek – egymás értelmi tartalmaihoz tudnak igazodni a cselekvők). Ez biztosítja a társas cselekvések során nélkülözhetetlen kölcsönös megértés lehetőségét, más szóval a társadalmi integrációt.

Ezen az úton halad tovább Habermas is saját életvilág-fogalma kidolgozásakor. Arra a kérdésre keres választ, hogy mi az a mechanizmus, ami akkor lép működésbe, ha az életvilág nem látja el társadalmi integrációs feladatát? Ilyenkor a cselekvéssz összefüggést felfüggesztve, a cselekvők maguk kénytelenek egy különálló cselekvés során a közös jelentés-horizontot kialakítani.⁵ Ezt a jelentés-létrehozási, cselekvés-

2 A életvilág habermasi fogalmának geneziséhez lásd: Sik, 2009.

3 A fenomenének, vagyis a számunkra „tűnő” dolgok már mindig értelemmel bírnak. Azonban Husserl szerint ezt az értelmet nem ők hordozzák magukban, hanem a tudat konstituálja, amikor intencionálisan megragadja őket.

4 Ezen a ponton az életvilág kettős aspektusa tárul fel. Egyfelől (ontológiai értelemben) az életvilág a világ, amennyiben a fenomenének alkotják (azok tudatkonstitúciós folyamatok révén dologstruktúrába rendezett mintázata). Másfelől (episztemikus értelemben) az életvilág a számunkra adott világ, vagyis egy értelem-együttes.

5 Ebben az értelemben nevezi Habermas az életvilágot és a KCS-t komplementer fogalmaknak. Egyik vagy másik révén valósul meg a cselekvéskoordináció (Habermas, 1987: 130). Természetesen

koordinációs aktust nevezi Habermas KCS-nek. KCS során *kölcsönös megértésre* törekcszenek a felek, ami nem más, mint *konszenzus* kialakítása a világra vonatkozó *jelentéseket* illetően, és ezáltal az életvilág újratermelése.

KCS és életvilág komplementer-párját a rendszer fogalma egészíti ki. A rendszerek működését az különbözteti meg a KCS és az életvilág működésétől, hogy integrációjukat nem-nyelvi médiumok biztosítják (pl. hatalom, pénz). Ebből fakadóan a rendszerintegráció lényegileg eltér az életvilág és KCS alapú társadalmi integrációtól. A rendszerintegráció ugyanis nem vitaképes, vagyis nem az igazolás és visszautasítás logikáján alapul (pl. a pénzről nem nyithatunk vitát a vásárlás során). A rendszermechanizmusok a cselekvéshelyzet külső keretfeltételeit alkotják, amennyiben nem a cselekvők konszenzusától függsnek, hanem attól függetlenül fennállnak. Ilyenformán a rendszer és a társadalmi integráció nem helyettesítheti egymást minden esetben. Azokban az esetekben, amikor normatív megegyezésen alapuló cselekvéskoordinációra van szükség, a rendszerintegráció jelenléte egyenesen patológikusnak tekinthető.⁶ Ilyen esetnek tekinthető egyebek – mint például a szocializációs mechanizmusok – mellett a demokratikus akaratképzés is.

Habermas szerint minden demokratikus berendezkedés nélkülözhetetlen sajátossága, hogy az adminisztratív rendszer mellett a polgárok kommunikatív közakarat-képzése is szerephez jut benne. Ez a belátás kapcsolja össze a társadalomelméleti és demokráciaelméleti vizsgálódásokat és szab egyúttal központi szerepet a KCS-re a demokráciaelméletében. A TÉ sajátos szerepet tölt be a habermasi életművön belül. Habermas nem csupán jogfilozófiai és demokráciaelméleti álláspontja összegzésére tesz kísérletet, hanem egyúttal számos társadalomelméleti kérdésben is újrafogalmazza álláspontját.⁷ Habermas szerint a komplex társadalmakban az életvilágok pluralizálódása miatt a társas cselekvések közös életvilág általi koordinációjának esélye drasztikus mértékben lecsökkent. Ez azt jelenti, hogy ezekben a társadalmakban minden korábbinál nagyobb igény van aktív cselekvéskoordinációra. Ezt a megnövekedett igényt kizárólag tényleges cselekvéskoordinációs mechanizmusok révén ugyanakkor nem lehet kielégíteni. Ez ugyanis túlterhelné az egyéneket (egyszerűen nincs arra kapacitása az egyéneknek, hogy minden társas cselekvést egy hosszas egyeztetéssel előzzenek meg). Így fokozott szerep hárul a cselekvéskoordi-

arról szó sincs tehát, hogy minden teleológiai társadalmi cselekvést egy a cselekvéskoordináció fázisában végrehajtott KCS előzne meg. Erre csak akkor van szükség, ha a cselekvők nem azonos értelmi tartalmat kapcsolnak a cselekvéshez, vagyis ha a világ valamely szférájára vonatkozóan nem áll rendelkezésükre közös jelentés és emiatt a közös cselekvés problematikusvá válik.

6 A gyarmatosítás tézis pontosan azt a tendenciát írja le, hogy a rendszer ilyen értelemben vett határsértésének valószínűsége megnövekszik a modernizáció előrehaladtával.

7 A TÉ áttekintéséhez lásd: Felkai, 1993: 427–436, Balogh–Karácsony, 2000: 157–175, Némédi, 2008: 83–97.

náció nem életvilágbeli, de nem is KCS-formájú biztosítására, a jogi koordinációra (Habermas, 1996: 26-27). Jól látható módon explicit társadalomelméleti probléma ösztönzi Habermast arra, hogy a demokrácia és a jog kérdését komoly reflexió tárgyává tegye, hiszen a TÉ problematikája közvetlenül a cselekvéskoordináció helyreállításának problematikájából nő ki.⁸

A jogot Habermas szerint alapvetően egy többértű belső feszültség határozza meg, ténszerűség és érvényesség feszültsége. A jog mindenekelőtt örököl egy sajátos problémát azzal, hogy cselekvéskoordináló szerepet tölt be. Ténszerűség és érvényesség feszültsége minden cselekvéskoordinációs mechanizmusban jelen van. Akárhányszor az itt és most ténszerűségét közös – tehát a cselekvők által együttesen érvényesnek ítélt – értelmezési keretbe kell illeszteni, ténszerűség és érvényesség feszültségét fel kell oldani. A KCSE-ben az életvilág teljesítményének tekintette Habermas a cselekvéskoordinációt. Az életvilág számára nem adódik plusz feladatként, hogy a közös értelmezési keret érvényességét igazolja, hiszen az életvilág „reflektálatlan cselekvési horizont” és egy reflektálatlan tudattartam nem szorul igazolásra (Habermas 1996: 21–23). Abban a pillanatban, hogy a jog cselekvéskoordinációs feladatot tölt be, magára veszi a terhet, hogy a konkrét helyzet ténszerűsége és az általános jelentések érvényessége között közvetítsen.⁹ A cselekvéskoordináció feladatával megörökölt feszültség a jog esetében sajátos formát ölt. A jog ténszerűsége kikényszeríthetőségében (a fennálló jogrend kikényszeríthető, ebben áll cselekvéskoordinációs teljesítménye), érvényessége pedig legitimitásában jelenik meg (a fennálló jogrend csak legitim mivolta esetén érvényes). Minthogy a jog nem „reflektálatlan tudáshorizont”, ezért vele kapcsolatban feladatként fogalmazódik meg a feszültség kezelése (Habermas, 1996: 30). A jogra ebben az értelemben eredendő legitimitációs kényszer nehezedik: igazolnia kell tudni azon elvek legitimitását, amely alapján kikényszeríti a cselekvéskoordinációt. Ezen a ponton a jog szembekerül egy, a diskurzusetika során már megvizsgált kérdéssel: miként igazolhatók az értékek?

A diskurzusetikában az elvek mércéjeként a morális vitát jelölte meg, mondván azok az elvek érvényesek, amelyek uralommentes vitában születtek (D-elv). A morális vita mércéjeként pedig az általánosíthatóságot határozta meg, mondván a morális viták igazolási mércéje az általánosíthatóság (U-elv). Hasonlóképpen jár el Habermas a jogok legitimitálási eljárásának megadásakor: azokat a jogokat tekinti legitimnek, amelyek egy morális vitában általánosíthatónak – vagyis az össze-

8 Felkai Gábor ezt úgy fogalmazza meg, hogy „a *Ténszerűség és érvényesség: Adalékok a jog és a demokratikus jogállam diszkurzus-elméletéhez* című vaskos kötet, amely A kommunikatív cselekvés elmélete c. összefoglaló értékű társadalomelméleti munkában és a diszkurzusetikai művekben kifejtett gondolatok egyenes folytatásaként értékelhető” (Felkai, 1994: 167).

9 Természetesen ugyanez igaz a KCS beszédaktusaira is: azok esetében is igazolni kell a megfogalmazott jelentéseket.

egyeztethető maximális egyéni szabadságot biztosítónak – bizonyulnak (Habermas, 1996: 108–109). Ahogy a morális vitákat sem tekintette Habermas magától értetődő teljesítménynek, úgy a legitimitációs eljárást sem. A morális viták létrejöttét a megfelelő morális fok meglétéhez kötötte. Ezzel párhuzamosan a legitimitációs eljárás előfeltételeit is rekonstruálja: ahhoz, hogy legitimitációs viták létrejöhessenek – a polgárok megfelelő morális fejlődési fokán túl – demokratikus intézményi keretek szükségesek. Ennek megfelelően Habermas bevezeti a demokratikus elvet: „csakis azok a jogok tarthatnak igényt a legitimitásra, amelyek megfelelnek az összes állampolgár diszkurzív jogalkotó eljárásában megszülető egyetértésnek” (Habermas, 1996: 110). Ha mindenki egyszerre szerzője és alanya a jogoknak, a jog kikényszerítésének tényszerűsége és érvényességre méltósága közti feszültség is feloldható: jogalanyként mindenki köteles betartani a jogokat, jogalkotóként pedig lehetősége van érvényességüket vitatni. Tényszerűség és érvényesség feszültsége ebben az értelemben csak oly módon oldható fel, ha a jogot demokratikus keretek között képzeljük el (Habermas 1996: 38–39). Habermas ezzel a lépéssel a jog problémáját a demokráciaelmélet problémájához kapcsolja.

A jog problematikájának filozófiai tárgyalását (Kant, Rawls) Habermas szociológiai megközelítéssel (Parsons, Luhmann) egészíti ki. Parsons a jog fejlődését a szocietális közösség fejlődésével párhuzamos folyamatnak tekinti. Elsősorban a jog integrációs funkcióját hangsúlyozza, és a jogfejlődést az integráció fejlődéseként írja le. A jog a gazdasági, politikai és szocietális közösség differenciálódásának fokán válik rendszerintegrációs erővé. Ilyenformán a funkcionális differenciálódás immanens kapcsolatot teremt jog és politika között (Habermas, 1996: 74–75).¹⁰ Az elkülönülő alrendszerekre közvetlenül nincs már hatásuk az állampolgároknak. Ezért az állampolgárok csakis a jog útján, közvetett módon fejthetnek ki az alrendszerek működésére és egyben saját cselekvéskoordinációjukra hatást. A jogi szabályozásban való részvétel a jogalkotásban való közvetett részvétel, vagyis a politikai participáció formáját ölti (Habermas, 1996: 77–78).

A normatív és a szociológiai perspektívák ötvözése elvezet a jog összetett értelmezéséhez. A normatív jogfilozófiai felfogás a jog legitimitációs igénye kapcsán rámutat jog és demokrácia immanens kapcsolatára (legitim jog csak eljárás általi legitimitáció révén lehetséges).¹¹ A szociológiai jogelmélet pedig jog és társadalmi integráció,

10 Ebből a gondolatból vezeti le a jog rendszer és életvilág közti közvetítő jellegét (Habermas, 1996: 80–81). Több kommentátor szerint Habermas a jog TÉ-beli tárgyalásával gyakorlatilag szétfeszítette a KCSE kialakított duális társadalomelmélet keretét. Míg a KCSE-ben a jog a rendszermechanizmus volt, addig a TÉ-ben rendszer és életvilág határán található, mindkét szférába – vagyis egy harmadikba – tartozik (Némedi, 2008: 88).

11 Ez a belátás már a 70-es években születő politológiai írásaiban is fellelhető. Így például a *Legitimitációs problémák a modern államban* című tanulmányban, ahol azt a kérdést vizsgálja Habermas, hogy milyen

jog és cselekvéskoordináció kapcsolatára mutat rá. Habermas jog-felfogását ezek szintéziseként írhatjuk le. A jog annyiban tud legitim jog lenni és egyúttal cselekvéskoordinációs funkcióját betölteni, amennyiben demokratikus államapparátus megteremtí az ehhez szükséges környezetet. Egyrészt keretet biztosít a legitimációs vitáknak¹², másrészt érvényt szerez a legitim jogoknak (Habermas, 1996: 32).

Miután áttekintettük, hogy a jog milyen értelemben vált elsődleges cselekvéskoordinációs mechanizmussá a komplex társadalmakban, továbbá, hogy a jog eljárás általi legitimációja milyen értelemben utalt a demokratikus intézményekre, ezen intézmények leírásával folytatam a tanulmányt. A demokráciaelmélet vázlata két szinten írható le: az alapjogok szintjén és a hatalommegosztás szintjén. A demokratikus alapjogok kialakulását Habermas két szembenálló tradíció vitájának feloldásával mutatja be. A két tradíció aszerint válik el egymástól, hogy az individuális szabadságjogokat vagy a népszuverenitást tekintik az alapjogok szempontjából elsődlegesnek. Az előbbi álláspont emblematis gondolkodójának Kantot tekintí Habermas, míg az utóbbiának Rousseau-t. Mindkét szerzőnek azt rója fel, hogy morál, jog és politika immanens kapcsolatát nem sikerült megvilágítaniuk (Habermas, 1996: 94). A kanti koncepcióból azt hiányolja Habermas, hogy morál és jog immanens kapcsolatát megmutatja ugyan, de jog és politika kapcsolatát már nem látja (Habermas, 1996: 93). Így arra nincs Kantnak válasza, hogy miként formálható meg az állampolgárok közakarata. Rousseau a *Társadalmi szerződés*ben, ezzel szemben jog és politika kapcsolatával tökéletesen tisztában van, azonban mindennek morális megalapozásáról nem tud elszámolni (Habermas, 1996: 102). Rousseau tehát azt a kérdést nem tudja megválaszolni, hogy milyen módon biztosítható az individuum közakarata túlhatalmával szembeni védelme.

Habermas a két álláspont hiányosságait morál és jog, valamint jog és politika kapcsolatának diskurzuselméleti megvilágításával küszöböli ki. Amennyiben a jogok az állampolgárok tényleges morális-jogi diskurzusai révén nyerik el legitimitásukat és a közhatalom működését is ily módon legitimált jogok szabályozzák, úgy egyszerre oldódik meg a republikánus és a liberális probléma. A közakarata formálásának alapja az autonóm polgárok jelentés-kialakítási eljárása lesz, mely során csakis azok a jelentések kerülnek elfogadásá (válnak közakarattá), melyek a D-elv szerinti eljárásban születtek. Ez automatikusan biztosítja az egyén közhatalommal szembe-

legitimáció lehetséges a komplex társadalmak korában (Habermas 1994b). Válasza az, hogy eljáráson alapuló legitimáció.

12 Habermas nem felejtí el megjegyezni, hogy ez két komponensből áll: magában foglalja az uralommentes nyilvánosság védelmét és a deliberációban részt venni kész állampolgárok nevelését, vagyis politikai kultúra fenntartását. A teljesség kedvéért megjegyzem, hogy Habermas ugyan nem feledkezik meg fontosságáról (több helyen is felhívja rá a figyelmet: Habermas, 1996: 302, 317), ám explicit formában nem dolgoz ki állampolgári szocializáció elméletet.

ni védelmét is, hiszen a D-elv magában foglalja, hogy minden érintett egyetértése szükséges a döntéshez (Habermas, 1996: 103).

A fentieknek megfelelően az alapvető jogok öt nagy csoportját különbözteti meg Habermas. Az első csoportba tartozó jogok a szabadságjogok lehető legszélesebb körét (a határ mások szabadsága) biztosítják. A második és harmadik csoportba az első folyományai tartoznak. Így azok a jogok, melyek a törvényes önkéntes társulások jogait biztosítják és azok, melyek a törvények végrehajtását és az egyének jogi védelmét szabályozzák. E három csoportba sorolt jogok biztosítják az egyén autonómiáját. Ennek megléte esetén válhat nem pusztán alanyává, hanem szerzőjévé is az egyén a törvényeknek. A negyedik csoportba azok a jogok tartoznak, melyek a politikai vélemény- és akaratképzésben való részvétel egyenlő feltételeit biztosítják (politikai autonómia). Ez a biztosítéka annak, hogy az aktuális jogok a megfelelő eljárás keretei között megváltoztathatóak. Végül a jogok ötödik csoportja az egyéni és politikai autonómia materiális előfeltételeinek biztosítását írja elő. Ahhoz ugyanis, hogy az első négy jogcsoport jogainak alkalmazására egyenlő esélye legyen a polgároknak a materiális életkörülményeiket (beleértve a szociális, technikai és környezeti védelmet) is biztosítani kell egy alapvető szinten (Habermas, 1996: 122–123).

A fenti jogrendszer anélkül írja le egy demokrácia jogrendszerének keretét, hogy azt konkrét tartalommal feltöltené. Az ezeken túlmenő jogok már a konkrét eljárásokban születnek. A legitimáció körkörös folyamat: az új jogokat az az eljárás legitimálja, amely eljárásnak a legitimálandó alapjogok nyújtanak keretet (Habermas, 1996: 130). Így a jog-legitimálás feladata mindenkori állampolgárookra hárul, a jog-legitimálási folyamatok biztosítása és a legitim jogok végrehajtása, pedig a mindenkori állam feladata (Habermas, 1996: 133).

Habermas a klasszikus hatalmi ágak szétválasztása helyett az adminisztratív és kommunikatív hatalmak megkülönböztetésére és hierarchiájára fókuszál. Az alapjogoknak megfelelő demokratikus berendezkedés olyan jogállamként képzelhető el, amelyben az adminisztratív hatalom a kommunikatív hatalomnak rendelődik alá. Az adminisztratív hatalom hivatott a jogok tényszerűségét megvalósítani (a legitimált jogoknak érvényt szerezni) és az érvényesség lehetőségét (a legitimáció feltételeit) biztosítani. A kommunikatív hatalom fogalmát Arendt nyomán vezeti be Habermas.¹³ Szemben a hagyományos hatalomelméletek hatalom-konceptiójával, a kommunikatív hatalmat Arendt mint senki által nem birtokolható hatalmat írja le (így fel sem halmozható, se nem koncentrálható). Arendt szavaival a kommunikatív hatalom „akkor keletkezik, amikor az emberek közösen cselekszenek, s eltűnik abban pillanatban, hogy különválnak” (Habermas 1996: 147). Ez a fajta hatalom csakis uralom-

13 Hozzáteszi, hogy Arendt még nem tudhatta megalapozni koncepcióját, hiszen nem állt rendelkezésre formális pragmatikai bázis, csak a polisz ideáltípusa (Habermas, 1996: 147).

mentes nyilvánosságokban születhet, a közakaratot kifejező konszenzus formájában. Habermas saját elméletébe az arendti hatalomfelfogást a legitimációs-morális viták koncepciójával konkretizálja: a kommunikatív hatalom ebben az értelemben állampolgárok nyilvánosságban lefolytatott vitája során születő jelentésekkel azonosítható (Habermas, 1996: 162).

A demokrácia és a jogelmélet számára ezen a ponton kulcsfontosságúvá válik a nyilvánosság.¹⁴ A nyilvánosságban lehet ugyanis kommunikatív hatalmat generálni, a morális KCS-ek során. A nyilvánosságot Habermas KCS során újratermelődő, „vélemény- és információcserét lehetővé tevő kommunikációs hálózatként” írja le (Habermas, 1996: 360–361).¹⁵ A nyilvánosság mellett a demokráciaelmélet másik szociológiai kulcskategóriájaként a civil társadalomra utal Habermas (Habermas, 1996: 367). Civil társadalom alatt az adminisztratív és a gazdasági alrendszertől egyaránt független szférát érti. A civil társadalomban létrejövő szervezetek nem ritkán a nyilvánosság által feltárt problémák közvetlen orvoslása céljából jönnek létre.¹⁶ Civil társadalom és nyilvánosság a kommunikatív hatalom születésének terepeiként a habermasi demokráciaelmélet záróköveinek tekinthetők.¹⁷ Ezeket jelöli meg Habermas az állampolgári cselekvés tereiként. Ebben az értelemben a nyilvánosság és a civil társadalom – a bennük lefolytatandó morális-jogi diskurzusok révén – a jog legitimálásának biztosítékai. Nyilvános vita résztvevőjeként válhat az egyén a jogok szerzőjévé, formálhatja a közhatalmat és közvetve ily módon módosíthatja a cselekvéskoordinációt.

Habermas a TÉ-ben a cselekvéskoordináció problematikájának közvetett megoldását nyújtja. Elismeri, hogy a komplex társadalmakban a hétköznapi cselekvéskoordinációs feladatokat sem az életvilág, sem a KCS nem tudja ellátni. Az így

14 Ezzel visszatér egy a pályája kezdete óta központi jelentőségű kategóriához Habermas, ismét egy újabb jelentésréteggel gazdagítva azt.

15 Természetesen az arendti kötődés itt is nyilvánvaló. Arendt a nyilvánosságot olyan nem-materiális létezőként, az emberek között („inter-est”) létrejövő viszony-hálóként írja le Arendt, amelyet a beszéd és a cselekvés hoz létre (Arendt, 1998: 182–183).

16 Civil társadalom koncepciójával Habermas Arató és Cohen *Civil Society and Political Theory* című nagyszabású művéhez csatolja demokráciaelméletét. Arató és Cohen szerint a nyilvánosság és a civil társadalom egyaránt duális jellegű. Egyszerre offenzív és defenzív funkciót töltenek be a politikával szemben. Az offenzív jelleg abban nyilvánul meg, hogy a politika számára nem, vagy el nem ismert témákat a nyilvánosság segítségével a polgárok előtt feltárják, a defenzív jelleg pedig abban, hogy a politikai intézkedések mellett az életvilág szintjén közvetlenül igyekeznek megoldást találni a felmerülő problémákra. Ennek megfelelően a civil szféra és a nyilvánosság olyan kategóriáknak tekinthető, amelyek által Habermas demokrácia-koncepciója szociológiailag megalapozható (Habermas, 1996: 370).

17 Ennek az álláspontnak mind a mai napig gyakran hangot ad Habermas. Így például egy 2006-os konferencián elhangzott beszédében is a civil társadalomra mint a nyilvánosságban a tömegmédiák okán keletkező patológiák orvoslásának egyetlen ellenszerére utal (Habermas, 2006).

keletkező réseket a jog tömi be. A kommunikatív racionalitásnak egy ilyen felállásban a jog megalapozása révén juthat továbbra is szerep. Vagyis ahelyett, hogy közvetlenül koordinálná a KCS a cselekvéseket, közvetetten, az általa legitimált jogon keresztül koordinálja. A legitim jog tehermentesíti a cselekvőket: nem kell minden egyes cselekvésnél KCS-hez szükséges cselekvés-perspektívát felvenniük (és kilépni a teleologikus cselekvés-összefüggésből), elég azt pusztán a jogi cselekvések kapcsán (Habermas, 1996: 28, 114).

Ebben az értelemben a TÉ-ben a KCS hatókörének megváltoztatásáról beszélhetünk. Immáron nem általános cselekvéskoordinációs elvként gondol rá Habermas. A TÉ-ben a KCS az állampolgári cselekvés formáját ölti: jog-legitimáló eljárás.¹⁸ Álláspontom szerint a KCS pontosabb lokalizálása leszűkíti ugyan a KCS hatókörét, de egyúttal nagyobb magyarázóerőre is emeli. Mint láttuk az ideális beszédhelyzet létrejötte számos – a cselekvőkre és az intézményekre vonatkozó – előfeltételtől függ. A KCS a cselekvőtől külön erőfeszítést igényel, minthogy természetes beállítódásuk megváltoztatását feltételezi. Különleges erőfeszítés, csakis különleges cselekvéshelyzetben várható el a cselekvőtől. Ilyen különleges cselekvés-helyzetnek tekinthetjük az állampolgári cselekvéshelyzetet. Ennek során a cselekvő a minden további stratégiai cselekvésnek keretet adó jogi szabályozásról folytat vitát.

Amikor minden további cselekvési helyzetben érvényes jogról vitatkozik a cselekvő, speciális cselekvés-összefüggésbe kerül. Míg a teleológiai társas cselekvések során a cselekvő a konkrét cselekvéshelyzetre összpontosítja figyelmét, addig az állampolgári cselekvés-helyzetben definíció szerint a konkrét cselekvés-helyzet meghaladására kell fókuszálnia, ahhoz megfigyelőként kell viszonyulnia. Az állampolgári cselekvés szükségszerűen azt implicálja, hogy a cselekvő meghaladja a cselekvés-összefüggés konkrétságát, és általában a cselekvés-helyzetekhez viszonyuljon. A KCS-t egy – korábban már idézett – helyen úgy jellemzi Habermas, hogy annak során egyik világhoz sem viszonyul közvetlenül a cselekvő: ehelyett „magához a cselekvő-világ viszonyuláshoz viszonyul” (Habermas, 1984: 94). Pontosan ez történik a jog-legitimációs diskurzusban is (az állampolgári cselekvés-helyzetben a kritikai beállítódás a természetes beállítódás).

Ennek megfelelően az állampolgári cselekvést a KCS egy sajátos típusával azonosíthatjuk. A sajátos típust a témák meghatározott köre jelöli ki. Állampolgári cselekvés során a „mit kell tennünk?” kérdésre keresünk választ. A kérdésnek pragmatikus, etikai-politikai és morális vonatkozását különbözteti meg Habermas. A

18 A KCS szerepének beszűkítése alighanem a kritikák jogosságának elismerése motiválta. Az ilyen irányú kritikák közül – ahogy arra Felkai Gábor is felhívja a figyelmet – alighanem az egyik legjelentősebb McCarthy-é. McCarthy amellett érvel, hogy az életformák pluralizálódása miatt nem pusztán a társas cselekvések, de a KCS-ek koordinációja is kétségessé vált. Amire Habermas azzal válaszolt, hogy újfogalmazta a KCS-ek reális lehetőségét, az állampolgári cselekvés szintjén (Felkai, 2001: 41).

pragmatikus dimenzió mentén célok megformálása és alternatív célok közötti választás zajlik. A politikai-etikai viták során a közösség tagjai az identitásukra kérdeznek rá. A morális viták pedig arra vonatkoznak, hogy miként lehet mindenki számára megfelelő módon koordinálni a közös életet (Habermas, 1996: 158–160). Vagyis az állampolgári cselekvés a fentieknek megfelelően nem más, mint az *életvilág pragmatikus, morális és etikai aspektusainak újratermelése, nyilvánosságbeli KCS-ek sorozatában*. Az állampolgári cselekvés meghatározása után, immáron visszakanyarodhatunk dolgozatunk kiindulópontjához. Az állampolgári cselekvés előfeltételeire vonatkozó kérdés eszerint úgy szól: mik ennek a KCS-nek a kapcsolathálózati előfeltételei? Ezt vizsgálom meg a dolgozat második szakaszában.

Az állampolgári kommunikatív cselekvés kapcsolathálózati előfeltételei

A KCS kapcsolathálózati előfeltételeit negatív érvelés útján határozom meg. Azokat a kapcsolathálózati konfigurációkat azonosítom, amelyek esetében vagy nem is válik szükségessé KCS, vagy pedig jó eséllyel torzul a KCS. Majd ezek logikai komplementereként írom le a KCS-t valószínűsítő kapcsolathálózatokat. Az első szempont, amit figyelembe kell vennünk a KCS-t valószínűsítő kapcsolathálózatok keresésekor a fogalom definíciójához köthető. A KCS-t az életvilág komplementereként vezette be Habermas, ami azt jelenti, hogy abban az esetben jön létre egyáltalán KCS, ha az életvilág nem látja el cselekvéskoordinációs funkcióját. A második szempont a KCS torzulásaihoz köthető. A KCS fogalmát Habermas a KCSE-ben formális pragmatikailag vezette be. Ez azt jelenti, hogy a fogalom lehetőség-feltételeit rekonstruálta és figyelmen kívül hagyta a lehetséges torzulásokat. Más tanulmányokban viszont kitért a probléma empirikus aspektusára is, és megvizsgálta a KCS lehetséges torzulásait.

Ilyenformán a torzítatlan KCS cselekvéskoordinációs alternatívája lehet egyfelől az életvilág, másfelől a torzult KCS (e három variáció egyike koordinálja a társas cselekvéseket). A KCS torzulásának lehetséges okait Habermas két csoportra osztotta. Megkülönbözteti egymástól a kommunikáción kívüli okokból és a kommunikáción belüli okokból torzult KCS-t. A kommunikáción kívüli ok nem más mint a nyelv stratégiai használata, vagyis perlokúciós célok megvalósítására tett kísérlet. Ez akkor következik be, ha az egyik fél saját jelentéseit akarja elfogadtatni társával, nem pedig kölcsönös megértésre törekszik. A cselekvéskoordináció folyamatában kölcsönös megértésre orientált cselekvésről stratégiai cselekvésre való átváltás a nyílt vagy rejtett erőszak formáját ölti. A nyílt erőszakra példa a fenyegetés, a rejtett erőszakra példa a manipuláció, hazugság. A nyílt vagy rejtett erőszak azért tekinthető a KCS-torzulás kommunikáción kívüli okának, mert mindkét esetben a kölcsönös megértésre való orientációt stratégiai orientáció váltja fel, vagyis ilyenkor az egyik cselekvő szándékosan torzítja a KCS-t.

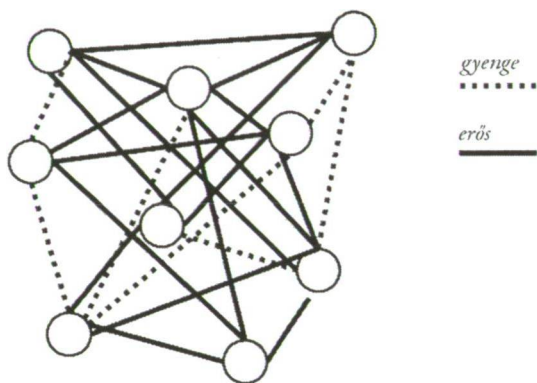
A kommunikáción belüli ok az életvilág torzult jelentéslétrehozási módok sorozatában történő elsajátítására vezethető vissza. Előfordulhat, hogy valaki annak ellenére ragaszkodik egy beszédaktus igazságához és helyességéhez, hogy annak helyességét és igazságát nem tudja alátámasztani, tehát azokat illetően nem elszámoltatható.¹⁹ Ezekben az esetekben dogmatikus eredetű a beszédaktusnak tulajdonított érvényesség. A dogmatikus eredetű érvényesség abban az értelemben irracionális, hogy bár nem tudunk érvelni mellette, mégis ragaszkodunk hozzá. Abból fakadóan ugyanis, hogy nem tudunk érvelni a dogmatikus beszédaktusok mellett, egyúttal eltöröljük annak az esélyét, hogy mások is racionálisan megítélhessék az érvényességét. Ily módon elzárjuk a többieknek a beszédaktus érvényességének megítélésétől, aminek következtében annak elfogadására nem motiválhatjuk társainkat racionálisan, csak – nyílt vagy rejtett – erőszak útján. Ebben az értelemben a dogmatikus érvényesség is megakasztja a beszédaktusok sorozatát: ellehetetleníti az érvényességi igények visszautasítását. Minthogy az életvilág magának a kommunikációnak a talaja (a KCS során abból merítjük az értelmezési, érvelési sémáinkat), ebben az értelemben az életvilág zártágából fakadó elszámoltathatatlanság a kommunikáción belüli okokra vezethető vissza.

A továbbiakban tehát három kapcsolathálózatot fogok rekonstruálni, amelyek rendre az életvilág általi cselekvéskoordinációt (1), a nem-szándékolt KCS-torzítást (2) és a szándékolt torzítást (3) valószínűsítik. Majd ezek logikai komplementereként írrom le a KCS-t valószínűsítő kapcsolatháló sajátosságait (4). Az egyes kapcsolathálók pontjait egyének alkotják. Két pont akkor kerül összekötésre, ha két egyén közös állampolgári cselekvésben vesz részt, vagyis, ha nyilvános pragmatikus, morális vagy etikai jelentéseket újítanak meg.²⁰ Ilyenformán az állampolgári cselekvésbe beleértem a nyilvános vitában való részvételt (pragmatikus, morális vagy etikai jelentések közvetlen megújítása) és a civil társadalmi cselekvéseket is (pragmatikus, morális vagy etikai jelentések közvetett megújítása). Szaggatott vonallal jelölöm és gyenge kötésnek hívom, ha ritkán, folyamatos vonallal jelölöm és erős kötésnek hívom, ha gyakran végez két egyén együtt állampolgári cselekvéseket.

19 Itt a hangsúly a ragaszkodás irracionális mozzanatán van. Pontosan ez akasztja meg ugyanis a beszédaktus-elfogadás racionálisan motivált folyamatát. Az esetre példa lehet, ha egy vallási, világnézeti kérdésben dogmatikusan elkötelezett emberrel lefolytatott vitára gondolunk. A dogmatikus nézeteket képviselő fél, azokról értelemszerűen nem tud racionális igazolást adni. Minthogy azokat nem tartja vitaképesnek (azokat vitán felülinek tekinti), emiatt meg van győződve arról, hogy nem szorulnak igazolásra. Ugyanakkor az, hogy ő maga nem képes igazolni a nézeteket, szoros összefüggésben áll azok elsajátítási módjával. Az igazolásra való képtelenség és az igazolás visszautasítása annak a jele, hogy maga sem racionális érvelés okán sajátította el a képviselt nézeteket.

20 Ne feledjük, hogy az állampolgári cselekvés lényege a pragmatikus, morális és etikai jelentések KCS-ek során történő újratermelése, ami – tekintve, hogy ezek a jelentések a jogszabályokban kerülnek megfogalmazásra – végső soron nem más mint jog-legitimáció.

Az életvilág által koordinált társas cselekvések nem implikálnak aktivitást abban az értelemben, hogy a fennálló jelentések jóváhagyását fejezik ki. A pragmatikus, morális és etikai jelentések passzív jóváhagyása nem tekinthető külön cselekvésnek, hisz hiányzik belőle a reflexió mozzanata, ami az állampolgári KCS nélkülözhetetlen eleme.²¹ Az életvilág olyan kapcsolathálózatokban koordinálja a társas cselekvéseket, amelyeket sűrű, erős kötésekkel jellemezhetünk.²² Egy ilyen – tönniesi értelemben *Gemeinschaft* jellegű – zárt hálózatban a jelentések nagy valószínűséggel közösen osztottak, ugyanakkor reflektálatlanok. Ennek megfelelően egy ilyen hálózat tetszőleges két tagja között maga az állampolgári cselekvés, vagyis a releváns jelentések újratermelésének esélye csekély, hiszen ez olyan a reflexiót igényel, ami egy zárt közösségben kis eséllyel alakul ki. Lássuk, hogy néz ki ez a kapcsolatháló (1):

A következő két hálótípus, amit megvizsgálók, már KCS-t implikál, azonban nem-szándékolt vagy szándékolt okokból torzuló KCS-t. Tetszőleges kapcsolathálózat két tagjának társas cselekvése akkor igényel életvilág helyett KCS-sel megvalósított cselekvéskoordinációt, ha a két egyéb nem tagja egyazon sűrű és erős kötésekkel jellemzett kvázi-klikknek.²³ Ilyen esetben válik egyáltalán reális eséllyé, hogy a jelentések vita tárgyát képezzék, reflexiót igényeljenek. Minthogy az állampolgári cselekvéseket a vitás jelentések meghatározott köre különbözteti meg a hétköznapi

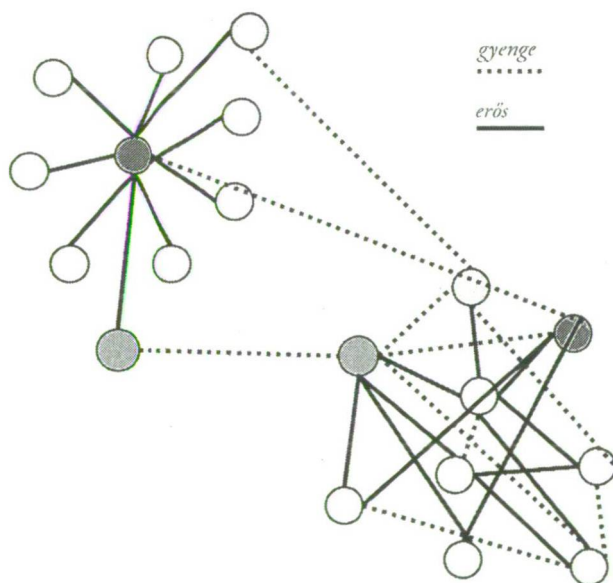
21 Természetesen ez nem azt jelenti, hogy bizonyos kontextusban ne lehetne épp a passzivitással kifejezni valamit (pl. háborúban nem vonulni hadba politikai tett). A hangsúly a reflexió meglétében van. Az életvilágra természetes beállítódásban nem reflektálunk, ami az állampolgári cselekvés vonatkozásában azt jelenti, hogy a pragmatikus, etikai, morális szférára nem reflektálunk. Az állampolgári cselekvés a reflexióval veszi kezdetét, a pragmatikus, etikai, morális jelentések önálló véleményezésével.

22 Sűrűség: a maximális kapcsolatok és a megvalósult kapcsolatok hányadosa (Scott, 1991: 74).

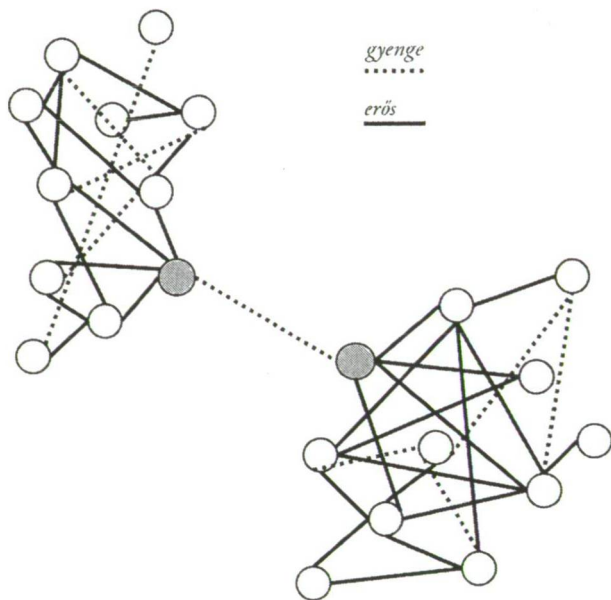
23 Klikk: olyan hálózat, amelyben minden lehetséges kapcsolat megvalósul (Scott, 1991: 117).

KCS-től, ezért azt mondhatjuk, hogy állampolgári cselekvés olyan egyének nyilvános társas cselekvése során jöhet létre, akik nem osztoznak reflektálatlanul egyazon pragmatikus, etikai, morális jelentéskészletben. Ők ugyanis, amint közös cselekvésbe kezdenek, szükségképpen összehangolni kényszerülnek ezen jelentéseiket, vagyis állampolgári KCS-t hajtanak végre. A KCS-t implikáló kapcsolathálókat az (1) alapján, annak komplementereként írhatjuk le. Minthogy az (1)-t sűrű, erős kötésekkal leírható kvázi-klikként írtam le, ennek logikai komplementerét alapvetően nem-sűrű és/vagy nem-erős kötésekkel jellemezhető hálózatként definiálom. Egy ilyen hálózatot specifikálva jutok el a KCS-t valószínűsítő konfigurációhoz.

A nem szándékolt okokra visszavezethető kommunikációs patológiákat Habermas valamilyen látens (és manifesztált nem tehető) hatalmi viszonyra vezeti vissza (Habermas 2001b). Ezen a vonalon elindulva a (2) típusú cselekvés-koordinációt olyan kapcsolatokban kell keresnünk, amelyeknek legalább egyik tagja egy erősen centralizált hálózatban található. A centralizált kapcsolathálózat ugyanis egyenlőtlen hatalmi viszonyokat és ebből fakadóan, nem-demokratikus jelentés-létrehozási módokat valószínűsít, vagyis dogmatikus életvilág létrejöttét. További jellemzője az ilyen kapcsolatnak, hogy a dogmatikus életvilágú egyén centrális elemmel való kapcsolata erős kötés kell legyen, hisz a gyakori hatalmi pozícióban lévő másikkal való gyakori társas cselekvés során állandósulnak a dogmatikus jelentések. Egy ilyen hálózat látható az alábbi ábrán (2):

A (2) kapcsolathálón az azonos színű egyének közötti interakciókban nagy valószínűséggel nem az életvilág koordinálja a társas cselekvéseket (hisz nem azonos klikkbe tartoznak a felek), ugyanakkor nem is torzítatlan KCS, hisz az egyik részhálózat erősen centralizált, ebből fakadóan tagjai életvilága nagy eséllyel dogmatikus. Az állampolgári cselekvés esetében ez azt jelenti, hogy olyan egyének között kis eséllyel jön létre állampolgári KCS, akik közül az egyik dogmatikus politikai jelenléssel rendelkezik (pl. egy párt, ideológia fanatikus híve).

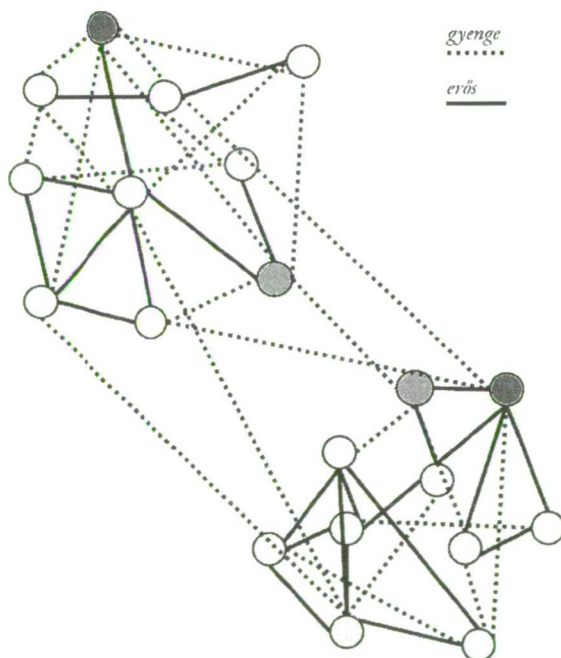

A (3) típusú kapcsolatháló a szándékoltan torzított KCS-eket valószínűsíti. Annak, hogy két egyén közül az egyik manipulálni, vagy átverni akarja a társát számtalan olyan oka lehet, amit közvetlenül nem lehet kapcsolathálózatilag megragadni. Ugyanakkor arra lehetőségünk van, hogy rekonstruáljunk egy olyan kapcsolathálózatot, amiben nagyobb eséllyel történhet meg szándékolt KCS-torzítás. Erre akkor nyílik lehetőség, ha két olyan egyén lép interakcióra, akik kapcsolathálózatai között nincs átfedés. Ilyenkor ugyanis az esetlegesen lelepleződött manipuláció, erőszak nem fenyeget a közösségen belüli hitelvesztés veszélyével.

A (3) típusú kapcsolatháló esetében az azonos színű egyének közötti interakcióban van a legnagyobb esély a szándékoltan torzított KCS-re. A két egyén különböző klikkbe tartozik és gyenge kötés van köztük, ezért nem az életvilág koordinálja közös cselekvésüket, továbbá egyikük részhálózata sem centralizált, ezért a dogmati-

kus jelentések esélye sem különösen nagy. Ugyanakkor amiatt, hogy részhálózataik között gyakorlatilag nincs kapcsolat, annak az esélye, hogy egy esetleges lelepleződött manipuláció, vagy meghíúsult fenyegetés a közösségen belüli hitelvesztéssel járna, csekély. Mindez valószínűsíti a KCS szándékolt torzulását. Az állampolgári cselekvés szintjén ez az eset akkor áll fenn, ha két egymás számára idegen közösség tagja vitat meg pragmatikus, morális, etikai ügyeket (pl. két közös tagsággal nem rendelkező civil szervezet próbál együttműködni). Ilyenkor nincs, ami szankcionálja a potenciális normaszegést, ezért a normaszegés költsége alacsony. Ennek megfelelően rendszerint bizalmi válság jellemzi az ilyen cselekvéshelyzeteket.

Az (1), (2), (3) típusú kapcsolathálózatok leírása után lehetőségünk nyílik a KCS-t, vagyis a kívánatos állampolgári cselekvést valószínűsítő kapcsolathálózat leírására. Ennek megfelelően azokban az esetekben kerül sor KCS-re, amikor két olyan egyén próbál közös jelentést létrehozni, akik között egyrészt gyenge kötés van, másrészt kettejük közös kapcsolathálózatában az erős kötések sűrűsége kicsi, harmadrészt részhálózataik nem centralizáltak, negyedrészt részhálózataik közti gyenge kötések sűrűsége nagy. Ez azt jelenti, hogy a KCS azokban az esetekben valószínű, amikor két olyan ember cselekszik együtt, akik nem rendelkeznek közös életvilággal, ugyanakkor nem is dogmatikus életviláguk és nem is akarják egymást átvenni. Lássuk, hogy néz ki ez a kapcsolatháló (4):

Az egyforma színű egyének között nagy eséllyel jön létre torzítatlan KCS, amennyiben kicsi az esélye az életvilági és a szándékolt vagy nem-szándékolt okokból torzult KCS-nek. Ez alapján azt mondhatjuk, hogy az állampolgári cselekvés kapcsolathálózati előfeltételeit a (4) kapcsolatháló alapján adhatjuk meg. Olyan cselekvéshelyzetekben zajlik le demokratikus állampolgári cselekvés, amelyekben a cselekvők nem osztoznak reflektálatlanul a pragmatikus, morális, etikai jelentésekben, azokról vitát nyitnak, mely vita nem torzul sem az életvilágok dogmatikussága, sem pedig a manipuláció okán.

Konklúzió

Tanulmányomban arra tettem kísérletet, hogy formális szinten megragadjam a jog-legitimációs (pragmatikus, morális, etikai jelentésekről lefolytatott) KCS-t valószínűsítő kapcsolathálózatok sajátosságait. A kidolgozott feltételek természetesen nem definiálnak semmilyen ideálisnak tekinthető kapcsolathálózatot, csupán rámutatnak olyan kapcsolathálózati konfigurációkra, amelyek nagyobb eséllyel lehetetlenítik el az állampolgári cselekvést másoknál. Ebben az értelemben dolgozatom olyan, társadalom- és demokrácielméletileg beágyazott elemzési szempontokat tartalmaz, amiket az empirikus kutatási eredmények elemzésekor hasznosíthatunk. Ezeket érdemes röviden összefoglalni zárásként.

Álláspontom szerint a demokratikus participáció, az állampolgári cselekvés a habermasi elmélet keretei között nem más, mint jog-legitimáló KCS, vagyis az életvilág sajátos szeletének az újratermelése. Ebbe egyaránt beletartoznak az életvilág újratermelés direkt (nyilvános vita) és indirekt (civil tevékenység) módjai. Úgy gondolom, hogy az így felfogott állampolgári cselekvés különböző eséllyel jön létre különböző kapcsolathálóval jellemezhető közösségekben. Mindenekelőtt olyan zárt közösségekben, ahol a tagok életvilágához való viszonya reflektálatlan, a KCS iránti igény csekély, kis eséllyel jön létre állampolgári cselekvés. Ez a belátás arra hívja fel a figyelmet, hogy pusztán a sűrű kapcsolatháló még nem teremti meg az állampolgári cselekvés keretfeltételeit, hisz egy ilyen közösség nem annyira megvitatja saját ügyeit, sokkal inkább reflektálatlanul igazodik a közös normákhoz.²⁴ Az állampolgári cselekvés azzal kezdődik, hogy az egyének direkt vagy indirekt módon maguk hozzák létre azokat a pragmatikus, morális, etikai jelentéseket, amikhez igazítani akarják cselekvésüket.

²⁴ Belátható, hogy abban az esetben, ha pusztán automatizmusként követünk valamilyen normát, akkor definíció szerint nem állampolgári cselekvést végzünk, hanem egyszerű normakövetést. Az állampolgári cselekvés azzal kezdődik, hogy a polgár választja cselekvését.

Ugyanakkor az életvilágok összehangolásának folyamata, a KCS is sok ponton meghiúsulhat. Egyfelől az életvilágok dogmatikus beállítódása okán, másfelől a szándékos szimbolikus erőszak okán. Előbbinek az esélye az erősen centralizált hálózatok esetében, utóbbinak az esélye pedig az egymástól izolált részhálózatok esetében nő meg. Ez a belátás arra hívja fel a figyelmet, hogy nem elegendő csupán az állampolgári cselekvés keretfeltételeként a reflexió és a közös jelentések létrehozását valószínűsítő hálózatokat azonosítani, a jelentés-létrehozás lehetséges torzulásaira is ki kell terjeszteni a kutatói figyelmet. Az állampolgári KCS a nem-dogmatikus, szabad vita formáját ölti, ezért az ezt valószínűsítő hálózatokat lehet csupán az állampolgári cselekvés előfeltételével azonosítani.

Irodalomjegyzék

- Arendt, H. (1998): *The Human Condition*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Balogh I. – Karácsony A. (2000): *Német társadalomelméletek*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Felkai G. (1993): *Jürgen Habermas*. Áron Kiadó, Budapest.
- Felkai G. (1994): *Búcsú a szociológiától*. Szociológiai Szemle 1994/1.
- Felkai G. (2001): *A diskurzusetika és a demokratikus politikai eljárások eszménye*. In: (uő. szerk.): *A kommunikatív etika*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Habermas, J. (1994a): *A társadalomtudományok logikája*. Atlantisz, Budapest.
- Habermas, J. (1994b): *Legitimációs problémák a modern államban*, In: uő. Válogatott tanulmányok, Atlantisz, Budapest.
- Habermas, J. (2001a): *Előkészítő megjegyzések a kommunikatív kompetencia elméletéhez*. In: Felkai Gábor (szerk.): *A kommunikatív etika*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Habermas, J. (2001b): *Gondolatok a kommunikációs patológiákról*, In: Felkai Gábor (szerk.): *A kommunikatív etika*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Habermas, J. (1984): *The Theory of Communicative Action vol.1: Reason and the Rationalization of Society*. Beacon Press, Boston.
- Habermas, J. (1987): *The Theory of Communicative Action vol.2: Lifeworld and System: A critique of Functionalist Reason*. Beacon Press, Boston.
- Habermas, J. (1996): *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, Polity Press.
- Habermas, J.: *Reconciliation Through the Public use of Reason: Remarks on John Rawls's Political Liberalism*. In: *The Journal of Philosophy*, Vol. 92, No. 3.
- Habermas, J. (2006): *Political communication in media society – Does democracy still enjoy an epistemic dimension? The impact of normative theory on empirical*

- research* – az International Communication Association 2006 júniusában megrendezett konferenciáján elhangzott előadás, internetes hozzáférés: http://www.icaheadq.org/Speech_by_Habermas.pdf.
- Husserl, E. (1998): *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia*. Atlantisz, Budapest.
- McCarthy, T. (1978): *The Critical Theory of Jürgen Habermas*. Hutchinson, London.
- Némedi D. (2008): *Jog és tárgyalásos politika*. In: uő. (szerk.): Modern szociológiai paradigmák. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Papp Zs. (1987): *A racionalitástól a kommunikatív racionalitásig. Jürgen Habermas társadalomelméleti szintézisééről*. In: Csepeli–Papp–Pokol (szerk.): Modern polgári társadalomelméletek. Gondolat, Budapest 1987.
- Putnam, R. D. (1995): *Bowling Alone. The Collapse of American Community*.
- Scott, J. (1991): *Social Network Analysis*. SAGE, London.
- Sik D. (megjelenés alatt): *Habermas életvilág fogalmán innen és túl*. In: Némedi D.–Szabari V. (szerk.) *Kötő-jelek 2008*. ELTE-TÁTK, Budapest.

BALOG IVÁN

„A SZABADSÁG KIS KÖREI” – DISKURZUS A BIBÓ-RECEPCIÓBAN

Ha a gyakran hangoztatott Bibó-citátumot, a „szabadság kis körei”-t halljuk, elsősre értelemszerűen arra kell gondolnunk, hogy ezek a kis körök: közösségek. Ezért érdemes már itt, előljáróban tisztáznunk: Bibó igen sokszor használja a „közösség” szót, de mindig institucionalista megközelítésből. Ilyenkor soha nem Gemeinschaft jellegű, a személyes kapcsolatháló által összeszövődött primordiális csoportokra gondolt, hanem valamely probléma megoldása végett¹ tudatosan konstruált, „gesellschaftlich” közös vállalkozásra.²

Talán a hiteles közösségek utáni vágy is az oka, hogy kevés olyan Bibó-idézet aratott akkora sikert, mint a „szabadság kis körei”. Ez annál is meglepőbb, mert a bibói életműben ez a kitétel sokkalta szerényebb helyet foglal el, mint a bibóista befogadók olvasataiban. Vajon mi okozza, hogy egy, a szerző oeuvre-jében parciális jelentőségű kifejezésbe az utókor ennyi jelentésbeli többletet vetít bele? Melyek azok a történelmi-társadalmi kontextusok, amelyekben egy textus így átértelmeződik, és vezető toposzá válik? Tanulmányomban erre a – Bibó-recepció szemszögéből szimptomatikus jelentőségű – kérdésre keresem a választ.

Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy előbb Bibó műveit elemezve értelmezzem azokat a szöveghelyeket, ahol a kérdéses kitétel, illetve annak üzenete előfordul (I.), majd azokat az írásokat veszem górcső alá, amelyekben ez a Bibó-idézet a mondandó fontos részét képezi (II).

I.

Mindenekelőtt nézzük tehát meg, hogy Bibónál hol szerepel ez a nevezetes fordulat! A lelőhely: *A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme* című 1947-es tanulmány, amelyből itt most muszáj némileg hosszabban idézni, hogy lássuk, mi az a valós szövegösszefüggés, amelyből az utókor interpretátorai kiragadták kedvenc tézisüket: „...a hűbériség klasszikus berendezésében a társadalom minden tagjának

1 A „problémamegoldó közösségről” ld. Kovács, 1993: 157–158.

2 Egy – látszólag kollektivistá romantizmusról árulkodó – bibói kitétel, a „közösségi élet sodrása” (Bibó, 1986b: 616.) racionális magváról ld. Balog, 2005.

életét személyes, emberi közvetlenséggel kialakított kapcsolatok szabták meg, nem pedig központosított uralmak vagy uniformizált jogintézmények. Ez a rendszer az egymást egyensúlyban tartó társadalomszervezeti viszonyoknak a végtelen sokaságán épült, melyek mindinkább feloldották, személyivé és közvetlenné tették a teljes és egyoldalú kiszolgáltatottságnak az ókori, bizánci és közel-keleti társadalmakra oly jellemző viszonyait. Természetesen nem ismerte ez a rendszer a szabadságnak és egyenlőségnek nagy összefogó intézményeit sem, hanem kis körökben megvalósuló, biztosított és kölcsönös személyes szolgáltatásoknak, kötelezettségeknek, jogoknak és szabadságoknak a sokaságában élt, melyekben nem egy-egy uniformizált társadalmi rend vagy osztály tagjaiként, hanem személyükkel, családjukkal, munkájukkal, szakmájukkal, birtokukkal tartoztak bele az emberek. Az alávetettségnek, szolidaritásnak, érdekvédelemnek a legkülönbözőbb kapcsolatai támadtak így, melyek szívósan ellenállottak azoknak a brutálisan célszerű módszereknek, melyeket a hatalom koncentrációjára és az emberek kiszolgáltatottságára épülő társadalmi és politikai erők szoktak alkalmazni... Ez a gazdagon tagolt, földjéhez, munkájához, szakmájához, szabadságához erősen hozzákapcsolódó társadalom eredményesen szembe tudott fordulni a hatalomkoncentrációnak, az egyoldalú alávetésnek a kísérleteivel... A legmodernebb társadalomfejlődés a francia forradalom és vele párhuzamos alakulások során azután bekövetkezett az ideje annak, hogy ez a sokféle, kisszerű, de biztosított szabadságokkal élő s erre ránevelt társadalom nekikezdett ezeknek a kisszerű korlátoknak a lebontásához és egyetemes érvényű, egyenlő emberi szabadsággá való összegezéséhez” (Bibó, 1986b: 491–493). Az ominózus szóösszetétel lejjebb, és csak egyszer fordul elő: Bibó szerint a fentiekből adódik „a társadalomfejlődésnek ez a szabadság kis köreire (kiemelés: Balog I.) felépített és a szabadság felé haladó jellege” (Bibó 1986b: 493).

Amint látható, Bibó itt nem a modern társadalmakról beszél, hanem a – nyugat-európai - középkorról, a feudalizmusról, ahol – a fentiekből kitűnően nem létezett „egyetemes érvényű, egyenlő emberi szabadság” (kiemelések: Balog I.). A szerző maga is több ízben említi: kisszerű viszonyokról van szó, amelyekben az alávetettség éppúgy jelen van, mint a szolidaritás és az érdekvédelem. Ennél azonban fontosabb, hogy e viszonyok személyi (ki-ki családjához, munkájához, szakmájához, birtokához kötődő) és közvetlen jellegűek, és mielőtt még a Bibó által mindig is elítélt személyes uralomra asszociálnánk: akadályozzák a hatalomkoncentrációt, az emberek kiszolgáltatottságára épülő, az egyoldalú alávetésre alkalmas brutálisan célszerű módszereket. Ez pedig Bibó értékrendjében a „jó társadalom” legfőbb ismérve, és ugyanúgy a középkori Okcidentens jellemzője, mint az univerzális, egyenlő szabadság hiánya. Ez a régió ebben a korszakában ugyanis sokféle tulajdonsággal rendelkezett, eggyel azonban nem: csekély, epizodikus kivételektől eltekintve nem ismerte a zsarnokságot, amely az Európán kívüli kontinensek életének mindig is, a mi földrészün-

kének pedig az ókorban és a francia forradalom idején éppúgy, mint – a totalitárius diktatúrák miatt – a XX. században is állandó kísérőjelensége maradt.

A „szabadság kis körei” kifejezés explicit előfordulása nélkül is találunk hasonló gondolatmeneteket Bibó műveiben, mégpedig fontos helyeken – igaz, ezeket jóval kevésbé ismerik és idézik, mint a fentit. A hűbériséget egyetemi előadásában „elődemokratizálódásnak” (Dénes, 2004: 238) nevezi, amelyben „nem a hűség volt a döntő..., mert Nyugaton nem a felettük levő családhoz voltak hűek, hanem egy konkrét feladatrendszerhez, a szakmájukban a leghűbb gondossággal. Anarchia helyett nagyfokú biztonság alakult ki... E szisztéma kölcsönösségen alapult, nem parancsoltak, hanem szolgáltak, és közösen védekeztek. Önszabályozó társadalom volt, amelyben nem voltak szuverén urak, a hatalom kétoldalú egyezményeken alapult.” (Dénes, 2004: 238.)³ E kissé idealizáltak tűnő középkorképet Bibó alaposabban is kifejti a *Békecsinálók* könyvében, amikor konkrétan megnevezi, melyik középkori autonómiatípus mely országokban fejlődött ki a leginkább: „A keresztény monarchia életideálja érvényes volt az egész keresztény világra; a lovagság és az aránylag független egyházi rend mindenekelőtt a katolikus Nyugaton virágzott; az önálló értelmiségi osztály Franciaország fókusza és középpontja körül ugyancsak az egész katolikus Nyugaton; a nyugati típusú hűbéri rendszer mindenekelőtt Franciaországban, Nyugat-Németországban és Angliában; a középkori rendi alkotmányosság koszorúban helyezkedett el a hűbériség folytán meglehetősen atomizált francia–német központi Európa körül: Aragóniában, a brit szigeteken, Skandináviában, Lengyelországban, Csehországban és Magyarországon; a városi polgári életforma nyugatról keletre csökkenő életerővel egész Európa területén; a szabad parasztság Észak-Európában, Svájcban és szétszórva egész Közép- és Kelet-Európában s a Balkánon; a presbiteriánus rendszer és a szektárius közösségek a kálvinista országokban, Angliában és Amerikában; a szakszervezetek egész Európában. A demokráciára való előiskolázottság (kiemelés: Balog I.) intenzitása Európa különféle részein különböző volt, de nem volt Európának olyan sarka, mely valamit ne kapott volna belőle.” (Bibó, 1986a: 306–307).

Az utópikus jelleg a „szabadság kis köreinek” gondolatában Bibónál természetesen elsősorban nem a múltra, hanem a jövőre vonatkozva jelentkezett, és pedig az öngazgatás koncepciójában. Az *európai társadalomfejlődés értelme* című, alapvető tanulmányában (Bibó, 1986c: 5–125) Bibó, az 1956-os hős éppen a forradalom munkástanácsainak tapasztalataira⁴ alapozva minősíti reális utópiának az öngazgatás, a kölcsönös szolgáltatások társadalma, mint egyfajta egalitárius hűbériség

3 Vegyük figyelembe, hogy ezek apokrif Bibó-szövegek, ui. a tanítványai által lejegyzett előadásokat a szerző soha nem autorizálta.

4 Ebben a meggyőződésében Bibót megerősíthették az 1945-ös nemzeti bizottságok, az üzemi és termelési bizottságok is (Bibó, 1986b: 51–52.) is.

koncepcióját, és mond kritikát minden fennálló rend, tehát az államszocializmus és szociáldemokrata jóléti állam kapitalizmusa felett egyaránt. Az autonómia-gondolat másik megnyilatkozása, az önkormányzatiság viszont a gyakorlatias, realista Bibó egyik vezéreszméje volt, amelynek megvalósítására közigazgatási szakemberként törekedett. Ez a városmegye-koncepció, amelyet Erdei Ferencsel együtt dolgozott ki (Bibó–Mattyasovszky 1950, Bibó, 1990b: 43–93.), és amelynek implementációja kedvéért bizonyos fokig még az általa elutasított Kádár-rezsim egyik alrendszerének megreformálásában is megpróbált részt venni.⁵

Összefoglalva: mit mond Bibó, amikor a „szabadság kis körei”-ről beszél, akár explicit, akár körülírva? Elvi síkon azt a felfogást képviseli, hogy a szabadság kis és nagy körei, a Szabadság és a szabadságok nem játszhatók ki egymás ellen. Az autonómiák magukban mit sem érnek az emberi jogok, a parlamenti demokrácia nélkül⁶, ahogy mindenki elvont, általános és egyenlő szabadsága is kiüresedik a konkrét szabadságélményeket adó alulról jövő önszerveződés híján. A másik, immár gyakorlati tanulság, amit az idevágó bibói gondolatokból levonhatunk: a kis körökben megvalósuló szabadság az általa elemzett történelmi helyzetekben mindig egyfajta elődemokrácia, vagyis – akár a középkorban, akár később – olyankor képezi a demokrácia szigeteit, amikor valódi, képviseleti demokrácia még nem működik.

II.

Ha mostantól arra keressük a választ, hogy melyek voltak azok a tényezők, amelyek a „szabadság kis körei” eszméjét oly populárisrá tették a Bibót befogadó utókorban, akkor induljunk ki a nemrég fájdalmasan korán elhunyt Lakatos László megállapításaiból, amelyek erre nézvést megvilágító erejük: „Bibónak az utóbbi időben talán legtöbbet

5 Bibóról 1956 után – egy bibliográfiát (Bibó, 1977) leszámítva – Magyarországon hivatalosan csak két publikáció jelent meg: a *Tanya és urbanizáció* (Bibó, 1986c: 125–141, első megjelenése: Bibó, 1973), valamint a *Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi településhálózati-fejlesztési koncepció* című műve (Bibó 1986c: 141–295., első megjelenése: Bibó 1975), amely a szerző egyik legnagyobb terjedelmű munkája.

6 Így ugyanis vagy az ember és ember minőségi egyenlőtlenségére alapuló társadalomszervezet marad fenn – ahogy a *Zsidókérdésben* (II. 621–799) láthatjuk –, vagy modern körülmények között újratermelődhet az a helyzet, amelyet A munkástanácsok és a többpártrendszer című tanulmányban így jellemez: „De a közvetlen élmények erejével tudják a magyar tömegek azt is, hogy semmiféle szakmai, szakszervezeti, érdekképviseleti demokrácia nem pótolhatja a közösség egyetemes demokráciáját, azt az alapvető modern követelményt, hogy minden felnőtt ember igenis illetékes, jogosult és köteles a közösségi élet legfontosabb ügyeiben véleménnyel bírni és véleményt nyilvánítani. S ha ennek megfelelő fóruma nincsen, akkor az országos politikában óhatatlanul egy szűkkörű oligarchia kerül uralomra, mely a tömegeket politikailag „éretlen”, zavaró elemnek tekint.” (Bibó, 1990a: 212).

idézett szavai azok, amiket a „szabadság kis köreiről” írt; általában a „civil társadalom” fogalmával összefüggésben szokták idézni. Magyarországon alighanem Szűcs Jenő nagy hatása, az európai régiókról írt munkája nyomán vált széles körben ismertté ez a kifejezés, amely voltaképpen képszerű, érzékletes megjelenítése annak a hajnali gondolatnak, hogy a modern, univerzális szabadságjogok a középkori partikuláris „szabadságokból”, azaz tulajdonképpen a privilégiumokból fejlődtek ki” (Lakatos, 1993: 113).

A továbbiakban nem követjük Lakatos, a kiváló Hajnal-szakértő⁷ azon megállapításait, amelyek a vonatkozó bibói szövegeken csakugyan erőteljesen érezhető hajnali ihletésre vonatkoznak⁸, elvégre minket most itt nem a Bibóra, hanem a Bibó által másokra gyakorolt hatások érdekelnek. Inkább ama gondolatok fonalát vesszük fel, amelyek a „szabadság kis köreire”, mint privilégiumokra, Szűcs Jenő közvetítő szerepére, a „civil társadalom” eszményítésére vonatkoznak, és amelyek mind-mind azt a meglátást tartalmazzák, hogy itt voltaképpen egy szerző – részben termékeny, részben torzító – félreismeréséről van szó.

Az első kérdéskör: a privilégiumok, amelyekkel kapcsolatban érdemes meghallgatni Huszár Tibor illúzióromboló szavait: „...a rendi-korporatív szervezetek vitathatatlanul tartalmazták az önszabályozás, az alkotmányosság mozzanatait, azonban lényegükből következően nem váltak (válhattak) szabadon választható közösségekké. A „szabadság kis körei” ugyanis rendi kiváltságokon alapultak, és ily módon nemcsak előzményei, de – mint erre korábbi íásaiban Bibó is utalt – akadályozói is a polgári szabadság intézményesülésének. A középkori *libertas* egyértelműen a *privilégiumok birtoklásának* jogát jelölte: a föld, a város szabadsága örökölt vagy vásárolt szabadság, a céhjeg a mesterség művelésének szabadsága” (Huszár, 1986: 493). Vegyük azonban figyelembe azt is, hogy ezek a mondatok egy nagylélegzetű tanulmány egyik olyan fejezetéből valók, amelyben Huszár Bibó 1956 utáni antikádárizmusával együtt elveti annak antijakobinizmusát is, amellyel Bibó az angol, a svájci, a németalföldi polgári fejlődés szerves, a középkori kiváltságokból kinövő modelljét preferálta a francia forradalom után bejárt úttal szemben.

Semlegesebb és egyben elmélyültebb elemzést ad viszont a feudalizmus szabadságintézményeiről Szűcs Jenő: „nem a fogalmak nemesi értelmezéséről, sőt inflációjáról van szó, ami hovatovább anakronizmussá válva inkább visszaütött; nem tudott azonban oly erővel visszaütni, hogy a „szabadság kis köreinek” középkorból örökölt szerkezeteit teljesen lerombolta volna. E téren a Habsburg-abszolutizmus sem nyírbált erősebben, mint akár a nyugati abszolút államok. Sőt magában a középkorias rendi dualizmusnak némileg modernizált prolongálásában rejtett a belső logika, hogy például az állam ellenőrzése alá eső megye szorításába került városi polgári szabadság

7 Ld. Lakatos, 1996.

8 Vö. Hajnal, 1936, Hajnal, 1993.

bizonyos alaptényeit senki sem vonta kétségbe. Még ennél is fontosabb – hiszen az ország lakosságának több mint kilenctizedéről van szó –, hogy még a parasztság helyzete sem igazodott mindenben Werbőczy Tripartitumához, betű szerint a *perpetua rusticitas* státusából következő jogfosztáshoz. A párduckacagányos ellenállásnál is fontosabb az a kevésbé látványos, rejtett, de szívósan makacs ellenállás, ahogy a mélyben, a faluközösségekben a paraszti „jogok és szabadságok” maradéka szegült ellen a „második jobbágyság” nyomásának” (Szűcs, 1991: 214–215).

Amikor a következőkben már arra térünk rá, hogyan olvasták Bibót minálunk a 80-as évek aktualitásaira lefordítva, igazat kell adnunk Lakatosnak: mindez azért válthatott ki jelentős és pozitív visszhangot a rendszerváltás előtt, mert a „civil társadalom” ideáljának megvalósulását⁹ látták benne. Az európai politikai gondolkodás és egyúttal társadalomfejlődés egyik nagy tradíciója: az állam és a társadalom elkülönülése, utóbbinak az előbbitől való függetlenedése igen nagy hatással volt egy államosított társadalom polgáira. A következő szövegrészlet is ezt támasztja alá: „Más szóval egy új nyilvánosság volt születőben, amely lehetőséget teremtett a társadalmat feszítő kérdések nyílt kritikai megvitatására. Ennek a születőben lévő új nyilvánosságnak részei és erjesztői is voltak azok a spontán módon alakuló, rövid lappangási idő után felszínre törő, egymást tudatosan erősítő és egymással szolidaritást is vállaló szakmai körök, környezetvédelmi és békemozgalmak, szakkollégiumok és ifjúsági, egyetemi körök vagy klubok, amelyek – Bibó fogalomhasználatával élve – gyakran a „szabadság kis köreiként” határozták meg önmagukat. Ezek az egymás felé is megnyíló és táguló körök gyorsan és hatékonyan jutottak konszenzusra abban, hogy a „civil társadalom” fogalmát egyfajta közös védelmi ernyőként használják, és magukat egy új, plurális civil társadalom alkotóelemeinek tekintik” (Miszlivetz–Jensen, 1998).

Különösen az lehetett benne vonzó, hogy a „civil társadalom” önállósága megállhat a klubok, az egyesületek szintjén, azaz nem feltétlenül szükséges hozzá az a többpártrendszer, amelynek követelése mindhárom kelet-európai szabadságküzdelem – az 1956-os magyar, az 1968-as csehszlovák és az 1980–81-es lengyel – leveréséhez nagymértékben hozzájárult. Ez a szempont az opozíció különböző frakciói számára egyaránt fontos volt. Az ún. demokratikus ellenzék egyik vezetőjétől éppúgy ismerünk ilyen megnyilatkozást¹⁰, mint a

9 A „civil társadalom” fogalmával gyakran romantikus-illuzionista módon vissza is élnek. Ezt jó szemmel pécézi ki a következő gondolatmenet (Lőrincz, 2002): „A civil társadalom sokszor nemcsak mint a szabadság, a demokrácia lereteményese jelenik meg, hanem mint a modern kor problémáira javasolt általános megoldás. A fogalom mögött ilyenkor, ha kimondatlanul is, vagy egyfajta premodern közösség képe lehet fel, vagy pedig egy változatos, sokszínű posztmodern társadalomé. Mindkettőnek kulcsfontosságú eleme, hogy harmonikus, konfliktusmentes társadalomeszményt próbál követni.”

10 „Az világosan látható volt a számunkra, hogy ahhoz hasonló méretű tömegmozgalom, munkásmozgalom, amilyen Lengyelországban kibontakozott, Magyarországon igazán nem volt várható. De mégis, a lengyel

népi mozgalom egyik vezéralakjától¹¹. De nemcsak a politizáló ellenzéki és félellenzéki frakciók kapták fel a keretek feszegetésének ezt a viszonylag kevesebb egzisztenciális kockázattal járó módját. Egy korabeli diákvezér így emlékszik erre: „...Én akkor egy irodalmi lap...szerkesztője voltam, aminek politikai vonatkozása semmi nem volt, méghozzá tudatosan nem volt...a pusztán létén kívül: ugyanis a létét mi politikailag is értelmeztük, *méghozzá egy Bibó-passzus félreértésén keresztül. A passzus ennyi: a szabadság kis körei*” (kiemelés: Balog I.), s mi akkor erre a gyenge szókapcsolatra azt a nehéz ideológiát építettük, hogy kis saját intézményeket kell létrehozni a hivatalosak tövében és részeiben, amelyek a „szabadság kis körei” lesznek a szocializmuson belül.

„A politikai nézeteinket illetően ... pedig mondhatnám azt, ... hogy bibóisták voltunk valamennyien. Ilyen izmus persze nincsen. Egyszerűen arra gondolok, hogy a nyugati demokrácia intézményeit szeretttük volna látni itthon, de a kapitalizmust már nem biztos. Nem jutott eszünkbe, hogy a kettő összetartozik. Arra gondolok, hogy a modern magyar történelemből csak a forradalmakat tartottuk elfogadhatónak (1848, 1918, 1945, 1956), egyébként – TGM szavával élve – nem éreztük otthon magunkat a saját történelmünkben. Ugyanakkor többször megnéztük a Huszárik-Latinovits-féle Szindbádöt, s az abban előforduló életforma után nagyon is vágyakoztunk, s nem jutott eszünkbe hogy ellentmondás lehet e vágyakozás és a magyar történelemről alkotott képünk között. Utáltuk a szocializmust, de a baloldali kultúrát találtuk érdekesnek. Jellemző, hogy pl. 1968 Párizsának – itt Bibó véleménye ellenére – és a 60-as évek nyugati progresszív mozgalmának még a mi nemzedékünkre is nagy hatása volt. Emlékszem, milyen izgalmas volt elmenni egy Marcuseről szóló legális előadásra: nagy híre volt. Egy szűk olvasóköriben nagy vitát folytattunk egy 1972-es Heller Ágnes-cikkről is (a szükségletek forradalmáról szolt),

fejlődés mintát mutatott, amiről – a különbségeket is figyelembe véve – úgy gondoltuk, hogy Magyarországon is ki lehet próbálni. Ennek az volt a lényege, hogy nem a hatalmon lévőköt kell megpróbálni rábeszélni mindenféle reformokra, hanem létre kell hozni az állam körein kívül – Bibó István kifejezését idézve – a szabadság kis köreit, a civil társadalom önálló, embrionális intézményeit, ezeket meg kell védeni, és aztán lassan, lépésről lépésre kiterjeszteni őket. Ez olyan gondolat volt, amely a lengyel ellenzékől eredt, az 1970-es évek közepén Adam Michnik fogalmazta meg először, és mi úgy véltük, hogy ez Magyarországon is megpróbálható, és azt gondolom, hogy ebben nem tévedtünk” (Kis, 2008).

11 „Történelmi élmények, megpróbáltatások emlékdíázó sorsközösségben, irodalmi folyóiratok, Alföld, Forrás, Tiszatáj, író-olvasó találkozók, templomok és művelődési házak, asztaltársaságok és kutatóintézetek szellemi fókuszában, Sára és Kósa filmjeiben, a „nomád nemzedék” népi kultúrát, hagyományt, a Kárpát-medencei történelmi hazát felfedező kapcsolatrendszerében hívódtak elő a bibói „szabadság kis körei”, tiszta forrásokból búvápatokok, amelyek aztán a hetvenes évek második felében Illyés Gyula és Csoóri Sándor életművével a politikai tūréshatárt is átlépő, bátor kiállásaival törtek a felszínre. Lassú víz pártot mos, mondogattam, és elégtételt jelentett már egy-egy kibontott metafora, a határon átcsempészett könyv, egy megszervezett író-olvasó találkozó, a lemasolt Nagy Gáspár-vers” (Alapító atya...2005).

máskor meg a Nagy Inkvizítor-jelenetről a Karamazov-testvérekben. Nagy témák az ellenkultúra világából” (Takáts, 1995: 80).

A fenti eszmefuttatás Takáts József tollából két szempontból is figyelemre-méltó. Egyrészt, mert a szerző önkritikusan-önironikusan maga is elismeri: fél-reolvasták Bibót. Azt magyarázták bele, hogy bármit is csinálnak önállóan egy diktatúrában, az akkor is politika, ha semmi politikum nincs benne. Ezt az első hallásra képtelen önellentmondást az az okoskodás oldotta fel, hogy a nyílt politizálás csakis az egypártrendszer keretei között lehetséges, és aki ebből nem kérve öntevékeny csoportokat hoz létre és működtet, már pusztán ezzel a politikamentes tétével is politizál, mert autonóm próbál lenni egy monolitikus szisztémában. Volt ebben egy kis lelkiismeret-megnyugtató is: az évtizedek óta tartó elnyomás megfélemlítette az embereket, és ezért állították be önmaguk és mások előtt bátorságnak az óvatos duhajságot¹².

Takáts fejtegetéseinek a másik megszívlelendő mozzanata az, hogy nem rejti véka alá: az ő ellenzékiiségük éppen bibóizmusuk miatt nem lehetett teljes. Elvetették a diktatúrát, de a kapitalizmust is. Valamiféle körvonalazatlan demokratikus szocializmus lebegett a szemük előtt, és körükben a nyugati minták követése is inkább a nyugati baloldali ellenkultúra iránti vonzódásban öltött testet. Természetesen nemcsak Nyugat-Európa felé tájékozódtak, hanem a Kelet, közelebbről Lengyelország felé is. Itt érdemes egy kicsit megállni, és közelebbről szemügyre venni annak okait, hogy miért kívülről érkeztek ezek a *pattern*-ek, és miért éppen ezekből a forrásokból.

„A szabadság kis körei” határainkon kívül jóval nagyobb mértékben intézményesülhettek – itt főleg a lengyel Szolidaritásra kell gondolni¹³. Ez a nagyon sajátos fejlődés olyan szerzők munkásságának az eszmei csillagzata alatt ment végbe, akiknek a nézetei számos tekintetben közel állnak Bibó Istvánhoz, bár kevésbé voltak koncepciózusak: őket elsősorban taktikai szempontok vezérelték.¹⁴ Például Adam Michnik (Michnik, 1985) nem is csinált abból titkot, hogy elsősorban azért dolgozta ki 1976-tól kezdődően, a KOR egyik vezetőjeként azt a stratégiát, amelyet később a Szolidaritás is követett, mert egyszerűen csak kerülni akarta a konfrontációt a hatalommal. Az 1956-os magyar forradalom és az 1968-as csehszlovákiai bevonulás sorsából okulva, levonta a következtetést: semmi olyat nem szabad csinálni, ami a kommunistákat, a szovjeteket arra indítja,

12 Erről ld. Balog, 1992.

13 A Szolidaritásnak volt egy erős és kifejezetten az öngazgatás talaján álló szárnya is, amely kimondottan keresztény és szocialista elveket vallott.

14 Kenedi (Kenedi, 1992) hangsúlyozza: Bibó az 1957-es Emlékiratában (Bibó, 1990a: 213–239) a Michnikénél sokkal elvibb alapokra helyezkedik, vagyis nemcsak az exigenciákat tartja szem előtt.

hogyan adminisztratív, illetve katonai eszközöket vessenek be, és ezáltal lerombolják mindazt, amit az ellenzék felépített. Az ellenzék soha nem opponálhatja nyíltan a kommunista rendszer alapjait, nem követelheti a politikai pluralizmust, mert ezzel kiváltja a hatóságok közbelépését, és utána ismét előlről, a nulláról kezdheti – ez Michnik végkövetkeztetése. Ezért a teljes erőszakmentesség talajára kell helyezkedni – mondja, sőt, mindenáron őrizkedni kell attól, hogy megszerezzük a hatalmat! A hatalom maradjon csak a kommunistáké. Ez annyiban hasonlít a Bibó által mondottakhoz, hogy ő is egyetértett azzal, hogy 1945–48 között a hatalom nagyobb része maradjon a kommunistáké (Bibó, 1986b: 13–81, 297–335, 523–551), a korlátozott szuverenitást pedig még 1956-ban is elfogadta, amikor a kommunisták befolyását és egy esetleges parlamenti választásokon a rájuk eső szavazatok arányát már csak néhány százalékosra becsülte (Bibó, 1990a: 165–239). További hasonlóságot teremtenek közte és a lengyel Szolidaritás-ideológusok között a hasonló történelmi körülmények és kihívások, valamint a közös, keresztény alapozású politikai filozófiai alapok.

A másik párhuzamot Nyugat-Európában a zöldek és az alternatívok kínálták. Ők abból indultak ki, hogy az atompatt nagyon hosszú időn át fenn fog maradni, de a két szuperhatalom szembenállását meg lehet haladni egyfajta semleges, pacifista magatartással. Ez a felfogás különösen az NSZK-ban volt népszerű, ahol az ország kettészakíttottságát előidéző ideológiai ellentét tompítása, a különböző világnézetek, értékrendek képviselői közötti párbeszéd különösen fontos célkitűzéssé vált a nyugatnémet baloldal körében. Szimptomatikus, hogy a legnagyobb szellemi befolyással rendelkező nyugati baloldali értelmiségiek egyike, a már említett Jürgen Habermas, akit Papp Zsolt joggal tart Bibó szellemi rokonának (Papp, 1988.), nagyszabású és nagyhatású főművében (Habermas, 1981), *A kommunikatív cselekvés elméletében* a dialógust önálló cselekvéstípussá teszi meg. Ebben a könyvben, amely a cselekvésemélet megújítását tűzi ki célul, Habermas az uralommentes kommunikáció megvalósításának teoretikus megalapozására tesz kísérletet. A könyv óriási hatást gyakorolt egész Európában. Mentesség a hatalomkoncentrációtól mind a politikában, mind a gazdaságban, felszabadulás a nagy szervezetek uralma alól, tehát a kapitalista monopóliumoké alól éppúgy, mint az államszocialista pártállamoké alól – ez volt a fő cél a máskéntgondolkodók körében Európa mindkét felén egyaránt.

A zöldek, a környezetvédők, az alternatívok Nyugaton próbálták meg „második társadalmat” létrehozni azáltal, hogy kivonultak a szerzőközpontú „első társadalomból”, és saját, posztakvizitórius értékrendjüknek, életformájuknak megfelelő, „önigazgató” közösségeket hoztak létre. Itt is megismétlődött tehát a hatalom és a (civil) társadalom kettősségének alaphelyzete, mint Lengyelországban, csak megfordítva. A kelet-európai máskéntgondolkodók és a nyugati másként élők között szubkulturális alapon egyfajta

konvergencia jött létre, amit időnkénti, a vasfüggönyön átnyúló találkozások is erősítettek. Hasonlóan öltözködtek, hasonló zenét hallgattak, hasonló volt az ízlésük stb. A közös szubkultúra létrejöttét az is lehetővé tette, hogy Magyarország és Lengyelország nyugati eladósodottsága következtében sem a hatalmas lengyel, sem pedig az aprócska magyar ellenzékkal szemben nem alkalmaztak igazán erős retorziókat, a nyugati országokban pedig a jóléti állam lebontása – szintén politikai okokból – 1989 előtt nem öltött komoly méreteket, és így a jórészt munkanélküliekből rekrutálódott alternatív közösségek egzisztenciális alapjai biztosítva voltak¹⁵.

Míg ezek a rendszerváltás előtti értelmezések esetében vitás lehet, hogy hermeneutikai értelemben vett termékeny félreértést vagy belemagyarázást lássunk-e bennük, 1989 óta megváltozott a helyzet. A „szabadság kis körei”-toposz szállóige lett, egyúttal azonban érdekes metamorfózison is ment keresztül: új jelentésárnyalattal gazdagodott. Immáron a magánéletbeli közösségszerveződés, az emberi kapcsolatok, a baráti kör is a szabadság terrénúmvá válik¹⁶. A kifejezés egyik használója explicit ki is nyilvánítja: nemcsak a jogi személyiségű szervezetek lehetnek a civil társadalom megtestesítői, hanem „asztaltársaságok, alkalmi koalíciók, helyenként közösségi tanácsok, baráti körök. A „szabadság kis körei” is.” (Péterfi, 2003) Ez a – Bibó szellemétől immár teljességgel idegen – interpretáció nosztalgiát fejez ki egy olyan világ iránt, ahol az informális nexusokat, a reciprocitást nem zavarja meg a professzionalizmus „lélektelen” szelleme¹⁷. Láthatjuk: nemcsak a könyveknek, de a szerzőknek is megvan a maga sorsa. A „szabadság kis körei” – ez a kifejezés mára jelszóvá, illetve az eszképzizmus vonatkozási pontjává inflálódott, mert a diktatúra, amelynek közegében valós, bár az ereditől eltérő értelmet nyert, húsz éve megdőlt.

15 „A szabadság kis körei”-diskurzus fontos szövegösszefüggéseit alkotják olyan kultuszkönyvek is, amelyek szinte egyáltalán nem hivatkoznak Bibóra, de azt sugallják: a diktatúrát nem lehetséges, de nem is kell megdönteni, mert ha az igazi demokrácia nem is valósítható meg, az elődemokrácia különböző formái akár évtizedekig is pótolhatják. Ld. Hankiss, 1986, Konrád, 1986, vö. Körösiényi erre vonatkozó kritikáját (Körösiényi, 2000).

16 Erre két példa. Az egyik (Albert, 2006): „Itt is megtalálhatók a „szabadság kis körei”, amelyek azonban nem azonosak a városban élőkével. A tévé, a rádió és a kiskocsmák adják a mindennapok egyetlen igazi örömet és szórakozását. Oly mérhettelen itt a szegénység, hogy az itt élők csak álmaikban jutnak hozzá a kultúrához (mozi, színház, könyv, könyvtár, internet stb.).” A másik (Barkóczi, 2009): „A csapatok kezdtek összeszokni. Másztak, érveltek és nagyon kreatívak voltak minden akadálynál, melyet a teambuilderek állítottak eléjük. Kis közösségek alakultak, így egy lépéssel közelebb jutottunk nemes célunk felé. Persze aztán az este folyamán sem hagytuk el a szabadság kis köreit és „lazítottunk” egészen hajnalig.”

17 Lőrincz D. József (Lőrincz, 2002) is jórészt ennek tulajdonítja a civil társadalom kultuszának mindmáig tartó továbbélését.

Felhasznált irodalom

- Alapító atya ... (2005): *Alapító atya. Rendszerváltók* (45.). Stefka István interjúja Lezsák Sándorral. Magyar Nemzet, 2005. december 17.
- Albert I. (2006): 2006. július 13. *Dzsumbujorság, avagy élet a város peremén*. 2006. július 13. <http://www.nepujas.hu/index.php/dossziemellekletek/bacsikai-dossziek/bajai-bajaink/90> – 2009. jan. 24. 20:32:15 GMT.
- Balog I. (1992): *Egyetemi hallgatói mozgalmak Szegeden a nyolcvanas években*. In: Civilizációs korszakváltás és ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szerk.: Gábor Kálmán. Replika Könyvek, Szeged. 135–159. old.
- Balog I. (2005): *Etnicitás és legitimitás összefüggései Bibó műveiben*. Beszélő, 2005/6-7. 152–157. old.
- Barkóczy D. (2009): *Csapatépítő tábor a Pilisben*. <http://www.mcc.hu/index.php?page=csapatepites> 2009. jan. 26. 22:54:15 GMT.
- Bibó I. – Mattyasovszky J. (terv. és szerk.) (1950): *Magyarország városhálózatának kiépítése*. Budapest.
- Bibó I. (1973): *Tanya és urbanizáció*. Valóság, 1973/12. 35–40.
- Bibó I. (1975): *Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi településhálózat-fejlesztési koncepció*. MTA Igazgatástudományi Bizottsága, Budapest, 1975.
- Bibó, 1986a, b, c: Bibó, 1986a, 1986b, 1986c: Bibó I.: *Válogatott tanulmányok I–III. köt.* Magvető, Budapest, 1986. (1986a: I. köt., 1986b: II. köt., 1986c: III. köt.)
- Bibó I. (1990a): *Válogatott tanulmányok IV. köt.* Magvető, Budapest.
- Bibó I. (1990b): *Különbség*. Bethlen Gábor Könyvkiadó – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Budapest.
- Bibó-emlékkönyv I–II.* (1991). Századvég – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Budapest–Bern.
- Dénes I. Z. (szerk.) (1993): *A hatalom humanizálása*. Tanulmányok Bibó István életművéről. Tanulmány Kiadó, Pécs.
- Dénes I. Z. (szerk.) (2004): *Bibó István egyetemi előadásai 1942–1949*. Sajtó alá rendezte, a szövegeket gondozta: Balog I. – Tóth L. D. Kossuth Egyetemi Kiadó – Debreceni Egyetem.
- Habermas, J. (1981): *Theorie des kommunikativen Handelns I–II*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Hajnal I. (1936): *Az újkor története*. Révai, Budapest.
- Hajnal I. (1993): *Technika, művelődés*. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
- Hankiss E. (1986): *Diagnózisok*. Magvető, Budapest.
- Huszár T. (1986): *Bibó István, a gondolkodó, a politikus*. In: Bibó, 1986c.: 385–535.
- Kenedi J. (1992): *A halál és a leányka*. Századvég, Budapest.

- Kis (2008): (Hozzászólás az ArchivNet körkérdésére.) http://www.natarch.hu/archivnet/rovat/forras.phtml?forras_kod=273 2009. jan. 24. 07:18:33 GMT.
- Konrád Gy. (1986): *Antipolitika*. AB Független Kiadó, Budapest.
- Kovács G. (1993): *Elit, közösség és kizsákmányolás*. In: Dénes (szerk.), 2004: 148–166.
- Körösényi A. (2000): *Értelmiség, politikai gondolkodás és kormányzat*. Osiris, Budapest.
- Lakatos L. (1993): *Hajnal hatása*. In: Dénes (szerk.), 1993. 109–117.
- Lakatos L. (1996): *Az élet és a formák*. Hajnal István történelemszociológiája. Új Mandátum, Budapest.
- Lőrincz D. J. (2002): *A civil társadalom problémája 1989 után. Politikai kultúra az átmenetben*. Különszám. WEB.
- Michnik, A. (1985): *Letters from prison and other essays*. University of California Press, Berkeley.
- Miszlivetz – Jensen (1998): *A civil társadalom metamorfózisa: 1988–1999*. In: Miszlivetz Ferenc (szerk.): Közép-Európai változások. Társadalmi folyamatok és stratégiák. Savaria University Press, Szombathely.
- Papp Zs. (1988): *Kormetszetek*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Péterfi F. (2003): *Micsoda demokrácia*. 2003.12.11. <http://www.nonprofit.hu/hirek/egyhír/244282.html> 2009. jan. 24. 20:11:23 GMT.
- Szűcs J. (1991): *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. In: Bibó- emlékkönyv I. 161–219.
- Takáts J. (1995): *A megfelelő ötvözet. Két írás Bibó kapcsán*. Forrás, 1995/12. 76–87.

INTERJÚK TÜKRÉBEN

**KÖZÖSSÉGEK
SZERVEZŐDÉSE ÉS MŰKÖDÉSE**

BUDAI ZSANETT:

KÖZÖSSÉGEK VEZETÉSE: TÍPUSOK ÉS MOTIVÁCIÓK

Tanulmányomban a csoportok vezetésével szeretnék foglalkozni: a vezetés fajtáival, a vezetők motivációival, és az életminőségre gyakorolt hatásával. Végleges következtetéseket – mint ahogyan az interjúkat feldolgozó többi kutatónak sem – nekem sem célom levonni. Ennek legfőbb oka, hogy vizsgálatunk nem reprezentatív, országszerte készítettünk interjúkat fiatal felnőttektől nyugdíjasokig, a fővárostól községekig, elitközösségektől egzisztenciális kihívásokkal küzdő közösségekig. Szám szerint huszonzét ilyen interjú készült el, és használtam fel ezeket beszámoló elkészítéséhez. Munkám legfontosabb célja tehát nem általános következtetések levonása, sokkal inkább azon kérdések és hipotézisek megfogalmazása, melyeket a későbbiekben vizsgálatra alkalmasnak tartok.

Formális és informális csoporthierarchia

Sokféle szervezet sokféle vezetőjével készített interjú állt rendelkezésemre. Ezek feldolgozása során a legfontosabb különbségnek a csoporton belüli hierarchia mértékét, szervezethez tartozó vezetési stílusát értelemszerűen nagyban függ ettől: mihez van jogosultsága, a csoport ügyeinek mekkora részében van döntési joga – van-e egyáltalán abszolút döntési vagy vétőjoga. A két véglet, melyet tapasztaltam a következő volt: voltak olyan közösségek, melyek teljességében a *hivatalos* hierarchia nélkül működtek, és találtunk olyan csoportokat is, ahol viszonylag szigorúan vett jól szabályozott vezetési rendszer van. A két végpontot szeretném bemutatni a továbbiakban.

Az előbbi közösségeken belül – ahol nincs hivatalos vezetői apparátus – a tagok figyelmet fordítottak arra, hogy senki ne juthasson olyan pozícióba, mely segítségével mások fölé emelkedhetne. Ilyen esetekben kétféle jelenséget találtam, mely vezetésre utal. Léteznek e közösségeken belül is hangadói szerepek: olyan egyének, melyek bizonyos kvalitásaik révén – akár koruk, akár eddigi életútjuk révén – befolyással bírnak a közösség többi tagjára.

„Nem irányító jelleggel, de van olyan, aki inkább hangot ad azoknak a véleményeknek, ami megfontolásra érdemes.” (Roma hitközösség)

E véleményirányítói szerep néhány tulajdonságát Katz vázolja fel: rendelkeznek bizonyos közös tulajdonságokkal ezek a személyek. Általában önmagukban megismerik valamilyen értéket, az adott területen kompetensnek számítanak, és pozíciójuk igen jelentős. Jellemző még, hogy egy-egy ilyen szerep, egy adott témához kötött. Ezzel együtt persze lehetséges, hogy egy témával kapcsolatban több hangadó van a csoportban és az is, hogy egy személyt több témában is kompetensnek minősít a csoport (Secord–Backman, 1972). A másik módja az irányításnak, e közösségeken belül az, hogy kifejezetten kompetenciák alapján bizonyos feladatok elvégzésének irányítása az arra alkalmasak felelőssége alá tartozik. Szabó László beszél erről a jelenségről a paraszti közösségek kapcsán: „Nincs megmerevedett pozíció, vagyoniilag vagy erő szempontjából kijelölt hely, hanem csak megoldandó feladat, melyet a közösség legjobb tudása szerint, s a legalkalmasabb irányításával kell elvégezni” (Szabó, 1993). Az interjúkban tapasztaltak alapján ez a jelenség nemcsak paraszti közösségekben fordul elő, hanem az általunk vizsgált csoportok esetén is találunk erre példát.

„Mondjuk inkább azt, hogy strukturálatlanság, vagyis inkább ad hoc struktúrák vannak, tehát ha van egy adott program, arra nyilván vannak felelősök és azok strukturálnak.” (Vallási közösség)

A vizsgált interjúk között sokkal inkább jellemző a vezetés ezen fajtája, mely során a pozíciókat jellemzi egy viszonylagos dinamika, vagyis hogy nincsenek megmerevedett tisztségek a közösségen belül. Az, hogy e két módját vázoltam fel a hierarchiát mellőzni próbáló közösségeken belül az irányításra (a hangadó személyek, és az ad hoc vezetők), nem azt jelenti, hogy ezek közül vagy az egyik, vagy a másik jelenik meg a közösségeken belül. Sőt ezek általában együtt, keveredve jelennek meg.

A másik végpontot, melyet érdemes kiemelni a hierarchizáltság szempontjából a vizsgált csoportok azon köre, melyek jól strukturált, egyértelmű vezetői apparátussal rendelkeznek. Az interjúk között e csoport alkotta a kisebb hányadot: az ilyen típusú közösségek voltak kevesebben. E csoportokon belül is érvényesül a szempont, mely szerint a vezetésre leginkább rátermett és legkitartóbb csoporttagokat emelik a ranglétra egyre magasabb fokaira. Ám az összes döntést illetően van egy vagy több központi személy, aki jóváhagyhat, illetve megvétózhat bármilyen javaslatot.

„Lényegében ez most úgy működik nálunk, hogy ő a csapatparancsnok, akire felnéznek, és aki erkölcsileg támogatja a csapatot, valamint a szülők részéről egy biztos pontot jelent. A csapatparancsnok-helyetesség pedig inkább egy operatív szerepet jelent. (...) De ugyanúgy a csapatparancsnok is jön az ötleteivel, viszont a megvalósítás a miénk. Ő elvárja, hogy mindenről tudjon, és néhány dolgot megvétóz, de az nagyon kevés. Előfordul, hogy nagy lelkesedésünkben valamit

kitalálunk, akkor ő megmondja, hogy ez nem fog működni, mert sokkal nagyobb tapasztalata van a pedagógiában. És általában igaza van...” (Cserkészek)

E csoporton belül az ötödikes általános iskolástól egészen az egyetemistákig széles korosztály megtalálható.

Felvetődött bennem a kérdés, miért van szükség erre a fegyelemre, egy szabadidős közösségen belül, és hol húzódik a határ az irányítás tekintetében, melyet egy csoport még képes elviselni. Az interjúalany megfogalmazásában:

„Sokan mondják a cserkészetéről, hogy olyan, mint a katonaság, hogy túl nagy a fegyelem. Én voltam más jellegű fiataloknak szóló táborban és ott egy napban legalább két óra azzal ment el, hogy arra vártunk, hogy a gyerekek megérkezzenek” (Cserkészek)

Tehát az egyik olyan tényező, melyet meg kell említeni, az a hatékonyság. A csoport működése szempontjából a hatékony működéshez szükséges a vezetés. És ez az interjúk alapján nemcsak gyerekek esetén van így.

Ezzel összecseng az a kísérlet, amit Kurt Lewin végzett 10 éves fiúkkal, a vezetési stílusokkal kapcsolatban. Háromféle vezetési stílust vizsgált: a tekintélyelvűt, a demokratikus, és a „laissez faire” jellegűt. Míg a tekintélyelvűben a vezetett személyeknek nem volt beleszólása a csoport ügyeibe, a demokratikusban közösen hozták a döntéseket, az irányító inkább terelő szerepet töltött be, addig a „laissez faire” esetben a vezető magára hagyta a csoportot, csak ha kérdés vetődött fel, arra válaszolt. A legalacsonyabb teljesítményt a magukra hagyott csoportnál tapasztalt, a munkára szánható idő 33%-ában végeztek munkát, azt is viszonylag rossz minőséggel. Ebben a csoportban inkább játszottak a gyerekek, gyakori volt a játékos agresszió. A demokratikus vezetés esetén ez az arány 50% volt, ám a minőség is magasabb volt, valamint nagyfokú kreativitás jellemezte a csoportot. A tekintélyelvűen vezetett csoportnál kimagasló teljesítményt értek el: 74% volt a munkára fordított idő aránya az összes időhöz képest, ám amennyiben a vezető magukra hagyta őket, ez lecsökkent 29%-ra. Ebben a csoportban a tagok részéről agresszivitás volt tapasztalható (Csepeli, 1987).

Láthatóvá válik tehát a kísérletből, hogy a vezetettség- nem vezetettség dimenzión belül létezik egy olyan intervallum, mely mind a hatékonyság, mind munkavégzés élvezetessége szempontjából meghatározó. Feltételezem tehát, hogy egy jól működő közösségen belül ezen az intervallumon kell mozognia az irányításnak: létezik egy vezetési (vezetettségi) minimum és maximum, melyeken belül a csoport a leghatékonyabban működik. Másként fogalmazva, senki nem lesz egy olyan közösség tagja, ahol fejtelenség uralkodik, senki nem emelkedik ki, hogy bizonyos funkciókat, részfunkciókat ellásson, akár folyamatosan, akár ideiglenesen. Másrészt pedig senki

(vagy legalábbis nagyon kevesek) szeretnék magukat diktatúra alá vonni: önként egy olyan közösség tagjává válni, ahol teljes és abszolút irányítás alatt állnak.

Ezeket figyelembe véve feltételezem, hogy az általunk vizsgált közösségek, mivel a tapasztalat azt mutatja, hogy működőképes közösségekről van szó, ezen intervallumon belül mozognak, akár van hivatalosan hierarchia a csoporton belül, akár jól szervezett, egyértelmű vezető apparátussal operálnak.

„Én nem érzek semmiféle hierarchiát. Sőt engem kifejezetten zavar, amikor valaki azt gondolja, hogy én egy hierarchiában felé helyezem magamat. Nekem ilyen szándékom nincs. A hatékonyság érdekében azonban kell, hogy valamilyen struktúra működjön. Egy borzalmas nagy demokráciában, ahol mindenki mindenkinek mindent megmondhat, és nyolcvan ember véleményéből jön össze az, ami ténylegesen történni fog, az úgy a hétköznapiakban sajnos nem működik.”
(Zsidó fiatalok önszerveződő közössége)

Áttekintve a többi interjút, valóban a fentiek tapasztalhatók: sem túl erős sem túl gyenge vezetés nem tűnik ki egyik beszámolóból sem. A leggyakoribb, hogy egy szerveződésen belül több feladat több személy kezében összpontosul: vagyis azok a rátermett, hängadó emberek próbálják vinni a csoport ügyeit, akik egyrészt késztetést éreznek erre, másrészt pedig rendelkeznek a feladat ellátásához szükséges képességekkel. Az is előfordul olykor, hogy egyetlen személy van a közösségben, aki akkora elhivatottságot érez a közös ügy iránt, hogy a feladatok nagy részét és a közösség összetartását egyszeriben látja el.

„Azt hiszem, hogy ez központi vezető nélkül nem működik. Ha én nem dolgoznék itt a Faluházban, akkor sokkal nehezebb lenne ennek az egésznek a mozgása.” (Faluközösség)

E témakör kapcsán felvetődik a kérdés, hogy ha létezik a vezetésnek minimuma és maximuma, akkor létezik-e optimuma? És a csoporton belüli hierarchia optimális mértékét milyen tényezők befolyásolják?

A közösségi vezetői szerep motivációi

A fentiekben áttekintettem, hogy milyen stílusú vezetés alatt képes működni egy közösség, a későbbiekben pedig szeretnék kitérni arra, hogy a vezetők milyen motivációkkal rendelkeznek, amelyek e pozíciók betöltéséhez vezetnek. Összességében elmondható, hogy e szerep bizonyos idő elteltével képes igen meghatározó részévé válni az egyén életének.

„Hát, nekem olyan a hozzáállásom igazából, hogy nem tudom nem csinálni. Tehát így nem érezném teljesnek az életemet, ha csak a saját dolgaimmel foglalkoznék, akár saját belső lelki fejlődésről van szó, akár munkáról, vagy családról. Nem, nem tudom elképzelni, hogy ne csináljak ilyen közösségi dolgokat, mert egy csomó mindent nem lehet csinálni egyedül, meg nem csinálja meg helyetted senki” (Környezetvédő szervezet).

A számos motiváció közül, mely interjúalanyainkban – akár tudatosan, akár tudattalanul – munkálkodik, azokat szeretném tanulmányomban kiemelni, melyek a kérdezettek beszámolóí alapján a legszembetűnőbbek voltak. Maga a közösséghez való tartozás az első ok, melyet szinte minden interjúalanyunk megemlített. A weberi terminológiában ez megfelel a szubjektíven átértzett összetartozás motivációjának. A második vizsgált tényező, amely szerepet játszhat abban, hogy a kérdezett személyek az adott közösség tagjai, maga a vezetés élménye, az önmegvalósítás ténye. Ha itt is szeretnénk a weberi fogalmakat alkalmazni, ez egyértelműen megfelel az értékracionális motivációnak. A célracionális cselekvésnek pedig az általunk áttekintett harmadik kategória felel meg: feltételezem, hogy bizonyos közösségekhez való tartozás akár közvetlen, akár közvetett anyagi előnyökkel járhat.

Elsőként tehát tekintsük át a közösséghez való tartozást, mint a társas szükséglet kielégítésének forrását.

„...ez egy hely, ahol ismerik, és ennek ellenére mondjuk szeretik az embert, a második az, hogy visszajelzéseket lehessen adni, vagy kapni, tehát ez a legfontosabb.” (Vallási közösség)

A Maslowi szükséglet-hierarchiában ez a harmadik szintet foglalja el. Ennek legalsó fokán legalapvetőbb szükségletként a fiziológiai szükségletek állnak, második fokán a biztonsági szükségletek, vagyis a fizikai védetség és kiszámíthatóság helyezkedik el, harmadik szintjén a szeretet található. A piramis közepén, vagyis a negyedik szinten az elismertség szükséglete áll. Az ötödik szint a kognitív szint szükséglete: a tudás, megértés iránti vágy. A hatodik szinten az esztétika, szépség iránti igény található, a legfelső, hetedik szinten pedig az önmegvalósítás szükséglete helyezkedik el. Tehát e felosztást tekintve a harmadik, a szeretet szintjének kielégítésében egyértelműen szerepet játszik a legtöbb interjúalany esetében.

„Én úgy gondolom, hogy sok ember nagyon magányos lenne, vagy sokkal magányosabb lenne, nem találná a helyét, ha nem lenne ez a hely.” (Zsidó fiatalok önszerveződő közössége)

Volt a megkérdezettek között olyan, egy faluház vezetője, aki esetén szinte ez volt az egyetlen közösségi kapcsolat. A kérdésre, mely szerint le kellett-e mondania valamiről, a következőt felelte:

„Igen. Egyedül maradtam. Tehát a család. De én azt gondolom, hogy mindennek van miértje, hiszek abban, hogy valamiért nekem ez volt a sorsom. De nagyon jól érzem magam, elégedett vagyok, fantasztikus sikerélményt ad.” (Faluközösség)

Egy másik megfogalmazásban pedig e közösségek a tagok és vezetők számára is lehetőséget adnak a digitalizált világból való kiszakadásra, ahogy az interjúalany fogalmaz: a „walkman-dugók közé szorult ember” számára jelent kiutat. E kérdezett szavai véleményem szerint az egész közösségi lét esszenciáját tartalmazzák. Tehát megfogalmazza azt, mely a kiinduló pontja és működtetője e közösségeknek (nemcsak a közösségi vezetői szerepre vonatkozik ez, hanem összességében a közösséghez tartozásra), vagyis, hogy a fellazuló családi kötelékek, és a túlzott individualizáció hatására sokak számára e közösségek jelentik a menedéket, itt találja meg újra a társas kapcsolatokat. A következő idézet összefoglalja talán a teljes jelenség esszenciáját.

„Hát azért tartom fontosnak, mert a társadalom mozgósíthatósága és tulajdonképpen a szolidaritás, valószínűleg a szolidaritás is csak a közösségeken belül fog megmozdulni, ezt nyilván itt a 21. század küszöbén, egy ilyen kommunikációs világban, tehát a tv kommunikációnak a lefele menő ágában vagyunk, de itt van mellette egy csomó más lehetőség, ami régen nem is láttak át, hogy milyen ezeregy módon van jelen a mozgósíthatóságban. De hogy az individuumokból az ember ki tudjon lépni, és megtapasztalja a közösségi életet, ami az emberségnek azt gondolom a legfontosabb mozgató ereje, hát azt csak közösségben lehet megtanulni. És ilyen értelemben az atomizált családok, meg a kétkeresős családokban sincs jelen, tehát amikor nézünk mondjuk kutatásokat, ahol azt nézzük hogy, legtöbbször azt szokták kiemelni, hogy mennyit beszélnek a szülők a gyerekekkel, de hogy vannak-e közös étkezések, vagy vannak-e közös platformok, akkor azt szokták mondani, hogy a családok nagy zömében nincsen. Az atomizált családok szerveződése az egy gazdasági egység, de nagyon gyakran, mint család nem jelenik meg. Kevés fórum van, mint egész család, vagy mint két szülő a két gyerekkel együtt tud tanulni valamit, már a legtöbb esetben ezek sem működnek. És ezért a mindenféle közösség, még akár az ilyen nagyon ridegnek tűnő iskolai közösség is egy nagyon-nagyon fontos terep, ahol lehet tanulni azt, hogy hogyan működök én, mint ember egy közösségben, hogyan hat rám a közösség, hogyan tudok én ott lenni, és hogy abból a belső, tulajdonképpen virtuális világból, amit

mondjuk a számítógép, vagy attól elszakadva mondjuk a walkman dugók közé szorult ember jelent, tehát, hogy megtanulni valamit a létezésről, azt csak a közösségben lehet. Hogy ne legyen kiszolgáltatott az ember annak a fajta vezetésnek, amit mondjuk egy ilyen nagyon erős egy-csatornás kultúra jelenthet, akár az interneten, akár a tv-n keresztül. És ne csak az legyen a közösségi élmény, hogy én is arra nyomtam az sms-t, mint a szomszéd, vagy az osztálytársaim a legutóbbi szavazásnál. Vagy mit tudom én, megélek olyan élményeket, amiket csak hűsvér emberekkel lehet megélni. És hogy volt egy előző kérdés, amit nem is válaszoltunk meg, hogy nem az mutatja egy közösség működésének a minőségét, hogy konfliktusmentesen van, hanem inkább az, hogy a konfliktusok láthatóak lesznek, és vannak rá megoldások. Tehát, hogy nem a formalizálódás jelenti az odatartozás lehetőségét, hanem a különbözőség és az egységnek a harmóniája, ami egy ilyen állandóan változó, hol az egyik irányba mozdul a dinamika, hol a másik irányba.” (Vallási közösség).

A második dolog, mely motivációként szolgálhat a közösségi vezetők esetében maga a vezetés élménye, az önmegvalósítás, egy belső kényszer, az, hogy olyan dolgot tesznek, mellyel jobbat tehetik a világot, sikerhez vezet. A vezetés ebben az esetben nem is a legmegfelelőbb terminus a fogalomra, mivel itt a közösség vezetése egyfajta altruizmussal keveredve munkálkodik az egyénben belső kényszerítő erőként (ahogyan fent láttuk a weberi értékracionális motivációnál). Elméleti háttérként Csikszentmihályi Mihály teóriáját szeretném ismertetni. A flow-elmélet szerint, az emberi boldogság forrását nem feltétlenül a materiális javakban kell keresnünk, hanem azokban a mindennapi élményekben, melyeket flow-nak, áramlatnak nevez. Ezeket a cselekvéseket jellemzi, hogy közben az egyén teljesen kizárja a külvilágot és az időt, teljes energiájával a kitűzött célra koncentráll. Fontos, hogy a kihívás ne legyen túl alacsony, mert az unalomhoz vezet, és ne legyen túl magas sem, mert az frusztrációt okoz. Ezzel együtt a kihívás szintjét alkalomról alkalomra növelni kell. A tevékenység közben nem tapasztalható boldogságérzet, mivel ahhoz túl erős a koncentráció mértéke, utána viszont igen. Flow-hoz vezethet bármilyen hétköznapi cselekvés, festéstől a futószalagon történő munkán át. Ennek értelmében akár a közösségért végzett tevékenységek, a másikért való munka is okozhatnak ilyen érzést. Véleményem szerint ezen élmény megjelenhet a interjúalanyaink közösségszervező munkája során, így motivációik között is.

„Akkor vagyok boldog, ha tehetem. Úgy érzem, hogy egy kicsit jobbat válik a világ attól, hogy mi ezekkel a dolgokkal foglalkozunk.” (Cserkészek)

E jelenségről, melyet az interjúalany megfogalmaz, Csíkszentmihályi így ír: „Vannak olyan emberek, mint Mahátma Gandhi vagy Teréz Anya, akik minden pszichikai energiájukat az emberiség céljainak szentelték. (...) a politikusok hatalomra áhítoznak, az emberbarátok hírnévre, a leendő szentek pedig gyakran csak erényességüket szeretnék bebizonyítani. Ezeket a célokat nehéz elérni, feltéve, hogy az ember hajlandó elég energiát fektetni beléjük. Nehezebb feladat, hogy ne csak saját javunkat nézzük, hanem közben másoknak is segítségére legyünk. (...) A közösség érdekében végzett bármely munka okozhat örömet, ha meg tudjuk teremteni az áramlat-élmény feltételeit. Nem számít, hogy az ember cserkészekkel megy táborozni, vasárnapi iskolát tart, környezetvédelmi akcióban vesz részt, esetleg a helyi szakszervezet aktivistája. Ami számít, hogy kitűzzünk egy célt, pszichikai energiát fektessünk bele, figyeljünk a visszacsatolásra és megbizonyosodjunk, hogy a feladat megfelel a képességeink szintjének. Előbb vagy utóbb beindul a gépezet, és bekövetkezik az áramlat-élmény” (Csíkszentmihályi, 1997).

Egy másik szemszögből pedig:

„Mindig is nagy figyelmet fordítottam mások segítésére, kifejezetten szeretek másokon segíteni. Természetesen nem örülök annak, ha valaki segítségre szorul, de ha ez megtörténik, igenis azt mondom, hogy mindenkinek segíteni kell mindenféle faji és nemzetiességi tekintet nélkül.” (Roma hitközösség)

Egy másik megközelítésben pusztán a vezetés ténye, és nem a közösséghez tartozás szintén beilleszthető a maslowi hierarchiába: ebben az esetben, ha az önmegvalósítás egy forrásának tekintjük a vezetést, a piramis legfelső, hetedik fokához köthetjük a cselekvést.

Egy biciklis egyesület vezetője, aki immáron nyugdíjas, a következőképp számol be a közösség vezetéséről:

„Ugye a Pollack Mihály Műszaki Főiskolán tanítottam, ott voltam docens, onnan mentem nyugdíjba, ott is már csináltam ezt ugye, mert hamarabb kezdtem a klubot, minthogy nyugdíjba mentem, de most mióta nyugdíjas vagyok, azóta érzem úgy, hogy ez jó, hogy ezt csinálom, és hogy ez ad valami... önelégültséget? Nem jó kifejezés rá, de nem tudok jobbat hirtelen, tehát van egy olyan érzésem, hogy nem élek hiába, csinálok valamit, ami másoknak jó. És akkor ez bizonyos szempontból megnyugvást, meg nyugodt lelkiismeret ad.” (Biciklis egyesület vezetője)

Harmadik lépésként pedig vizsgáljuk meg a közösségi szereplés gazdasági előnyeit. Kétféle módon juthattak a kérdezettek gazdasági előnyhöz a szervezetben végzett tevékenységük folytán. Ennek egyik módja a közvetlen anyagi juttatások. Csak

elvéve, néhány beszámolóban derült ki, hogy a kérdezett „fizetést” kap közösségi munkájáért, tehát ez az arány elenyésző volt, és a kérdezettek szerint nem is ez a meghatározó motiváció.

„Én eleinte ezt pusztán időkihasználásból, emberi kapcsolattartásból, másokon való segítségnyújtás céljából csináltam, ma elmondhatom, hogy a „fizetésért” csinálom. A fizetésért is csinálom. Hiszen tudni kell, hogy a mobiltelefonok nem ingyen működnek, míg vonalas volt, az sem ingyen működött, ha valahova elmegyek ruhát is olyat kell felvennem, hogy megjelenni megtudjak, kommunikálni is úgy kell, hogy azért a tiszteletet, a megbecsülést mindenkinek megadjam. Ehhez pedig az kell, hogy tudjak olvasni, informált legyek, meg tudjak jelenni.”
(Mozgáskorlátozott közösség)

Feltételezésem szerint sokkal gyakoribb formája a gazdasági előnyökhöz jutásnak annak közvetett módja, vagyis a társadalmi tőke gyarapítása a szervezet révén. E témakör áttekintéséhez szükséges a társadalmi és gazdasági tőke közötti összefüggések ismerete. Hogy csak a legmeghatározóbbakat említsük a témával foglalkozók közül, Bourdieu Granovetter, és Putman neve, melyek elsőként felmerülnek a kérdéskörben. Bourdieu három típusát különbözteti meg a tőkének, a gazdasági, kulturális, és társadalmi tőkét. Értelmezésében a társadalmi tőke egy erőforrás, amely csoporthoz való tartozáson alapul. Ezen viszonyokat kölcsönös „cserék” tartják életben. Egy személy társadalmi tőkéjének nagysága függ a kapcsolathálójának kiterjedtségétől, valamint e személyek tőkéinek nagyságától. A számunkra legfontosabb tény, melyet a szerző kijelent, hogy a három tőketípus kölcsönösen egymásba konvertálható, egyik átváltható a másikra. Vagyis, például minél magasabb valaki kulturális tőkéje annál, annál nagyobb esélye van bekerülni egy olyan közösségbe, amelynek sok magas státuszú egyén a tagja, vagy éppen, ha valaki egy ilyen „elitközség” tagja, könnyen manifestálódhatnak kapcsolatai gazdasági előnyökben. Éppen ez az a jelenség, melyet Granovetter tárgyal *A gyenge kötések ereje* című munkájában. Rávilágít arra, hogy ezek a viszonylag felszínes kapcsolatok nagy szerepet kapnak bizonyos élethelyzetekben. Minél több van ezekből a „híd-szerű kapcsolatokból”(hidakat képeznek az egymástól távol lévő társadalmi csoportok között), annál nagyobb sikereket érhet el az egyén például álláskeresésnél.

Nem minden közösség esetén beszélhetünk azonban ilyen előnyökről, de mindenestre nem azonos mértékben kihasználhatók ezek a különböző közösségek esetében. Világos, hogy egy olyan közösségben, melynek tagjai alacsonyabb státusszal bírnak, kevésbé lehet őket „hasznosítani” szükség esetén. Akad azonban olyan közösség is az interjúk között, mely tagjai kifejezetten az elit köréből kerülnek ki. E csoport célja a jólétnyomkodás, ám e közösségben való részvétel anyagi haszonnal is járhat.

„Bárhol a világon, hogyha megjelenünk és látja a másik, hogy kint van a jelvény (az egyesület jelvénye), odajön, és megkérdezi: „szevasz, mi van, hogy vagytok, mi van nálatok, miben segíthetek? Gyakorlatilag olyan, mintha az embernek egy korlátlanul beváltható csekkje volna bárhol a világban.” (Jótekonysági egyesület)

E vizsgált egyesület esetében fontos megemlíteni, hogy létezik egy hozzájuk kapcsolódó, ifjúsági részleg is. Feltételezhető, hogy a leányszervezetnek szerepe lehet az elit újratermelődésében, vagyis, hogy az elit szülők gyermekeiből nagyobb eséllyel váljon a következő nemzedék elitje.

„van egy (...) ifjúsági szervezet is, amelyiknek lényegében annyiban van köze a (miénkhez), hogy hasonlóan tagozódik, (...) kicsit utánpótlás is, lányszervezet-jellege is van, mi próbáljuk ezeket segíteni anyagilag is. Nekik is vannak önálló projektjeik (...) nekik is önálló költségvetésük van, önálló pénzforrásaik vannak és nyilván mi is segítünk. Nem csak intézményesen, hanem klubtagjaink is, akik külön-külön besegítenek. (...) Zoli fiam elnök volt egy időben, és azóta is még visszalátogat. Ők többet tesznek a tevékenységükkel. Például itt az Agyagos utcai gyermekotthont látogatják, meg ilyenek. Nagyon jó banda, óriásikat buliznak mindig.” (Jótekonysági egyesület)

Természetes, ám mégis érdekes a tény, hogy a fenti elit csoport az egyetlen a vizsgált csoportok között, mely nem nyitott bárki számára, hanem csak meghívással lehet bekerülni. Ez tény összecseng Weber szavaival, mely szerint kifelé nyitott egy társadalmi kapcsolat, amelyben mindenki részt vehet, akinek ténylegesen lehetősége és szándéka is van rá. Kifelé pedig akkor zárt egy kapcsolat, ha az abban való részvétel feltételekhez kötött, kizár másokat. A zártság oka általában az, hogy az adott társadalmi kapcsolatban résztvevők bizonyos érdekeit kielégíti. Amennyiben ezt épp a kifelé nyitottság teremti meg, a tagok korlátlan befogadása jár előnyökkel, akkor minden valószínűség szerint a kapcsolat nyitottá fog válni.

A vezetői szereppel járó hátrányok

Tanulmányom végén, szükségesnek látom megemlíteni a közösségi vezetői szerep hátrányait is. Szükségesnek érzem ezt, mivel az interjúalanyok nagy része a kérdésre, mely szerint *Számára a közösség jár-e valamilyen lemondással?*, tudott valami olyat említeni, melyet nélkülözni kénytelen pusztán a közösség miatt. Az említett dolgok köre rendkívül széles, a családtól, a feláldozott barátságon keresztül egészen az olyan hétköznapi dolgokig, mint a takarítás. Egyetlen közös, és nagyon logikus kapocs található e dolgok között, az idő. Azt az időt, amelyet a csoport ügyeinek szervezé-

sére fordítanak, valamely más életterület sínyle meg. Egy, már fent említett 53 éves Faluház-vezető szavai a legdrasztikusabbak, aki kimondja, hogy neki a családról kellett a közösségi élete miatt lemondania. Ő már hivatásaként, teljes munkaidőben intézi a közösség ügyeit:

„Hát egy kicsit sokat dolgozom, napi 10-12, de valamikor 14 óra, ugye ez attól függ, mennyi feladat van.”

Egy másik kérdezett így válaszolt a kérdésre:

„Programok tekintetében nem lehet összehozni más komolyabb tagsággal, mert a cserkészlet mindent kiűt. Lehet, hogy az én esetemben ez azért van így, mert én vezető vagyok a csapatban. Ebből adódóan a cserkészletet kell választanom, ha egy programot megszerveznek, akkor nekem kell vezetni. De nálam is megvannak azok a nem hivatalos iskolai, munkahelyi és egyéb baráti kis közösségek, mint másoknál.” (Cserkészek)

Tehát logikus módon minél nagyobb a felelősség, annál nagyobb a lemondások aránya. Ha e gondolatot továbbfűzzük, feltételezhető, hogy azon egyesületek, szervezetek esetén, melyeknél létezik olyan egyértelmű struktúra, mely állandó feladatokkal látja el a tagokat, vagyis mindenkinek megvan a saját állandó munkája, a közösséggel járó lemondások is magasabbak lehetnek. Egy 22 éves hagyományörző közösség tagjának megfogalmazásában:

„Azok az emberek akik egy-egy egyesület vezetésével foglalkoznak, nem tudnak [mással foglalkozni]. Csak azzal. Minden egyes időpillanatot felemészt. Sőt még annál is többet, tehát nagyon sokszor szabadságot kell kivenni arra, hogy tudjon működni az egyesület, különben nem.” (Hagyományörző közösség tagja)

Összegzés: további lehetséges kutatási célok és hipotézisek

Mint ahogyan az már munkám címéből is látszik, a közösségi vezetői szerepet két szemszögből vizsgáltam: milyen típusú vezetés alatt képes működni egy adott közösség, és mik azok a legfontosabb motivációk, melyek arra ösztönzik az egyént, hogy betöltsön ilyen pozíciót. A vizsgálati módszerből adódóan (kevesebb, de mélyebb interjú) nem áll módomban tényeket megfogalmazni, inkább hipotéziseket és további kutatási irányokat szeretnék megjelölni.

A vezetés típusait illetően sem túl erős, sem túl gyenge vezetést sem tapasztaltam. Függetlenül attól, hogy hivatalosan működik-e egy közösségben belül hie-

rarchia vagy sem létezik minden közösségen belül egyfajta irányítói szerep, melyre talán inkább a munkamegosztás a megfelelő kifejezés. Egyszerűen megfogalmazva: egy optimálisan működő közösségben mindenki azt csinálja, amihez legjobban ért, és amire épp szükség van. Ezzel együtt jár az is, hogy lennie kell legalább egy minimális differenciálódásnak a tagok között. Túl nagy különbségeket azonban egy önkéntesen szerveződő csoport minden bizonnyal nem bírna el.

Második lépésben pedig azt vizsgáltam, hogy milyen motivációk vezetnek a közösséghez tartozáshoz és annak vezetéséhez. Ezt Max Weber elmélete alapján tettem, mely szerint három fő motivációja van a közösségekhez (itt weberi definíció szerinti közösség) és társulásokhoz való tartozásnak. Az első maga a másokkal való összetartozás, a második a mások iránt vállalt kötelezettség, a harmadik pedig a másoktól várt lojalitás. E három motiváció értelmezésére segítségül hívtam a maslowi hierarchia-elméletet, Csíkszentmihályi Mihály flow-elméletét és Bourdieu tőkéekkel kapcsolatos téziséit. Természetesen ez korántsem ad teljes képet arról, hogy miért csatlakoznak emberek e közösségekhez. Számos olyan motiváció akadhat még, mely további vizsgálatokra érdemes, és amely ezen interjúkban nem tükröződött.

Mint minden dolognak, e szerepnek is vannak hátrányai. Tanulmányomban e kérdés maradt talán a leginkább befejezetlen. Ami az interjúkból kiderül, hogy kénytelenek az alanyok bizonyos hátrányokat elszenvedni a közösségi munkájuk miatt, ám ezt az előnyök mégis kompenzálják. A leggyakoribb ilyen hátrány az időhiány, s ennek szövődményeként igen gyakori, hogy bizonyos dolgokat veszteségként kénytelenek elkönyvelni a kérdezők.

Több olyan kérdés merült fel bennem, melyekre csak félig-meddig kaphattam választ eddigi munkám során. Milyen arányban létezik állandó vezetése a csoportoknak, vagy csak ad hoc vezetők emelkednek ki? Hogyan, milyen indikátorokkal lehetne mérni a közösségek vezetését? Milyen az ideális csoport vezetés szempontjából? Milyen tényezők befolyásolják, hogy egy-egy csoport mekkora mértékű vezetést igényel? Van-e olyan ember a közösségen belül, aki munkájaként (fizetésért, meghatározott munkaidőben) intézi a csoport ügyeit, ez milyen gyakran fordul elő, és mennyire változtatja meg az egyén motivációit és a csoport életét? Mik a legfőbb motivációi a vezetőknek? Van-e olyan közös tulajdonság, mely őket jellemzi? Milyen áldozatokkal jár a közösségi vezetői lét? Milyen harcok zajlanak ezeken a csoportokon belül? Mind olyan kérdések ezek, melyekre csak részleges, vagy semmilyen választ sem kaptunk, e kérdések felsorolása is csak részleges. Ha nem is minden felvetődött kérdés, de egy részük mindenképp érdemes arra, hogy kiemeljük, és tovább foglalkozzunk velük.

Felhasznált irodalmak

- Bourdieu, P. (1997): *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*. In Angelusz Róbert (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok, Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Coleman, S. J. (1994): Társadalmi tőke In.: Lengyel György–Szántó Zoltán: *A gazdasági élet szociológiája*. Budapest, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem.
- Csikszentmihályi M. (1997): *Flow: az áramlat*. A tökéletes élmény pszichológiája. Budapest, Akadémiai K.
- Csizmadia Z. (2002): *Robert D. Putnam: Bowling Alone* recenzió. Szociológiai Szemle, 2002/3. <http://www.socio.mta.hu/mszt/20023/csizmadi.htm>
- Granovetter, M. (1991): *A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata*. In.: Angelusz Róbert–Tardos Róbert (szerk.): Társadalmak rejtett hálózata. Budapest, Magyar Közvéleménykutató Intézet.
- Gyekiczky T. (1994): *Társadalmi hálózatok és a munkaerőpiac civil szerveződései*. Szociológiai Szemle 1994/4.
- Hankiss E. (2000): *Közösségek válsága és hiánya*. Diagnózisok In.: Tibori–T Kiss (szerk.) *Közösségi formációk*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Maslow, A. H. (2003): *A lét pszichológiája felé*. Budapest, Ursus Libris.
- Merton, R. K. (1974): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. In.: dr. Pataki Ferenc, Solymosi Zsuzsanna (szerk.): *Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Molnár Sz. (2003): *Társadalmi tőke és információstársadalom. Egyedül kuglizni, egyedül szörfözni?* Szociológiai Szemle 2003/3.
- Secord, P. E. – Backman C. W. (1972): *Szociálpszichológia*. Budapest, Kossuth Kiadó – Mezőgazdasági Kiadó.
- Szabó L. (2000): *Társadalomnéprajz* In.: Tibori–Kiss (szerk.) *Közösségi formációk*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Tönnies, F. (1983): *Közösség és társadalom*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Utasi Á. (2002): *A bizalom hálója: Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás*. Budapest, Új Mandátum.
- Utasi Á. (szerk.) (2006): *A szubjektív életminőség forrásai*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Weber, M. (1987): *A megértő szociológia alapvonalai 1*. In: Gazdaság és társadalom I. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

KALOCSAI JANKA:

KÖZÖSSÉGEN BELÜLI KONFLIKTUSOK ÉS FELOLDÁSAIK

Tanulmányomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy egy csoporton, közösségen belül milyen konfliktusok léteznek, melyek azok a tényezők, amik ezeket a konfliktusokat a leginkább kiváltják. Megkísérlem feltárni, milyen módszereket használnak a különböző közösségek a konfliktusoknak a megoldására, valamint mennyire sikeres, illetve hatékony ezeknek az ellentéteknek a rendezése. Különös figyelmet fordítok a konfliktusok demokratikus úton történő feloldására. Alapfeltételezésem szerint a csoportok a különféle konfliktuskezelési módszerek közül többségében inkább a demokratikusabb megoldásokat választják.

Dolgozatomban felvázolom a téma szempontjából releváns nézőpontokat (gondolati kereteket), kiemelek néhány probléma- és konfliktusmegoldási koncepciót, az ezekből kialakított szempontrendszer alapján elemzem a rendelkezésemre álló interjúkat, majd pedig felvázolom az a lehetséges következtetéseket.

A konfliktusok funkciójának eltérő megítélése

Annak idején már a Human Relations irányzata is felhívta a figyelmet arra, hogy a szervezetekben megjelenő konfliktusok fontosak és szükségszerűek. A jól kezelt ellentétek elősegíthetik egy szervezetben a változást, vagyis hajtóerőként működhetnek. Azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy léteznek negatív hatású, destruktív konfliktusok is, melyek például a csoportteljesítmény csökkenéséhez vezethetnek.

Az ellentétek szerepét, funkcióját illetően kétféle – egymással szembenálló – nézet alakult ki. Az egyik álláspont szerint a konfliktus negatív jelenség, mivel a társadalom fejlődését hátráltatja azáltal, hogy csökkenti az emberek, társadalmi csoportok integrálódását, valamint együttműködését. E nézet szerint a társadalom minden részének meghatározott funkciója van, amely részek egyetértés esetén harmonikusan működnek. E felfogás szerint az ellentétek csak akkor jelentkeznek, ha a társadalmi rendszer és alrendszerei nem funkcionálnak megfelelően. Tehát a konfliktus ebben a felfogásban egy deviáns jelenség, amit minél hamarabb érdemes megszüntetni. Ezt az álláspontot képviselik a strukturális-funkcionális szociológia kutatási irányzatának hívei.

A másik aspektus az ellentétek pozitív szerepét hangsúlyozza, mivel – e nézet szerint – a konfliktusok előmozdítják a társadalom fejlődését, vagyis egyfajta hajtóerőként működnek. Marx szerint az „új jelenségek” nem harmonikusan az előző állapotból bontakoznak ki, hanem a „korábbi helyzetben fellelhető ellentétes, de kölcsönhatásban álló jelenségek összeütközése közepette jönnek létre” (Cseh-Szombathy, 1995: 22). Ezek a jelenségek változáson mennek keresztül a konfliktus következtében és ez által teremthetik meg az új kölcsönhatás lehetősége. Vannak azonban olyan konfrontációk is, melyek esetén csak az adott társadalmi alapok teljes megváltoztatása mentén születhet tényleges megoldás. Ezeket antagonisztikus ellentéteknek nevezzük.

Lewis Coser elmélete arra hívja fel a figyelmet, hogy az összeütközések akkor válnak diszfunkcionálissá, ha egy társadalomban „nem biztosítanak intézményesített keretet a konfliktusok lezajlására” (Cseh-Szombathy, 1995: 26). Ezekben az esetekben azt kell tudatosítani a résztvevőkben, hogy a kapcsolatok csak akkor tudnak sok esetben fennmaradni és hasznos szerepet betölteni, ha alapvető változásokon mennek keresztül. Ezeket a átalakulásokat pedig a konfliktusok hívják életre. Hasonlóan pozitív szerepet tulajdonított az ellentéteknek Dahrendorf is, aki azt hangsúlyozta, hogy minden fejlődés az egyének és csoportok konfliktusaira vezethetőek vissza (Cseh-Szombathy, 1995).

A konfliktusok kezelése, megoldási módok

A konfliktusok megoldásával kapcsolatban először két alapvető szempontot érdemes figyelembe venni. Az egyik, hogy milyen mértékben törekszünk saját céljaink, illetve törekvéseink érvényesítésére. A másik, hogy mennyire igyekszünk megismerni és előmozdítani a másik fél szándékait.

Ezen két szempont alapján a személyközi konfliktusok kezelését öt csoportba sorolhatjuk (Málovics, 1999). Az első az elkerülés, amikor az egyén meg sem próbálja saját érdekeit keresztülvinni, sőt, a másik féllel sem próbál meg kooperálni. Vagyis akkor beszélünk a konfliktusok ilyen megoldásáról, amikor az egyén az ellentét kikerülését választja. Ez a stratégia hasznos lehet például az olyan helyzetekben, amikor semmi esélyünk nincsen az érdekvérvényesítésre, vagy amikor tisztában vagyunk azzal, hogy mások jobban, hatékonyabban képesek valamit keresztülvinni, megvalósítani. Ez a megoldási mód azonban hátrányos lehet abban az esetben, ha valami számunkra fontos dolgot, érdeket érzünk veszélyeztetve: lemondunk érdekeink, céljaink eléréséről, annak ellenére is, hogy más módszerrel valószínűleg megvalósítható lenne elképzelésünk.

A versengés mint megoldási mód arról szól, hogy az egyik fél mindenáron szeretné keresztülvinni saját akaratát. Ebben az esetben az ellentétet egy nyertes-vesztes relá-

ciónak érzékeljük, ahol mindenképpen győzni akarunk. A győztes pozíció elérésére többféle stratégia közül választhatunk: fenyegetés, meggyőzés, manipulálás, érvelés stb. Jelen esetben a megoldáshoz nem ritkán agresszív viselkedés is társul, aminek következtében a konfliktus elhúzódhat, hosszabb küzdelemmé válhat. Ennek ellenére is vannak olyan helyzetek, amikor hasznos lehet ezen stratégia választása. Ilyenek például a válsághelyzetek, amikor egy gyors és határozott lépésre van szükség. Önvédelemként is használható a versengés azokkal szemben, akik esetleg visszaélnének az olyanokkal, akik a konfliktusoknak nem ezt a megoldási módozatát preferálják.

A harmadik kezelési stílus azokra jellemző leginkább, akik a konfliktusokat mélyen megvetik. Ezt nevezzük alkalmazkodásnak. Ide tartozik az a tipikus eset, amikor valaki annak érdekében mond le saját céljai és érdekei érvényesítéséről, hogy elkerülje az ellenséges légkört, az ellentmondások kialakulását. Ez a megoldási mód hasznos lehet abban az esetben, ha az ember belátja hogy tévedett, s a másik fél álláspontja a célravezetőbb, vagy akkor, ha a másik félnek sokkal fontosabb a probléma megoldása, esetleg abban az esetben, ha semmi esélyünk sincs saját érdekeink érvényesítésére. Az alkalmazkodás bizonyos szempontból hasonlít az elkerülésre, mert mindkettőnél gyakran a konfliktus elkerülésére tett kísérlet önálávető viselkedésben nyilvánul meg. Ennek egyik tipikus esete, amikor nem mondjuk el véleményünket mások előtt, mert félünk mások ellenvéleményétől.

A konfliktusok megoldásának egyik gyakori – és sok esetben kedvező – kimenetele a kompromisszum. Ebben az esetben mindkét fél enged az érdekeiből, céljaiból. Ez arra a logikára épít, hogy úgysem valósulhatnak meg teljes mértékben elképzeléseink, éppen ezért be kell érniünk a köztes megoldásokkal. A kompromisszumos megoldás azért jó, mert hiába veszít mindkét fél egy kicsit, mégis mindketten úgy érzik, a versengés kikerülésével nyernek is. A kompromisszum a konfliktusok megoldásainak tehát egy igen optimális változata. Különösen hasznos lehet például abban a szituációkban, amikor két egyenlő hatalmú fél áll ellentétben egymással, céljaik azonban kölcsönösen kizárják egymást.

Az ötödik – s egyben utolsó – lehetséges stratégia az együttműködés. Ez azon a feltételezésen alapul, hogy létezik egy olyan optimális választás, mely mindkét fél érdekeit kielégíti, vagyis miközben próbáljuk saját érdekeinket érvényre juttatni, együttműködünk a másik féllel is. Ez a megoldás egyfajta nyitottságot és kölcsönös bizalmat feltételez. A megoldási módozatok közül ez az, amelyik a probléma végleges megoldását jelentheti, hiszen itt mindkét fél érdekei érvényesülhetnek. Probléma vele, hogy nagyon sok időt, energiát és egyenlő hatalmi viszonyokat feltételez, ráadásul nem minden konfliktus esetében lehet ilyen optimális megoldást találni. Ez a kezelési mód akkor használható leginkább, amikor például egy konfliktusos helyzetben mindkét fél elgondolása értékes, így a másik egyén nézeteit is szeretnénk hasznosítani (Málovics, 1999).

Hierarchia és vezetés

A közösségen belüli hierarchiára azért érdemes kitérni, mert az alá-, illetve fölérendeltség, az emberek egymástól való kölcsönös függése, a csoport tagjai közötti állandó verseny lényegi pontja a konfliktusok kialakulásának.

Mindezek ellenére a közösség jövőbeni sikere szempontjából lényeges, hogy viszonylag állandó csoportstruktúra alakuljon ki, vagyis specializált, meghatározott szerepek jöjjenek létre. Ennek következtében minden tag egy-egy viszonylag állandó pozíciót foglal el a csoportban.

A csoport szempontjából lényeges szerepe van a vezetésnek. Egy jó vezető képes a felmerülő konfliktusokat a lehető leghatékonyabb módon rendezni, elfojtani vagy megoldani. A vezetőknek gyakran nagyon eltérő vezetési stílusuk van. Egy vizsgálatban három vezetési stílust hasonlítottak össze, a demokratikus, az autokratikus és a laissez faire (engedékeny) vezetés hatását nézték a csoporttagok elégedettségére, illetve a csoport tagjainak teljesítményére vonatkozóan. Megállapították, hogy a demokratikus vezetési stílus, vagyis amikor a vezető stílusát a megbeszélés jellemezte, nagyobb hatékonyságot és elégedettséget váltott ki a csoportban.

Fiedler a vezetőket aszerint különböztette meg, hogy irányításuk során a feladat-orientáltság, vagy a teljesítményorientáltság jellemzi-e inkább cselekedeteiket. Az előbbi vezetési stílusnál még a személyes kapcsolatok árán is a feladatok megoldása a lényeg, míg az utóbbinál a cél inkább egy jó, személyesebb légkör kialakítása. A kutatások alátámasztották, hogy a hatékony vezetés ott érvényesül leginkább, ahol mindkét motiváció fellelhető (Forgács, 2002).

Demokrácia és konfliktusok

Egy működőképes demokrácia nem képzelhető el érdekérvényesítés, érdekegyeztetés, érdekütköztetés nélkül. A demokratikus konfliktusok jellemzője, hogy nyíltak „és a rendelkezésre álló struktúrák lehetővé teszik azok szabályozott (nem túlbürokratizált, felesleges formális elemekkel tönkre silányított) és kontrollált kezelését” (Szekszárdi, 2001).

Brokés és Földes (2006) szerint a rendszerváltás után nyilvánvalóvá vált, hogy az új társadalmi berendezkedés nem hozza magával az új viselkedési és magatartási mintákat. A szerzőpáros szerint a demokráciával ugyanis nemcsak egyfajta szabadságot, identitást nyertek az emberek, hanem érdekütközéseket, konfliktusokat is visszakaptak. A megfelelő helyzethez való alkalmazkodás azonban jelentősen megterheli az embereket és intézményeket, mert az emberek – a világosan megjelenő viselkedésminták hiányában – nem tudnak adaptálódni a megváltozott helyzethez. Példaként említik az iskolát, ahol ez a probléma

fokozottan van jelen, hiszen a tanároknak úgy kellene a felmerülő konfliktusokat megoldaniuk, hogy előttük sincsenek az érdekérvényesítéshez, egyenrangú kommunikációhoz, konstruktív konfliktuskezeléshez szükséges minták. Ezek a példák nem is lehetnének jelen, hiszen a tanárok még igencsak tekintélyelvű szabályok szerint szocializálódtak, vagyis „a viselkedések elsajátításában maguk is inkább a tanítvány oldalán állnak” (Brókés–Földes, 2006:3). A Kádár-korszak tekintélyelvű világában (melynek nyomai még jelen vannak) a konfliktusok rendezésének sajátos módja volt. Az ellentétek eleve létre sem jöhettek, mert aki a hierarchia alacsonyabb fokán állt, annak ki kellett térnie a konfliktus elől. Abban az esetben viszont, ha a viszály mégis felszínre került, csak a tekintély-személynek lehetett igazza.

Balogh (2002) a konfliktusrendezés új technikáival foglalkozik cikkében. Egyrészt az amerikai modellt, majd a magyar gyakorlat különbségeit mutatja be. A konfliktus-megoldási módozatokban közös, hogy egyre inkább a közösségre, a demokratikus eljárásokra építenek, s egyre nagyobb jelentőséget kap a kommunikáció is. Az emberek egy olyan megoldás felé hajlanak, hogy konfliktusaikat egymással próbálják megbeszélni, együtt próbálnak megoldásokat találni, majd ezeket a megállapodásokat betartani. Ennek egyik következménye, hogy a vitázó felek egymás között rendezik konfliktusaikat, s nincs szükségük a problémák jogi úton való megoldására. Sokszor egy közvetítő segítségével próbálják megtalálni a közös megoldást. Az emberek ebben az esetben részeseivé válnak a viták megoldásának, véleményt nyilváníthatnak, s közösen törekedhetnek a konfliktus békés úton való rendezésére. Mint már korábban is említésre került, ezekben a helyzetekben a felek akkor sem érzik igazságtalannak a megoldást, ha ők maguk vesztesként kerültek ki, mivel a felek előzetesen megegyeztek a megoldás tartalmát illetően.

Magyarországon a viták békés úton való rendezésének fentebb tárgyalt formáit csak a kilencvenes években fogadták el. Korábban nem merülhettek fel ilyen jellegű konfliktusok például a munkavállalók és munkáltatók között, tehát „szükségtelen” volt ennek megoldására szolgáló intézményt felállítani. Radikális változások csak a rendszerváltás után következtek be (sztrájk törvény, Munka Törvénykönyve stb.). Azonban annak ellenére, hogy végül Magyarországon is elfogadják a viták alternatív megoldási formáit – hogy az előbbi példánál maradjunk – sem a munkavállalók, sem a munkáltatók nem élnek ezzel a lehetőséggel. Ennek több oka is van. Az egyik, hogy a nyugati demokratikus társadalmakban élőkhez képest kevésbé ismerik és kevésbé tudják az itt élők megfogalmazni jogaikat. Másrészt nem rendelkeznek kiforrott „kommunikációs és egyezkedési kultúrával”, melynek alapján ez a módszer hatékonyan működhetne, illetve népszerűvé válhatna (Balogh, 2002).

Az eredmények ismertetése

Elemzésem alapját mélyinterjúk adják. Az interjúalanyok mindegyike valamilyen közösségben, szervezetben meghatározó pozíciót foglal el. Dolgozatomban a beszélgetések olyan részeit igyekszem kiragadni, melyek a különböző közösségeken belüli konfliktusokat, illetve azok megoldási módozatait tárgyalják.

Az interjúk között csupán egy olyat találtam, amiben nem esik szó a közösségen belüli konfliktusokról. Ez egy vallási közösség, ahol az interjúalany elmondása szerint a csoporton belül mindenki „egyenlő”, illetve nem merülnek fel ellentétek a közösség tagjai között. A többi beszélgetésben valamilyen formában felmerült a közösségen belüli, illetve kívüli konfliktus.

A közösségen belüli konfliktusok kiváltó okai

Elemzésem során elsőként azt próbáltam kideríteni, a különböző szervezeteken illetve egyesületeken belül melyek azok a legfontosabb, leggyakrabban előforduló tényezők, amik leginkább kiváltják az ellentéteket. Megnéztem hogyan, milyen eszközökkel tudják a csoportok megoldani a felmerülő viszályokat, vagyis a lehetséges konfliktus-megoldások mely fajtáját választják. Figyelmet fordítottam arra is, mennyire működnek ezekben a közösségekben a demokratikus konfliktus-megoldási, illetve demokratikus akaratkifejeződési elvek. Végül megnéztem hogyan viselkedik egy csoport akkor, ha az ellentét nem a közösségen belül jelentkezik, hanem kívülről jön.

Azoknak a közösségeknek a felében, ahol felmerült valamilyen konfliktus, a kiváltó ok a politika volt. A második leggyakoribb probléma a valamilyen anyagi kérdésben való egyet nem értés, a harmadik pedig az információhiányból, az információ akadályozásából eredő konfliktusok voltak. Az anyagi jellegű ellentétek az interjúk majdnem felében, míg az elégtelen információból eredő problémák a beszélgetések körülbelül kéttizedében szerepeltek.

Forgács (2002) szerint a csoportstruktúra kialakulása miatt a közösségen belül kommunikációs csatornák jönnek létre. Azok a csoporttagok, akik ebben a struktúrában közel vannak egymáshoz, gyakrabban kommunikálnak. A legtöbb közösségben az információ – tudni mi történik, képesnek lenni a csoport tevékenységéhez való hozzájárulásra – a hatalom forrásaként jelenik meg.

Egy hagyományörző egyesület tagja így beszél az információ akadályoztatásáról:

„Igen, ez egy probléma (...) ez a kapcsolattartás folyamatos orvoslás alatt van. Amiatt nem tudott működni, hogy vannak ezek a klikkesedések (...) és valaki nem hajlandó a másikkal beszélni bizonyos dolgok miatt, és akkor nem adja át azt az információt, amit én szerettem volna, ez sajnos előfordul.” (Hagyományörzők)

Az információ visszatartása előfordulhat azért is, mert néhány ember azzal, hogy előbb tud meg valamilyen – a közösséget érintő – hírt, kiváltságosabb helyzetbe kerül, mint mások.

„A közös munkát információ visszatartásával lehet akadályozni. Ez jellemző, de gondolom minden közösségben. Itt bizonyos kiemelt, szponzorált utaknál van, amikor bizonyos réteg lenyúl egy-egy utat.” (Borlovagrend)

A konfliktusok megoldására használt módszerek a különböző közösségekben belül

Az interjúk alapján talált konfliktus-megoldások különböző változatait a korábban Málovics által felvázolt lehetséges variánsok sémája alapján próbáltam csoportosítani. A megkérdezett közösségek majdnem mindegyikében találtam valamilyen törekvést a felmerülő problémák orvoslására.

A szervezetek harmadában a politika miatt kialakuló konfliktusoknál az elkerülő magatartás figyelhető meg. Valószínűleg azért fordul elő ilyen gyakran ez a stratégia, mert az emberek szeretnék kikerülni a felesleges, vagy feleslegesnek vélt ellentéteket. A politika, illetve a politikai hovatartozás általában nem lényegi pontja ezen közösségek működésének, másrészt aligha lehetne rá bármiféle megoldást találni. Magyarországon még nem alakult ki az a politikai kultúra, hogy az emberek ne a pártpolitikai törésvonalak mentén, hanem politikai ideológiákban, eszmerendszerekben gondolkozzanak, illetve vitázzanak. Ehhez hozzátartozik az is, hogy hazánkban szűk az a társadalmi réteg, amely függetleníteni tudta magát az aktuálpolitikai ígéretektől.

Egy szervezet tagja így beszél erről:

„(...) a politika be sem tudja tenni a lábát az ajtón. Sejtéseink vannak, hogy különböző emberek különböző oldalon állnak, de senki sem veszi magának a bátorságot, hogy ezt kifejezze, vagy érvényre juttassa, vagy ennek megfelelően beszéljen.” (Jótekonysági)

Egy másik egyesület tagja a következőkképpen ecseteli egy hozzá közel álló emberrel való kapcsolatát:

„Vele néha szoktunk politizálni, de viszonylag ritkán, mert nem mindig értünk egyet, és ennek következtében én inkább nem kezdem el a témát, mert nem ér annyit, hogy ezen netán véletlenül összevegyünk.” (Természetvédelmi)

Vannak olyanok is, akik a konfliktusok kikerülése érdekében megtiltják a politikai hovatartozás hangoztatását:

„(...) a választások körül azért felüti a fejét nálunk is, ugye a politikai hovatartozás. Ezt úgy próbáljuk elkerülni, hogy az egyesületünk ahhoz ragaszkodik, hogy pártoskodás az egyesületen belül nincs (...) ezt az egyesületbe nem lehet behozni.” (Faluközösség)

A közösségek a csoport struktúráját, illetve működését érintő kérdésekben már nem kerülnek el a felmerülő problémák megvitatását illetve megoldását. Csupán egyetlen csoportnál említették az elkerülést, mint megoldási típust, nagyobb horderejű kérdéssel kapcsolatban. Ez egy olyan szituációban történt, amikor a közösség néhány tagja annak a csoporttagnak a véleményéhez csatlakozott és annak az álláspontját kezdték képviselni, akinek a tudását kompetensebbnek vélték. A versengést, mint konfliktus-megoldási módot szintén egy csoport hozta szóba, egy sportközösséghez tartozó tag. Az ellentétek rendezésére – mint már szó volt róla – általában nem ez a legmegfelelőbb alternatíva, mivel sok esetben agresszív megoldást eredményez.

A többi csoportnál az ellentétek, problémák helyreállítására a megbeszélést illetve kompromisszumot alkalmazták. Megállapítható, hogy a csoport tagjai kitüntetett figyelmet fordítottak a meggyőzésre az egymás közötti kommunikációra, illetve a kompromisszumra való törekvésre. Mindez nemcsak a közösségen belül, hanem két hasonló jellegű csoport között is ugyanúgy megfigyelhető volt.

Egy falu ügyeiért működő alapítvány így beszél két egyesület között kialakuló konfliktusok megoldásáról:

„(...) volt olyan, hogy meg volt határozva hány fő mehet külföldre, és két egyesület is magáénak gondolta ezt a dolgot, és ilyenkor (...) a férjem szokott közbelépni azzal, hogy leül és megbeszéli a két egyesületi vezetővel, vagy elmegy egy egyesületi gyűlésre és megbeszéli, hogy ennek itt nincs igazából helye.” (Faluközösség)

Egy szervezet programszervezője a következőképpen jellemzi az ellentétek elintézési módját:

„(...) attól kezdve, hogy ő az összes pályázati pénzt erre a szervezetre fordítja (...) úgy gondolom, megszabhatja azt, hogy egy hónapban hány színházi előadás legyen (...) ettől függetlenül én úgy érzékelem a dolgok azért átbeszélődnek és nem erő alapon dőlnek el.” (Zsidó fiatalok önszerveződő közössége)

Az interjúban azonban arra is példát találunk, amikor egy konfliktust nem tudnak megoldani, így egy vagy több tag kilépése jelenthet csak kiutat az feszült helyzetből:

„(...) 3-4 ember ki is vált az egyesületből, ez utólag nézve azt mondhatom jót tett a csapatnak, mert az akkori állandó feszültség eltűnt. Jóban vagyunk velük, eljönnek programokra, de ők már nem dolgoznak velünk, mert teljesen más irányba akartak elmenni.” (Nőkön segítő közösség)

Egy másik egyesületben:

„Vannak olyan dolgok, hogy valaki máshogy gondol valamit és ezt úgy is akarja csinálni. Ha a közösség véleményével ez nem találkozik, akkor előbb-utóbb ki marad.” (Jótekonysági)

Demokratikus érdekérvényesülés a közösségen belül

Korábban szó volt róla, hogy egy működőképes demokrácia nem képzelhető el érdekérvényesítés, érdekegyeztetés, érdekütköztetés nélkül. A továbbiakban azt próbálom megnézni, hogyan működik a vizsgált csoportokon belül az érdekek érvényesítése, illetve milyen mértékű egy közösségen belül a tagok bevonódása a különböző – csoportot is érintő – döntéshozatalokba. Másképpen fogalmazva, arra vagyok kíváncsi, ha felmerül egy probléma, illetve ha bármilyen döntéskényszer van, akkor a csoport minden tagjának véleménye egyformán számít, vagy a közösség vezetője egyedül határoz a felmerülő kérdésekben.

A közösségeken belüli döntéshozatal során többféle módszerrel találkoztam. A leggyakoribb eljárás, amikor egy egyesületen belül van egy vagy néhány vezető, aki a nagyobb horderejű döntéseket hozza, azonban aktív részvételt vár el a csoport többi tagjától is. Ez a közreműködés megnyilvánulhat szavazás formájában illetve különböző javaslatok megtételében. Itt a többség véleménye akár megváltoztathatja a vezetőség döntését is. Egy interjúalany elmondásával illusztrálva:

„A klubnak egy elnöke van, aki minden évben más, minden évben új elnököket választunk. (...) Alapvetően teljesen demokratikusnak kell lennie a klubnak. Az elnöknek mindig van azért bizonyos döntése. Ez az ő éve, most akkor csinálja azt, amit és ahogyan ő akarja, de minden lényegesebb kérdést megszavazunk. Semmit sem lehet eldönteni csak így.” (Jótekonysági)

A második típusba már kevesebb csoport került. Ide soroltam azokat a szervezeteket ahol mindenki szavazata egyformán számít és ahol mindenről közösen döntenek. Egy közösségben így történik a döntéshozatal:

„Mindent megbeszélünk, ennek a helye a közgyűlés. Pályázatok esetében sokszor szoktunk összejönni, tehát ilyen heti bontásban, megbeszéljük a feladatokat. Egyébként pedig nagyon demokratikus a dolog, tehát úgy szoktuk csinálni, hogy ha valakinek van valami ötlete, megvitátjuk és a rendelkezésre álló lehetőségeket számba vesszük a megvalósításnál. Tehát mindenki beleszólhat, úgy hiszem ez másképp csak akadozva működhetne csak, így mindenkinek jó.”
(Nőkön segítő közösség)

Abban az esetben, ha nincsenek vezetők, nincs semmiféle struktúra, könnyen előállhat az az eset, hogy mindaddig nem születik értékelhető eredmény a csoporton belül, amíg végül egyetlen ember megragadja a döntéshozatalt és előáll valami konkrét javaslattal. Vagyis ebben a típusban nagyobb jelentősége van a hangadóknak:

„Hát igen, nálunk ez mindig ilyen problematikus, mert nincsenek ilyen lefektetett szabályok, hogy mikor van egy dolog eldöntve. Ez már kezdődik egy találkozó megszervezésénél. Valaki felveti, hogy legyen egy találkozó és akkor mindenki bedobja, hogy neki mikor jó. Persze sosincs olyan időpont, ami mindenkinek jó, és akkor most mi van, hogyan döntünk? Egyszer csak valaki kérdésfeltevés formájában megfogalmaz egy javaslatot, és ha a többiek nem ellenkeznek, akkor az lesz. Általában, aki felteszi ezeket a javaslatokat, azt mondanám én véleményvezérnek, akire úgy hallgatnak, meg nem mondanak neki ellen. Ő se mondja, hogy akkor most úgy lesz, csak így kérdés formában fölteszi és akkor lesz valami.” (Környezetvédő)

Ez az eljárás valószínűleg csak a kisebb létszámú szervezeteknél vezethet eredményre, a nagyobb létszámú csoportoknál feltehetőleg csak káoszhoz vezetne. A több tagot számláló közösségek esetében feltételezem, csak az első típusú döntéshozatal valósulhat meg. A következő példa ezt illusztrálja:

„(...) A hatékonyság érdekében azonban kell, hogy valamilyen struktúra működjön. Egy borzalmas nagy demokráciában, ahol mindenki mindenkinek mindent megmondhat, és nyolcvan ember véleményéből jön össze az, ami ténylegesen történni fog, az úgy a hétköznapiakban sajnos nem működik.” (Zsidó fiatalok önszerveződő közössége)

A harmadik csoportba – igaz csak elszórtan találni ilyet – azok a közösségek kerültek, ahol a vezető szintén javaslatokat vár el a tagoktól, azonban a csoport döntését akár meg is vétőzhatja. Így lényegében a vezető a tényleges döntéshozó.

Nagyon tanulságos volt az a beszélgetésrészlet, amikor egy interjúalany általánosságban beszélt arról, hogyan kéne zajlania egy közösségi döntéshozatalnak. Itt egyértelműen kirajzolódtak a demokratikus elvek, de megfogalmazódott az emberek passzivitása is ezen a területen. Egy nemzetközi vizsgálat szerint Magyarországon az emberek többsége nem hisz abban, hogy aktívan beleszólhat környezetének alakításába. Más országokhoz képest hazánkban jóval nagyobb azoknak az aránya, akik úgy gondolják, nincs is értelme beleszólni az országos ügyekbe (Utasi, 2006).

Ebben az interjúban egy lakóközösség idealizált képét mutatta be az interjúalany:

„Hát nagyon sok fórumot kellene csinálni, meg népszerűsíteni azt, hogy az emberek vegyenek részt a közösségüknek a tervezésében. De hát mondjuk egy ilyen nagyon durván passzivizált közösségben nem fog az embereknek maguktól eszükbe jutni, hogy én szólhatnék valamit, gondolkodhatnék, lehetne valami ötletem (...).” (Környezetvédő)

Csoportkohézió és kívülről jövő konfliktus

A következő – s egyben utolsó fejezetben – azt próbálom megnézni, hogyan viselkednek a csoport tagjai akkor, ha az ellentét nem a közösség tagjai között bontakozik ki, hanem a csoporton kívül jelentkezik, de a csoport tagjaira irányul. Vagyis mi történik akkor, ha a közösség tagjai valamilyen külső fenyegetést éreznek, esetleg a csoport működését, fennmaradását is veszélyeztető konfliktust élnek meg.

A közösség fontos ismértve a „mi” tudat és a közösségi érzés kialakulásának a tudata. Nem újdonság, hogy bizonyos célok megvalósulása érdekében általában nagyobb sikerrel lehet fellépni, ha az emberek összefognak. Egy jó közösség fennmaradása szempontjából fontos, hogy a csoport tagjai a közös célok, illetve közös ügyek érdekében össze tudjon fogni, vagyis erős közösségi együttműködés valósulhasson meg.

Azoknál az egyesületeknél, ahol a beszélgetések során felmerült a külső problémával szembeni, vagy valamilyen cél érdekében történő kooperáció, a csoportok nagy része hajlandó lenne a csoporttal való határozott fellépésre, illetve együttműködésre.

A rendelkezésre álló interjúk alapján több olyan közösséget is találhatunk, akik már összefogtak valamilyen közös cél érdekében. A kiváltó ok általában a csoport tagjai számára, negatív következményekkel járó bevezetéssel szembeni

fellépésben nyilvánult meg. Ezek az akciók többnyire a közösségi együttműködés sikerével végződtek.

A következőkben egy faluközösség tagjával készült interjúból mutatok be részletet:

„Volt ilyen, még az 1990-es években, még a legelején. Kamionparkolót akartak létesíteni a falunak a szélére, és akkor egy népi kezdeményezést indítottunk. (...) Na most, ha valamit szeretnénk vagy maga a közösség továbbítja nekünk és ha azzal még egyet is értünk, akkor meg tudjuk ezt csinálni.” (Faluközösség)

A konfliktusoknak egyik legtöbbet hangoztatott pozitív hozadéka, hogy a kívülről jövő fenyegetettség szolidárisabbá, összetartóbbá teszi a csoport tagjait. Ilyenkor a csoport tagjaiban felerősödik az együvé tartozás érzete, az egyéni érdekek pedig háttérbe szorulnak (Cseh-Szombathy, 1995). Megfigyelhető, hogy amennyiben ez a kívülről jövő veszély elmúlik, vagy megoldódik, ismét lazábbá válik a csoport tagjai közötti kohézió.

Az egyik közösség tagja így beszél erről:

„(...) létezik Budapest belvárosában egy kis közösség, ami összetart. És gyakorlatilag minden egyes olyan szituációban, amikor felmerül, hogy a X.-t esetleg bezárják, akkor még jobban összetart. Amikor meg ezek a fekete felhők elmennek, akkor kicsit széjjelebb húz a társaság, de folyamatosan mindig összerántódik a dolog, amikor az egésznek a léte veszélybe kerül.” (Zsidó fiatalok önszerveződő közössége)

Összefoglalás

Dolgozatomban négy kérdéskört jártam körül. Egyrészt vizsgáltam, hogy a közösségeken belül melyek azok a leggyakrabban előforduló tényezők, melyek kiváltják a csoporton belüli ellentéteket, másrészt próbáltam feltárni azokat a módszereket, amiket az egyes csoportok a konfliktusok megoldására használnak. Azt feltételeztem, hogy a vitás helyzetek feloldására a tagok egyre inkább a demokratikusabb konfliktus-megoldásokat választják. Ezt követően a különböző közösségeken belüli érdekérvényesülést vizsgáltam, s végül a kívülről jövő konfliktus esetén jelentkező csoportviselkedést néztem meg.

Azokban a közösségekben, ahol felmerült valamilyen konfliktust kiváltó ok, első helyen a politikából származó ellentétek szerepeltek. Ezt követte az anyagi kérdésben való egyet nem értés, majd az információhiányból, az információ akadályozásából eredő konfliktusok következtek.

A különböző konfliktus-kezelési módokat a Málovics által tárgyalt séma alapján próbáltam kategorizálni. A személyközi ellentétek öt csoportját különböztettem meg: az elkerülést, a versengést, az alkalmazkodást, a kompromisszumot és végül az együttműködést. Az interjúk elemzése során kimutattam, hogy a politika miatt kialakuló ellentétek során az elkerülő magatartás volt a meghatározó. Feltehetőleg azért választották ilyen gyakran a csoporttagok a konfliktusok megoldásának ezt a – nem feltétlenül legoptimálisabb módját – mivel a politika, a politikai hovatartozás nem lényegi pontja ezen közösségek működésének, és sok esetben nem is lehet rá megfelelő megoldást találni. Az interjúkban szereplő egyesületek egy részében megfigyelhető a politika, a politikai hovatartozás hangsúlyozásának kizárása is a felmerülő ellentétek kialakulásának megakadályozása érdekében. A közösségek a csoport működését is érintő, fontosabb kérdések kapcsán már nem az elkerülő magatartást választották. Ezekben az esetekben a viták megoldásában nagyobb hangsúlyt fektettek az ellentétek megbeszélésére, az egymás közötti kommunikációra és az együttműködésre.

A közösségeken belüli döntéshozatal kapcsán háromféle módszerrel találkoztam. A leggyakoribb eljárás, amikor van néhány vezető, aki a fontosabb döntéseket meghozza, de aktív bevonódást vár el a csoport többi tagjától is. Itt a többség véleménye megváltoztathatja akár a vezetőség döntését is. A második típusba soroltam azokat az egyesületeket, ahol a csoportot érintő minden ügyet közösen hoznak meg. A döntéshozatalnak ez a módja csak a kisebb létszámú közösségekben valósulhat meg, és nagyobb szerepet kapnak az informális hangadók. A harmadik határozathozatali módszer jellemzője, hogy a csoport tagjainak már kevesebb lehetőségük van a közös dolgokba való bevonódásra, vagyis a tényleges döntéshozatal a vezető kezében van.

Azokban a helyzetekben, amikor a konfliktusok nem a csoport tagjai között jelentkeztek, hanem kívülről jöttek, nagy szerepe volt a csoporton belüli kooperációnak, összefogásnak. Az interjúban szereplő közösségek nagy része hajlandó volt valamilyen cél érdekében a csoporttal való határozott fellépésre. Megfigyelhető volt az a szituáció is, hogy amennyiben egy közösség külső konfliktust, fenyegetést észlel, szorosabbá válik a csoport tagjai közötti összefogás. Amint a konfliktus elmúlik, ismét lazábbá válik a csoportkohézió.

Összességében elmondható, hogy a csoport struktúráját, illetve működését érintő, jelentősebb kérdések megvitatásánál a csoport tagjai a demokratikusabb konfliktus-megoldási módokat preferálták. A felmerülő viták kapcsán a közösségek többsége a megbeszélésre, a kompromisszumra, valamint az együttműködésre fektetett nagyobb hangsúlyt. A csoporton belüli döntéseknél is egyértelműen a demokratikusabb elemek kaptak helyet, vagyis a közösségi határozathozatal nemcsak a vezetőség, hanem a csoporttagok aktív bevonásával valósulhatott csak meg. Megállapítható, hogy az emberek egyre inkább részeseivé válnak a viták megoldásának, véleményyt nyilváníthatnak, és együtt törekedhetnek a viták békés úton való rendezésére.

Az eredmények interpretálásánál azonban mindenképpen érdemes figyelembe venni, hogy ezen közösségek döntő részébe az emberek saját választásuk alapján kerülnek be. A téma átfogóbb értelmezése szempontjából érdemes lenne megnézni, hogyan működik a csoporton belüli konfliktusoknak a kezelése olyan közösségekben, melyekhez a tagok inkább kényszerből, mint szabad akaratukból csatlakoznak.

Felhasznált irodalom:

- Balogh E. (2002): *A munkaügyi viták alternatív megoldásai*. In: Szociológiai Szemle 2002/1. 68–76.
- Brokcs-Hadházi L. – Földes P. (2006): *A szemtől szembe konfliktuskezelő módszer az iskolai gyakorlatban*. In: Tanári Létkérdések. Kézikönyv gyakorló pedagógusoknak, osztályfőnököknek. Budapest, RAABE Kiadó.
- Cseh-Szombathy L. (1985): *A házastársi konfliktusok szociológiája*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 12–21.
- Forgács J. (2002): *A társas érintkezés pszichológiája*. Budapest, Kairosz Könyvkiadó.
- Giddens, A. (1997): *Szociológia*. Budapest, Osiris Kiadó
- Gordon, Th. (1994): *A tanári hatékonyság fejlesztése*. Budapest, Stádium Effektív Könyvkiadó.
- Málovics É. (1999): *Szervezeti viselkedés*. Szeged, SZTE Gazdaságtudomány Kar (jegyzet).
- Secord, P. F. – Carl W. Backman (1972): *Szociálpszichológia*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó Mezőgazdasági Könyvkiadó.
- Szekszárdi J. (1996): *Konfliktuskezelési szöveggyűjtemény*. Budapest.
- Szekszárdi J. (1999): *A konfliktuskezelés gyakorlata*. In: Nevelési kézikönyv nem csak osztályfőnököknek (szerk.: Szekszárdi J.) OKI-Dinasztia Kiadó.
- Truckman, B. (1965): *Developmental sequence in small groups*. Psychological Bulletin 63, 384–399.
- Utasi Á. (2006): *A minőségi élet feltételei és forrásai*. In: A szubjektív életminőség forrásai (szerk.: Utasi Ágnes) Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.

BABÓCSAI ZSUZSA

A PÁLYÁZATOK FETISIZÁLÁSA

Napjainkban – főként az Európai Unióhoz való csatlakozásunk óta – gyakori beszédtema a pályázatírás. Úgy tűnik, hogy a közösségek már szinte kizárólag ilyen módon jutnak anyagi forrásokhoz. Az összejöveteleken áttekintik a lehetőségeket, az aktuálisan kiírt pályázatokat. Eldöntik, hogy ők maguk állítják majd össze az anyagot hozzá, vagy külső szakember segítségét kérik a biztosabb siker érdekében. Sok utánajárást, fogalmazási készséget, időt és energiát igényel az adatok összegyűjtése és rendezése. Azt tapasztalhatjuk, hogy bizonyos közösségekben a munka nagy részét már nem a fő profil jelenti, hanem az ehhez szükséges pénz megszerzése, tehát a pályázatok keresése és megírása.

A pályázati tevékenység szempontjából az általunk vizsgált közösségeket önérték alapján szerveződő (Tönnies, 1983) és szükségletfedezésre törekvő (Weber, 1992) organizációknak tekintem. Ez természetesen egy szükségképpen értelmelési redukciót jelent, hiszen más szempontból nézve a közösségek gyakran ezekkel ellentétes jellemzőkkel bírnak. Az például, hogy egy művelődési ház közösségének tagjai megpályáznak egy nagyobb összeget, melyből aztán mondjuk játszóteret építenek az épületük udvarára, természetesen jó nekik. De a faluban élő többi szülő is odaviheti a gyermekét. És a közösség ennek nem feltétlenül csak azért fog örülni, mert ezek a gyerekek esetleg be is jönnek a művelődési házba és szüleikkel megtekintik a belépőjegyes bábéladást. Ezeket a közösségeket ugyan vezérlik önös érdekek, de magasabb ideáért is küzdenek gyakran. Sokuknak profiljában szerepel tevékenységük megismertetése a kívülállókkal. A sportközösségek általában szeretnék felhívni a figyelmet arra, mennyire fontos a rendszeres testmozgás ahhoz, hogy egészséges életet élhessünk. Ebből nekik vélhetően nem származik minden esetben hasznuk, hiszen a „felnyitott szeműek” közül sem fog mindenki az ő sportklubjukhoz csatlakozni, hanem választhat egészen más jellegű tevékenységet is az ő buzdításuk hatására.

A pályázati tevékenység szempontjából fontos kérdés, hogy egy adott közösség kivel készítteti el az éppen aktuális pályázati kiírásokra az anyagokat. A kisebb közösségek nemigen engedhetik meg maguknak anyagilag, hogy erre külön szakembert kérjenek fel, hacsak nem a pályázatból befolyt reménybeli összegből tervezik kifizetni. A jobb gazdasági helyzetben lévő csoportok azonban már gyakran kérnek külső segítséget pályázataik megírásához, hogy ezzel is növeljék esélyeiket. Egyik interjúalanyunk közösségének az önkormányzatnál működő, fiatalokból álló pályázatíró csoport szokott a segítségükre lenni. Ők írják a falu közösségeinek a pá-

lyázatokat, mert úgy látják, közös érdek, hogy az anyagi források az ő községükbe érkezzenek, ezért az éppen aktuális kiírásokat mindig azokkal az egyesületekkel ismertetik meg, akik a legesélyesebbek a pénz elnyerésére, és az ő nevükben nyújtják be a pályázatot (*faluközösség*).

Egy *természetvédelmi közösség* vezetője két másik elnökségi társával szokott megbeszélést tartani, melyen áttekintik az újonnan adódó lehetőségeket és megbeszélik, hogy hármójuk közül melyikük fogja megírni a pályázatot- amennyiben erre érdeemesnek tartják az aktuális kiírást.

Van olyan közösség is, amely önállóan pályázó egyéneket tömörít. Ilyen az a *borlovagrend* is, melynek egyik tagjával készítettünk interjút. A rendnek nincsen saját pályázatírója: sem szakember, sem pedig autodidakta segítő. A tagok közül viszont többen kísérik figyelemmel a meghirdetett pályázatokat és egyénileg jelentkeznek is rá. Ez azért lehet így, mert az ő tevékenységük és annak gazdasági oldala alapvetően mindig egy-egy egyénhez kötődik, a közösség tevékenységéhez nem kifejezetten szükségesek anyagi források, hiszen céljuk alapvetően a borok megismertetése a környezetükkel. Ezt rendezvényekkel próbálják meg elérni, melyek ugyan nyilvánvalóan pénzbe kerülnek, de ezeket valószínűleg szintén az egyének, tehát az adott borkóstolót vezető borászok állják, hiszen ezzel reklámozzák saját boraikat.

Egy általunk kérdezett negyvenes nő egy *lokalpatrióta* közösség vezetője. Községükben működik fiatalabbakból álló közösség is, ők sikeresebbnek bizonyulnak a pályázatok terén, ezért segítséget nyújtanak az idősebbeknek, igyekeznek őket is megtanítani arra, hogyan kell sikeres munkát készíteni egy-egy kiírássra. De mindezek mellett is igénybe veszik egy pályázatíró cég segítségét, mert nagyon fontos az alapítvány számára, hogy a pályázatok nyertesek legyenek, és elképzeléseiket tudják valamiből finanszírozni. Elmondása szerint azonban egy másik helyi egyesület gyakran konfliktusba keveredik a fiatalokkal, mert úgy gondolják, hogy elveszik előlük a pályázati lehetőségeket.

Egy *mozgáskorlátozott közösség* egyik alapító tagjával is készült interjú. Náluk a pályázatokat az egyesület titkára írja, és az egyéb adminisztratív tevékenységek is az ő munkakörébe tartoznak. Ez persze feltételezi, hogy legyen olyan tagja a közösségnek, aki magára tudja vállalni az összes ilyen jellegű feladatot, és meg is van a kellő szakértelme vagy tapasztalata hozzá.

Az egyik interjúban (*faluközösség*) a pályázatírás menetének ismertetésekor elhangzott, hogy milyen fontos, hogy legyen terv. A pályázati anyagok leginkább nyilvánvalóan a pénz pontos elköltésének tervét tartalmazzák, de az interjúalany itt egyenesen arra gondolt, hogy még a kiírt pályázatok átnézése előtt pontosan meg kell fogalmaznia a közösségnek, hogy mit is szeretnének, és ennek megfelelő kiírást kell azután találniuk. Ennek kapcsán merült fel bennem a kérdés, hogy vajon a legtöbbször esetében hogyan alakulhat ez? Előbb van meg a kiírás, és arra illesztik rá

saját elképzeléseiket, vagy konkrét vágyaik vannak, melyhez megfelelő pályázati lehetőséget keresnek? Valószínűleg mindkét variáció fellelhető a legtöbb közösség esetében. A csoportoknak általában jól körülhatárolható profiljuk van. Így például egy koncertsorozat megtartására feltehetően egy zenekarnak, kamaraegyüttesnek, vagy egy kórusnak kell pályázni, és a sporttal kapcsolatos közösségek nem foglalkoznak az ilyen kiírásokkal. Így valamilyen szinten biztosan előre eltervezett tevékenységekre keresnek pályázatokat azok is, akik aztán szinte teljes egészében a kiíráshoz igazítják elképzeléseiket. Ha például egy zenekar koncerteket szeretne tartani, és talál egy kiírást, mely szerint a finn kultúra népszerűsítésére lehet elnyerni nagyobb összeget, akkor pályázatukban már arra fognak forrást kérni, hogy koncertezhessenek a híres finn zeneszerző, Sibelius műveivel. Az én elképzeléseim szerint ez a legtöbb esetben körülbelül így működhet, vagyis az eredeti elképzeléseket a konkrét pályázatnak megfelelően módosítják. De persze ha egy közösségnek mondjuk épületre van szüksége, akkor épület bérlésére, vásárlására vagy építésére kiírt pályázatokat fognak keresni, előzetes elképzeléseiknek megfelelően.

Az interjúk feldolgozása közben úgy láttam, hogy a megkérdezett közösségek szinte csak a pályázatoktól remélhetnek anyagi forrásokat. A rendszerváltás óta annyira átalakult a finanszírozási rendszer, és annyi önálló kisközösség, egyesület, szervezet, alapítvány jött létre, hogy másképpen már nem is igen tudják megoldani az anyagi tőke beszerzését. Azt gondoltam volna, hogy a támogatók beszerzése is járható út az ilyen csoportok számára, de úgy tűnik, hogy nagy többségüknek nincsen kellő mértékű ambíciójuk, vagy lehetőségük a szponzorok gyűjtésére. De az egyáltalán nem gazdasági érdeklődésű vezetők még kellemetlenül is érzik magukat, ha külső segítségért kell folyamodniuk számukra ismeretlen cégvezetőket megkeresve.

„... szponzori segítséget azt nem szoktunk igénybe venni, hát nem tudom, nincs elég vastag bőr a pofámon ahhoz, hogy házaljak itt most különböző cégeknél, azért vigyázzba álljak a szőnyeg szélén, hogy kapjak mit tudom én 50 000 Ft-ot.” (Természetvédelmi közösség)

Így leginkább csak kisebb anyagi kiegészítő lehetőségek maradnak, melyek mellett a közösségeknek nagy energiát kell fektetniük továbbra is a pályázatokba. Ilyenek például a tagdíjak (*sportközösség, természetvédelmi közösség*), amik viszont nem lehetnek túl magasak, mert azzal elriasztanak a csatlakozástól az érdeklődőket. A jogilag erre alkalmas szervezetek megkaphatják a velük szimpatizálók és/vagy a tagok adójának egy százalékát (*sportközösség*). Vannak olyan szervezetek is, melyek tagjai önkéntes munkát végeznek, melynek bevétele a csoportot illeti. A *zsidó fiatalok önszerveződő közössége* például kávéházat üzemeltet, és annak anyagi hasznát

kulturális rendezvényekre fordítja. A kreatív forrásteremtésen kívül akadnak olyan közösségek is, melyek ügyeskedéssel, kisebb csalásokkal próbálják csökkenteni kiadásait, és ezáltal valamilyen mértékben megoldani a pénzhiányt.

A pályázatok beadásakor ezért sokszor fontos tényező, hogy ki kit ismer, s hogy ez milyen kapcsolati vagy társadalmi tőkét jelent (Bourdieu, 1978). Így néha olyan kapcsolatokat is létrehoznak a közösségek tagjai más, a közösségen kívüli egyénnel, melyek nem szubjektív érzéseken alapulnak, tehát hagyományos értelemben véve nem barátságok, hanem csupán jogi vagy érdekszempontról hasznosnak ítélt ismeretségek (Granovetter, 1983). Ezek aztán – ha megfelelő mértékben tartják a kapcsolatot a köztes időben is – jól felhasználhatóak a pályázat sikerességének előmozdítása érdekében. Ugyanakkor valamilyen mértékű gazdasági tőkét ez is igényel, legalábbis közvetett formában, hiszen a találkozások, esetleges vacsorameghívások, kedvességek időbe és pénzbe kerülnek, de ezek vélhetően megtérülnek, amikor a társadalmi tőke segítségével gazdasági haszonra tehetünk szert.

Persze az esetek többségében a kivételezés nem jelentkezik olyan erőteljesen, csupán egy kicsit meggyorsítja, megsegíti az elbírálás folyamatát. Több interjúban hangzott el halvány utalás erre, de azon kívül, hogy fontosnak és hasznosnak tartják a felhasználható ismeretségeket, nem gondolják úgy a pályázók, hogy csupán rokonok vagy barátok segítségével juthatnak komoly előnyökhöz egy-egy forrás megszerzésékor. Nálunk valószínűleg többségben vannak az ilyen jellegű segítséget nyújtók között a rokonok és közeli barátok, de vélhetően a Granovetter által kutatott gyenge kötések is fel-felbukkannak, amikor azon gondolkodnak a pályázók, hogy kit ismernek azok közül, akik hatással lehetnek a végeredményre. *Sportközösséghez* tartozó fiatal interjúalanyunk nagyon fontosnak tartja közössége érdekében a különböző összeköttetések kiaknázását. Fogalmazása szerint „*pályázatoknál is volt hátszél*”.

Egy másik interjú egy konkrét esetről így számol be:

„Része volt benne a férjemnek. Mert utánanézt, utánajár.” (Lokálpatrióta közösség)

Itt valószínűleg nem arról lehetett szó, hogy ő már eleve ismerte a pályázatot elbírálók csapatát, hanem csupán gyakran felkereste őket, ezáltal gyakorlatilag az elbírálás folyamata alatt váltak ismerőssé. Ilyen esetről már korábban is hallottam, amikor egy ügy érdekében valaki olyan sokszor kereste fel az illetékeseket, hogy egy idő után már ismerősként köszöntötték, és ezért valószínűleg nagyobb hajlandóságot mutattak a probléma megnyugtató rendezésére.

Azok azonban, akik nem tudják, vagy nem akarják kamatoztatni kapcsolati tőkéjüket; nem hívják fel rokonaikat, nem igyekeznek az ügy kapcsán szorosabbra fűzni gyenge kötésciket, nyilvánvalóan keserűséggel tekintenek azokra a vetélytár-

sakra, akik a fentebb vázolt ügyeskedési módszerekkel nyerik el előlük a pénzeket. Szerintük „*a nagy pénzeket a nagy emberek teszik zsebre*” (természetvédelmi közöség). Vagyis az ismert és elismert pályázók előnyt élveznek a kisebb közösségek, egyesületek pályázataival szemben, vagy legalábbis nagyobb hányadát kapják meg az általuk igényelt összegnek.

Egyébként jellemzően az derül ki az interjúkból, hogy a pályázók többsége valamivel nagyobb összeget pályáz meg, mint amennyire feltétlenül szüksége volna, hiszen tudja, hogy valószínűleg csak annak töredékéhez jut hozzá. Ez az ára vélhetően annak, hogy az általunk megkérdezettek szinte mindannyian úgy nyilatkoztak, hogy a pályázatokra általában tényleg kapnak pénzt, csak többnyire kevesebbet a vártnál. Így tehát nem is gyakori a sikertelen pályázat, csupán kevésbé sikeres és abszolút sikeres pályázatokat különböztethetünk meg az elenyésző számú sikertelen mellett. Ezzel kapcsolatban nem találtam egységes statisztikát. Egy becslés szerint (Péterfi, 1991) szerint 8-10 pályázatból jó, ha 2-3 sikeres. Az interjúk alapján azonban ennél jóval kedvezőbbnek tűnik az arány. Vagy talán az átlagnál szerencsésebb közösségeket választottunk. A sikeres pályázatíró irodák legalább 70%-os eredményt érnek el, a legjobbak pedig 90% fölött teljesítenek. Ezek az irodák azonban többnyire nem kisközösségeknek, hanem nagyobb cégeknek, intézményeknek segédkeznek az elnyert összeg előre meghatározott százalékáért.

Interjúink többségében elhangzott az a kérdés, hogy ha városa/faluja nagyobb összeget nyerne, ön mire fordítaná azt? Egy huszonéves férfi szerint az utak állapotának javítására illetve új utakra kellene költenie városának ezt a képzeletbeli összeget, és persze saját közössége támogatásán kívül más olyan közösségeket is támogatandónak ítél, akik külföldiekkel tartanak fenn jól működő kapcsolatot (*hagyományörzők*). Az utak kérdése egyébként szinte minden válaszadóban felmerült. Úgy tűnik, ma Magyarországon ez a legszembetűnőbb hiányosság, amelyet pénzzel meg lehetne oldani. Sokan teremtenének új munkahelyeket, de tisztában vannak vele, hogy erre már tényleg igen magas összeg volna csak elegendő, hiszen bármilyen nagyobb gyár, üzlet betelepítése hatalmas tőkét igényel az önkormányzat részéről.

Egy 73 éves nyugdíjas hölgy szerint kisvárosának legégetőbb problémája a szennyvíztisztító lenne, és szívesen szükséges volna a szélessávú internet kiépítése is városukban. Egy *helyi ifjúsági* vezető szerint szükség volna játszóterekre és parkokra is a munkahelyteremtés elsődleges feladata mellett. Hatvanas interjúalanyunk szintén munkalehetőségeket adna, ezen kívül az iskolákat is felújításra várónak látja, az óvodák felszereltségén is javítana, és az egészségügyet több oldalról is megtámogatná: az intézményeket is felújíttatná és az orvosoknak és nővéreknek nagyobb megbecsültséget „vásárolna”, vélhetően megbecsültség alatt fizetésemelést értve, a kérdés anyagi jellegéből fakadóan (*mozgáskorlátozott közösség*). Egy családi napközi vezetője szerint városának külső kerületeire

többet fordíthatna az önkormányzat, és a képzeletbeli vagyonok egy részét is egy kisebb területre költené: közösségi házat építtetne belőle az azt igénylő maroknyi helybelinek. Szélesebb körben gondolkodva ő is munkahelyeket teremtene egyre romló helyzetű városában.

Az utólagos elszámolás talán még a pályázat megírásánál is nagyobb terhet ró a közösségekre. Szigorú szabályoknak kell megfelelni, az elnyert összeget pontosan dokumentálva szabad csak elkölteni. A pályázat kiírójától függ, hogy mennyire részletezve kéri az eredményt, gyakran nem csak a számlák kellene, hanem beszámoló a tartott programról: fényképek, dokumentumok. Általában azt lehet elmondani, hogy minél nagyobb a kapott összeg, annál jobban odafigyelnek arra, hogy a szervezet valóban az előzetesen kitűzött céloknak megfelelően költi-e el azt. Egyik kérézettünk így fogalmaz:

„...ugye ezt csinálom most már 17 éve, és nem érzem úgy, hogy ez nekem különösen nagy teher lenne, nem mondom, hogy néha vannak olyan feladatok, mint egy pályázati elszámolás, vagy ilyesmi, amire nagyon oda kell figyelni, rengeteg adatot kell összegyűjteni, szóval...jó...vannak olyan dolgok, amik tényleg terhesek tudnak lenni...” (Természetvédelmi közösség)

A pályázatokkal kapcsolatban némely interjúban visszasságokkal találtam szemben magam:

„Ezt a helyet már az iskola annyira kisajátította, hogy már csak a hétvégén a miénk, mert órákat tartanak ott. Nyáron viszont korlátlanul használhatjuk. Bezzeg annak idején azért hozták létre ezt az egész Ifjúsági Klubot, hogy egy pályázatot megnyerjenek arra, hogy ezt az épületet felépíthessék. De egyébként ezt az épületet az önkormányzat tartja fenn.” (Ifjúsági klub)

Ennek persze csak akkor van értelme, ha a klub ezen épületben történő működése a továbbiakban valamilyen módon hasznot hajt az önkormányzatnak. Például megtarthatják ott saját rendezvényeiket, vagy a teljes falut érintő pályázatok írásakor jó színben tünterthetik fel magukat, mondván: már ifjúsági klubjuk is van egy szépen felújított épülettel. Egy másik interjúban ugyanis felmerült az is, hogy az alany igen kis lélekszámú falvában nem sok mindent lehet megemlíteni egy globális pályázat írásakor. Nincsen híres szülöttük sem nagyon (*lokálpatrióta*). Így nem elhanyagolhatóak valószínűleg egy kisebb község szempontjából a korábbi eredmények, sikeres beruházások, hiszen a pályázatok így láthatják, hogy fejlődőképes, érdemes a továbbiakban is támogatni. Persze a logika fordítva is működhet, miszerint ha egy település rászorulóbbnak állítja be magát, nagyobb eséllyel nyerhet el alapvető

tervei megvalósításához szükséges pénzeket. Ezek persze feltehetően csak részben határozzák meg a sikert, nagyjából azért mégiscsak az adott anyagi forrás szükségességére, és a felhasználás tervére koncentrálnak a bírák.

Úgy tűnt, hogy a közösségeink nagy része többé-kevésbé demokratikusan működik, habár a tényleges döntéseket a valóságban egy igen szűk körű vezetőség hozza. És ugyan a tagoknak adott a lehetőség a véleménynyilvánításra, ők ezzel mégsem élnek túl gyakran. Ez vélhetően egy a szocializmus idejéből visszamaradt rossz szokásaink közül. Munkahelyeken is főként talán az idősebb (rendszer váltás előtt felnőtt) dolgozókra jellemző, hogy jobban értékelik a konkrét utasításokat, mint a véleményalkotást igénylő feladatokat. Ez valószínűleg jellemző lehet az önkéntesen alakult közösségek tagjaira is. Egy fő irányvonal ismeretében váltak tagokká, és amíg attól lényegesen nem tér el a vezetőség, addig nem szólalnak fel önálló ötleteikkel, módosítási javaslatukkal. Talán ezzel magyarázható fiatal női interjúalanyunk beletörődő hozzáállása a pályázatokat és egyéb papírmunkákat intéző vezető vétőjogával szemben. Habár a pályázatot a közösség nyerte, de a pontos költségek elosztásakor annak megírója rendelkezik az összeggel (*zsidó fiatalok önszerveződő közössége*). Persze nyilvánvalóan nem hagynák rá a döntést, hogyha az teljesen ellentétes volna a közösség eredeti céljaival.

A rendszerváltás óta igencsak megsokszorozódott az aktív, és anyagi forrásokat igénylő közösségek száma. Nem véletlen, hogy ennyi szervezetet nem lehet csupán tagdíjából fenntartani, hiszen az igazán nagy közösségi igényű emberek gyakran több klubnak, egyesületnek is tagjai, és ez részben pénzkereső munkaidejükből is lefarag, másrészt pedig több helyre már szűkösebben lehet tagdíjat fizetni, mint egy csoportnak. Valamint a tagdíj fejében történő csatlakozás vissza is veti a kevésbé elszántakat. A támogatók ugyan mostanság elérhetőbbnek tűnnek, mint korábban, de tartalékaik nekik is végesek, és általában nem is felebaráti szeretetből adakoznak, hanem adózási szempontból tartják kifizetődőnek egy ideig az ilyen jellegű támogatási akciókat, vagy legalábbis reklám-lehetőséget látnak benne. Az Európai Unióhoz való csatlakozásunk, vagyis 2004 óta a pályázati lehetőségek száma jelentősen megnőtt. Valószínűnek tartom, hogy nem kevés egyesület vagy egyéb szervezet ezen felbuzdulva alakult meg, hiszen megoldódni látták az anyagi hiány problémáját. És valóban úgy tűnik ma Magyarországon, hogy egy igazán jó kezdeményezésre mindig lehet találni megfelelő pályázatot, amellyel fedezni tudják annak anyagi szükségleteit, vagy legalábbis részben, és egy EU-s pályázatot nyert programot már vélhetően szívesebben támogat egy vállalkozó is. És persze pozitívnak tekinthető, hogy az ilyen versenyelvű szétosztás nem hagyja a szervezeteket elkényelmesedni, nem pihenhetnek meg a biztos forrás tudatában, és ezáltal az új csoportoknak is van esélyük a gazdasági felemelkedésre és programjaik megvalósítására, ha azokat a pályáztató szervek arra érdemesnek találják.

Összességében az volt a meglátásom, hogy a közösségek magától értetődőnek tartják ugyan, hogy a pénzösszegekért cserébe komoly munkát várnak tőlük és már maga a pályázat elkészítése is terhet ró rájuk, de ezzel együtt azért kicsit aránytalanoknak tűnik az összeállításba fektetett munka. Ugyan mondhatjuk, hogy esetenként több százezer, vagy akár több millió forintért nem olyan nehéz összeállítani egy mappát a kért adatokkal és tervekkel, de ezek a közösségek, melyeket mi vizsgáltunk az interjúkon keresztül, többnyire olyan szervezetek, melynek tagjai egészen máshol dolgoznak, gyakran teljesen különböző jellegű tevékenységeket végeznek elsődlegesen, és a közösségbe csupán kikapcsolódni, egy-egy nemes célt elérni, programokat szervezni járnak. A mostanra kialakult rendszer azonban arra kényszeríti őket, hogy céljaik elérése érdekében az anyagi forrásokat pályázatok útján nyerjék el. Így a közösségek olykor már több időt töltenek a gazdasági háttér megteremtésével, mint később annak felhasználásával és terveik megvalósításával. Megoldást némelyikük számára talán az jelenthetne, ha összefognának más közösségekkel. Akár hasonló profilú kisközösségekkel, vagy nagyobb közösségekkel, például önkormányzatokkal karöltve is próbálkozhatnának anyagi fedezethez jutni ötleteik megvalósítására.

Irodalom

- Bourdieu, P. (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése (tanulmányok)*. Budapest, Gondolat.
- Granovetter, M. (1983): *The strenght of weak ties: A network theory revisited*. In: Sociological Theory 1983/1 201–233.
- Péterfi F. (1991): *Hogyan pályázzunk? Tíz jó tanács pályázatok készítéséhez*. In: Parola 1991/4, 9.
- Tönnies, F. (1983): *Közösség és társadalom*. Budapest, Gondolat.
- Weber, M. (1992): *A közösségek gazdasági kapcsolatai (gazdaság és társadalom) általában* In: Max Weber: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai* 2/1. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 35–41.

HÁRI PÉTER

INTERNETES KOMMUNIKÁCIÓS TECHNOLÓGIÁK HASZNÁLATA A MAGYARORSZÁGI CIVIL KÖZÖSSÉGEKBEN

A közösségi kapcsolatok és a demokrácia összefüggéseinek kutatásában fontos kérdésként merül fel a modern infokommunikációs eszközöknek a civil közösségek belső és külső kommunikációjában játszott szerepe.

Az információs társadalom legújabb kori vívmányai forradalmasították a kommunikációt, a kapcsolattartásnak olyan radikálisan új formáit hozták létre, melyek ahogy az élet minden területén, úgy természetesen a civil közösségek életében is éreztetik hatásukat.

Hogy csak néhány példát említsünk, a szervezetek, közösségek egyszerű web-oldalakon, vagy a legutóbbi időben ún. web 2.0-s közösségi site-okon keresztül is megjelennek a kívüllág felé, levelezőlistákon, RSS-csatornákon, rendszeres vagy alkalmi hírlevelek küldésével kommunikálnak tagjaikkal, egyre gyakoribbak a (szinte) csak online közösségi szerveződések.

Kutatásunk jelenlegi fázisában civil szervezetek, privát közösségek tagjaival készült mélyinterjúk elemzése révén szándékozunk következtetéseket levonni, ami önmagában természetesen elégtelen egy ilyen téma alapos feltérképezéséhez. Célunk ezért a tanulmánnyal csupán bizonyos trendek feltérképezése elsősorban a szakirodalmak alapján, valamint később kvantitatív és más kiegészítő módszerek felhasználásával ellenőrizhető hipotézisek felállítása interjúalanyaink válaszai alapján.

Civil társadalom és kommunikáció

A XX. század második felétől a társadalomkutatók egyre nagyobb érdeklődéssel fordultak a kommunikáció fogalma és jelensége felé, melyet többen az ún. posztindusztriális társadalom meghatározó jellemzőjének tartottak. A kommunikáció jelentőségét hangsúlyozó átfogó társadalomelméletek (pl. Habermas, Luhmann, Castells) megjelenését követő fejlemények jelentős mértékben igazolták ezen elméleti orientációk érvényességét. A kommunikáció technológiai vonatkozásainak robbanásszerű fejlődése oda vezetett, hogy az új évezred társadalmi életét egyre erőteljesebben meghatározzák a kommunikációs eszközök és az információk birtoklása, megfelelő használata. Az információ birtoklása és a jó kommunikáció elsődleges

jelentőségét mi sem igazolja jobban, mint a marketing tudományának megjelenése és a gazdaságtudományok körében történő rohamos térnyerése. Alapelve, hogy lényegében nem az számít, ki vagy, mit, milyet, mennyiért gyártasz – hanem hogy mindezt miként tudod kommunikálni.

A kommunikáció formái és időbeli fejlődése

A kommunikációnak két lényegileg különböző formáját különböztethetjük meg: személyes és mediatiszt kommunikációt. Személyes kommunikációról beszélünk, ha a résztvevők közvetlenül érintkeznek, térben és időben ugyanott helyezkednek el. Ez a forma párbeszéd jellegű, kétirányú kommunikációt, információcserét feltételez. A mediatiszt kommunikáció esetében közlő és befogadó térben és/vagy időben máshol található, ezért köztük között az információáramlás csak valamilyen médiumon keresztül jöhet létre. (Béres–Horányi, 2001, 259–260.)

Ha történeti perspektívába helyezzük a fentieket, kijelenthetjük, hogy az emberi civilizáció előrehaladtával csökkent a személyes és növekedett a mediatiszt kommunikáció jelentősége. Az évezredek haladtával lassan terjedt el a levélírás, az először kézzel írt, majd nyomtatott könyvek, az újságok. Forradalmi változásokat a 19-20. század hozott – a modernitás technikai újdonságai, a távíró, a rádió, a telefon majd a televízió robbanásszerűen alakították át a társadalmi kommunikáció szerkezetét, létrehozva a tömegkommunikáció sajátos jellemzőkkel, óriási társadalmi tudatformáló erővel bíró struktúráját.

A média fő jellemzője a tematizált közlés, az egyoldalúvá váló, az interperszonalitást, a reflexiót háttérbe szorító kommunikációs forma. Egészen a XX. század végéig úgy tűnt, hogy ez a média (elsősorban a televízió) határozza meg egyre inkább a közgondolkodást, ezen keresztül a társadalmi cselekvést és a társadalom egész felépítményét.

Ebben a folyamatban hozott váratlan fordulatot az 1990-es évek elején jelent és azóta exponenciális sebességgel terjedő internet, mely a hálózatba kötött számítógépek, majd hamarosan a nagyobb hálózatba kötött kisebb hálózatok rendszerét jelenti, így egész felépítését tekintve gyökeresen más struktúrákat követ, mint a hagyományos, műsorszórásra épülő tömegmédia. Az új struktúrák jellemzőit legkomplexebben Castells fejtette ki munkáiban, többek között az internetre építve fel a hálózati társadalom fogalmát, melynek fő jellemzője a hierarchikusan szerveződő struktúrák felváltása horizontális, Háló-jellegű rendszerekkel. (Castells, 2001)

Az interneten keresztül zajló kommunikáció ugyanis a merev struktúrákba szerveződő tömegmédia kommunikációjához képest sokkal demokratikusabb, reflexívebb, kölcsönösebb. Az internetes kommunikációs struktúrákba történő belépéshez ugyanis elegendő egy személyi számítógép és egy hálózati kapcsolat, melyek ára egyre szélesebb rétegek számára elérhető, szemben a rádióval, tele-

vízióval, melyekhez hatalmas stúdiókra, szórási jogokra és így hatalmas anyagi tőkére van szükség.

Nem szabad azonban abba a hibába esnünk, hogy átvesszük azt a messianisztikus szemléletet, mely az internet demokratizáló szerepéhez fűződött annak megjelenése idején. Bár a hálózati struktúrák elméletben biztosíthatják az információáramlás demokratizálódását, amint azt lentebb látni fogjuk, korántsem minden internetes kommunikációs forma tekinthető két- (vagy több-) oldalúnak, a világhálón való megjelenés is mediatisált, és vannak kimondottan a hagyományos médiára emlékeztető, közlő jellegű formái. Ráadásul mint azt szintén látni fogjuk alább, az internetes megjelenéshez egyre inkább csak elméletileg elegendő a minimális anyagi háttér megléte, közlendőnk célba juttatásához egyre nagyobb és nagyobb kulturális és anyagi tőke szükséges.

Az internet és a civil társadalom

A nemzetközi civil társadalom egészen korán – már az állami és nagyobb gazdasági struktúrák előtt – felismerte az internetben rejlő lehetőséget, hiszen filozófiájuk, szerveződési elvük sokkal közelebb áll egymáshoz. A centralizált és hierarchikus hatalmi struktúrák ellensúlyaként létre jött civil szféra természetszerűleg könnyebben adaptálódott a hálózati elven működő, nem-hierarchikus struktúrájú új kommunikációs eszközökhöz.

A nagy globális civil szervezeteket azonban viszonylag gyorsan követték a piaci cégek és az állami intézmények is, folyamatosan véve át az új típusú kommunikáció technikáit (Anheier – Glasius – Kaldor, 2004).

A civil társadalom kezdeti előnye az internet-korszak kommunikációs struktúrájában hamar elenyészett, ami részben a régi struktúrák fent említett adaptív potenciáljának, részben pedig az új kommunikációs csatornák nagyon gyors kommercializálódásának köszönhető. Ma ugyanis az internet csak elvben egyformán mindenkié. A rohamos technológiai fejlődés, a hétről-hétre, napról-napra megjelenő újítások követésének igénye nagyon gyorsan megkövetelte a professzionalizációt, a hálózati kommunikáció különböző területeire szűk, jelentős szellemi tőkével rendelkező csoportok szakosodtak. Míg hőskorában az internet a „csináld magad” mozgalom terepe volt, és sokan még ma is hajlamosak így kezelni, valójában a hálózati kommunikáció második generációjukat élő struktúráiba már csak igen nagy szakértelemmel, professzionális háttérrel lehet érdemben bekapcsolódni.

Mi következik ebből a civil társadalomra nézve? Elsősorban az, hogy az érdemi megjelenés a modern kommunikációs struktúrában egyre inkább a nagyobb kulturális és anyagi tőke megmozgatására képes közösségek privilégiumává válik. Törésvonalak ala-

kuhhatnak ki a civil szférán belül, elválasztva a hálózati kommunikációhoz eredményesen adaptálódó és az arra kevésbé vagy egyáltalán nem képes szervezetek, csoportok között.

Mielőtt ennél konkrétabb hipotéziseinket megfogalmazhatnánk, áttérünk azoknak a konkrét kommunikációs technológiáknak az áttekintésére, melyek jelenleg a hálózati alapú digitális információáramlás legelterjedtebb eszközei, majd meghatározzuk azt az értelmezési keretet, amelyben érdemes a további kutatásokat folytatnunk.

Az internetes információcsere főbb technológiái

Amikor modern kommunikációs eszközökről beszélünk, változatlanul a digitális, számítógép- és internet-alapú kapcsolattartási formákra gondolunk, hiszen a telefonhasználat már jó ideje szervesen beépült a mindennapokba, míg az e-mail, fórumozás, RSS-ezés, hírlevezés stb. csak a közvetlen közelmúlt jelenségei, nem általánosan elterjedtek a társadalomban, a használatukban mutatkozó különbségek más különbségek alapjai lehetnek.

Tekintsük át először is, milyen internet-alapú kommunikációs formák jöhetnek szóba (akár formális, akár informális) közösségek mindennapi kapcsolattartási gyakorlatában!

- 1) A leghagyományosabbnak, egyben legszélesebb körben elterjedtnek az elektronikus levél (e-mail) tekinthető. Ennek formái:
 - *Egyszerű e-mail*
 - *Kör-email*
 - *Levelezőlista*
 - *Elektronikus hírlevél*
- 2) Ahogy az e-mail – általában – a két fél közti kommunikáció eszköze, a modern tömegműediumok XXI. századi megfelelője is megjelent a weboldalak elterjedésével. Típusai:
 - Klasszikus statikus weboldalak
 - „Fél-dinamikus” oldalak
 - Interaktív (közösségi, web 2.0) site-ok
- 3) Messenger (direkt üzenetküldő) szoftverek (MSN, Skype stb.), melyek lényege, hogy az elektronikus levelezésnél „élőbb” kommunikációt hozzanak létre felek között.
- 4) Tartalomkövető technológiák

Elemzési háló

Tekintsük át, hogy a fentebb röviden ismertetett technológiák milyen szerepet tölthetnek be a civil szervezetek és informális közösségek életében, mint a kommunikáció csatornái.

Ennek vizsgálatához érdemes felállítani egy elemzési hálót, melyben a kapcsolatokat (kommunikációs formákat) különböző szempontok alapján csoportosítjuk. Mi a következő 3-dimenziós elemzési hálót alkottuk meg:

- a kapcsolat *fázisa*, vagyis kapcsolatteremtésről vagy kapcsolattartásról;
- a kapcsolat *iránya*, vagyis csoporton belüli (tagok közötti) vagy csoportok közötti kommunikációról;
- a kommunikáció *jellege*, vagyis közlésről vagy információcseréről van szó.

A kapcsolat fázisa

A *kapcsolatok fenntartásában* lényegében bármelyik, fent említett eszköz jól használható, azok a közösség jellegétől, a tagok igényeitől, informatikai ismereteitől függően megválaszthatók.

Ugyanakkor a *kapcsolatteremtés* a civil szervezetek és csoportok nagyon fontos eszköze fennmaradásukhoz, bővülésükhöz és céljaik nagyközönség felé történő kommunikálásához egyaránt. Az ismertetett eszközök közül kapcsolatteremtésre leginkább a honlap használható – egy jól felépített, sok de áttekinthetően strukturált tartalmi elemet felvonultató, rendszeresen frissített és nem utolsósorban ügyesen hirdetett, „befuttatott” honlap korábban elképzelhetetlenül sok emberhez juttathat el gyorsan és egyszerűen egy civil szerveződést. Emellett kapcsolatteremtő eszköz lehet még az elektronikus hírlevél is – egy megfelelő helyről megszerzett, vagy nagy munkával összegyűjtött adatbázisban szereplőknek kiküldött hírlevél sokszor hatékonyabban jut el a kívánt célközönséghez, mint egy honlap, melyre nem biztos, hogy az téved oda, akire számítunk.

A kapcsolat iránya

A civil szervezetek, közösségek számára egyidejűleg két irányú kapcsolattartás is fontos. Egyik oldalról létezik a befelé történő kapcsolattartás, vagyis a *belső kommunikáció*, mely alapvető a közösség működéséhez, a mindennapi vagy esetleges ügyek kezeléséhez, egyáltalán: a csoport létezéséhez. Ugyanakkor a szervezet vagy informális közösség általában szükségesnek ítélheti a külvilággal (más civil szervezésekkel, hivatalos szervekkel, magánemberekkel) történő kapcsolatteremtést és kapcsolattartást, a *külső kommunikációt*. Az említett eszközök mindegyike használható mindkét irányú kommunikációra.

A kommunikáció jellege

A kommunikáció jellege szerint megkülönböztethetünk két alapvető formát: a *közlést* és az *információcsere*t. A civil csoportosulásokban mindkét típusú kommunikációnak lehet szerepe – míg a közlés tényeket, döntéseket, fontos információkat juttat el a csoport tagjaihoz (vagy éppen a kívülághoz), addig az információcsere egy többoldalú kommunikáció, vélemények, álláspontok ütköztetésének, ötletek, javaslatok közlésének és megvitatásának terepe.

A közlés legfontosabb internetes eszközei lehetnek a hagyományos weboldal, a körlevél, a hírlevél és az RSS, az információcsere eszközei pedig az e-mail, a levelezőlista, a messenger programok és a modern web 2.0-s site-ok.

Fontos itt megjegyeznünk, hogy a csoporton belül uralkodónak számító kommunikációs forma jelentősen összefügg a csoporton belül jellemző döntéshozatali mechanizmussal. Az egyoldalú, közlő eszközök dominanciája inkább *hierarchikus* csoportstruktúrának kedvez, míg az információcsere eszközeinek kiterjedt használata a *demokratikus* jellegű döntéshozatali mechanizmust segíti elő.

Az interjúk tanulságai

A fenti elemzési háló mentén tettünk kísérletet arra, hogy a hazai civil mozgalom viszonyait feltérképezzük az internetes kommunikációs eszközökhöz való viszony, azok használatának elterjedtsége alapján. Természetesen a kutatás első fázisában, néhány mélyinterjú erre a kérdéskörre vonatkozó blokkja alapján nem lehetséges átfogó képet adnunk, minden kérdésre kimerítő válaszokat adnunk. Célunk ezért itt elsősorban az, hogy interjúalanyaink válaszainak segítségével bizonyos hipotéziseket fogalmazhassunk meg, melyeket a kutatás későbbi fázisában módunkban áll majd kvantitatív módszerekkel kiterjedtebben is vizsgálni.

Munkánk során civil szervezetek, közösségek aktív tagjaival összesen 13 olyan interjút készítettünk, melyekben valamilyen mértékig megjelent az informatikai eszközökkel való ellátottság, a modern kommunikációs technológiákhoz való viszony.

E-mail

Válaszaink alapján azt a tapasztalatot szűrtük le, hogy az e-mail, mint a modern kapcsolattartás legalapvetőbb eszköze már általánosságban bekerült a civilek kommunikációs repertoárjába. A legtöbben a szervezet, közösség kapcsolattartási szokásainak kapcsán megemlítették az elektronikus levelet.

Ugyanakkor volt interjúalanyaink között olyan, aki jól rávilágított az ezzel kapcsolatos problémákra is:

„Erre pont most volt panasz, hogy az információáramlás az nem nagyon jó. Most ez úgy néz ki, hogy az (...) 50 tagból ötnek nincs internet-hozzáférése. Illetve hozzáférése bárhol van már, e-mail címe nincs, amire elküldjem. Kértem, hogy egy kicsit modernizálják magukat, vagy ha annyira nem tudják, akkor (...) egy-két ember vállalja fel, hogy azoknak mindig szól, mert ez nekem probléma volt, hogy jajj, ki maradt ki, és akkor azt el ne felejtsem értesíteni.” (P. A., zenei közösség tagja)

Hiába tekinthető ma már elég általánosnak az elektronikus postacímmel való ellátottság, vannak olyanok, akik valamilyen okból kimaradnak – nem tudnak, nem akarnak otthonra számítógépet szerezni, és nem fontos számukra ez a kérdés annyira, hogy másutt (munkahelyen, barátoknál, nyilvános internetezőben stb.) nézzék meg leveleiket (vagy egyszerűen nem is tartanak fenn e-mail címet). Ez komoly problémákat okozhat hosszú távon sok közösség működésében – hiszen ki tudja, fenti példánk elbeszélője meddig tudja felvállalni a többszöri kommunikációs köröket, kézben tartani a nem modernizálódó tagok tájékoztatását? Ha ez elmarad, a tagok könnyen marginalizálódhatnak, ami mind számukra, mind a csoport számára veszteséget jelent.

Weboldalak

Interjúink tanulságai alapján az e-mail használata az egyetlen olyan modern internetes kommunikációs technika, mely általánosnak tekinthető, a többi eszköz a vizsgált csoportok közül legfeljebb néhány esetben jelent meg.

Többen is említették a honlapot, mint fontos eszközt. A weblappal rendelkezés már egy jó évtizede fontos igényként merül fel, ám még ma sem általános, ráadásul nagy különbség van a honlapok színvonala, kivitelezésük mikéntje között.

Az egyik legjelentősebb hazai környezetvédő szervezet tagja mondta, hogy még nekik is komoly problémát okoz a nívós site fenntartása.

„Az első honlapunk gyakorlatilag szívtességi alapon készült, és bár most már profi, interaktív, regisztrációt kezelő, dinamikusan frissíthető oldallal rendelkezünk (...) ennek fejlesztése sokszor még ma is ismerősök, barátok ingyen vagy szívtességi munkája. Az alap rendszert ki tudtuk fizetni egy pályázati pénzből, de ezen a téren fontos a folyamatos bővítés, újabb és újabb igények beépítése, amire nem mindig van keret.” (V. T., környezetvédő szervezet tagja)

Érthető a probléma, ha azt nézzük, mennyibe is kerül ma az interneten való megjelenés. Míg egy egyszerű, pár lapos bemutatkozó oldal akár 50-60 ezer forintért elkészíthető, egy országos szervezet sokoldalú céljait kielégítő modern site elkészítésének piaci ára akár milliós nagyságrendű is lehet. Ennek alternatívájaként megjelentek ugyan a szabad szoftverek kategóriájába tartozó, ingyenesen beszerezhető tartalomkezelő rendszerek, ám ezek beüzemelése, igényre szabása, folyamatos karbantartása folyamatos szakértői munkát igényel, márpedig még jelentős országos szervezeteknek sem mindig van pénze egy profi programozó folyamatos megfizetésére.

Még kilátástalanabb ebből a szempontból a kis szervezetek, közösségek helyzete. Szinte mindenkinek van már olyan ismerőse (akár a csoport tagja), aki rendelkezik bizonyos webes ismeretekkel, és képes összeállítani egy bemutatkozó oldalt, de ez legtöbbször csak egy hagyományos, statikus oldalt jelent.

„...emellett most lesz egy gyönyörű szép honlapunk, amin abszolút minden rajta lesz (...) szerintem nem olyan sok pénzért (...) harmincezer forintért csinálja az ütős kollega. Úgy szeretnénk, hogy akkor ő lesz az, akit ebben az irányban továbbképzünk, ne én csináljak mindent egyedül. [Ezt tudná csinálni] valami jelképes összegért... plusz egy próba díjáért.” (P. A., zenei közösség tagja)

Jól szemlélteti ez az idézet az általános helyzetet – anélkül, hogy akárcsak egy pillanatra is kételkednénk az ütős kolléga lelkesedésében, ügyességében, egy modern, naprakész site összeállítása és folyamatos működtetése sajnos szakembert kíván, a naponta megjelenő új technológiák ismeretét. Nem is szólva az egyre inkább fontossá váló optimalizációról, melynek létéről a legtöbb amatőr honlapkészítő még csak nem is hallott. Az így készült oldalak ugyan betöltik a tájékoztatással járó alapvető funkciókat, de az információcsere követelményeinek általában nem tudnak megfelelni.

Nem feltétlenül probléma ez, hiszen amennyiben egy csoport weboldalának elsődleges funkciója a tagok tájékoztatása (pl. a próbák időpontjáról), a hagyományos statikus oldalak tökéletesen megfelelnek erre a célra. Azok a közösségek azonban, melyek szeretnének kifelé is kommunikálni, a tagok és az érdeklődők között egy folyamatos online diskurzust bonyolítani, új, potenciális tagokat interneten keresztül elérni, ez a megoldás nem működik (hacsak nem a Webfejlesztők Érdekvédelmi Szervezetéről van szó...).

Levelezőlisták, hírlevelek

A levelezőlisták, hírlevelek lehetnének a belső (és a külső) kommunikáció hatékony formái, ráadásul viszonylag kis szakértelemmel és – ami talán még fontosabb – ingyen, vagy szinte ingyen működtethetők. Mégsem terjedtek el általánosan.

„...gyakorlatilag állandó e-mail kapcsolatban vagyok az elnökségi tagokkal, nem mindenki, de a tagok is elég sűrűn keresnek különböző dolgokkal...”

Jó példája ez a kijelentés a hatékony belső internetes kommunikáció hiányának. Ha valaki napi e-mail kapcsolatot tart fenn sok taggal, az információáramlás felemás, hierarchikus, és meglehetősen sok munkát kíván a szervezőtől.

Egy levelezőlista, melyben a tagok kölcsönösen megkapják a többiek által a listára küldött e-maileket, lényegesen hatékonyabb módja az információ áramoltatásának. Mégis, kérdeztjeink nagy része nem is említett ilyen jellegű kommunikációt, mindössze egyetlen helyi közösség aktivistája számolt be ennek használatáról.

Szavaiból kiderül, hogy egyrészt helyi csoportjukon belül, másrészt egy nagyobb országos civil hálón belül folytatnak levelezőlistás kommunikációt.

„Aztán ugye van a zöld szervezeteknek is több [országos] listája, azokon (...) többen is rajta vannak [közülünk].” (V. T., környezetvédő szervezet tagja)

A levelezőlista tehát működik helyben, szervezeten belül és országos szinten, több szervezet tagsága körében egyaránt. Szavaiból az is kiderül, hogy itt a kommunikációnak egy meglehetősen demokratikus formájával találkozunk: a levelezőlista-tagság nem függ össze a szervezeti tagsággal, aki feljelentkezik ezekre a listákra, megkapja az információkat, hozzászólhat bármikor maga is.

Interjúalanyunk arról is beszámolt, hogy tagjaikat és szimpatizánsaikat rendszeresen tájékoztatják hírlevélben is programjaikról, eseményeikről. A hírlevél végeredményben egy egyoldali levelezőlista – az elküldött levél mindenkihez eljut, aki a szervezet adatbázisában benne van, de csupán közlésről, tájékoztatásról van szó, itt nem kezdeményeződik kommunikáció, bár a küldő felé lehet reagálni, ha valaki szeretne.

Természetesen a levelezőlistás módszer még nem garantálja önmagában a demokratikus jellegű, sokoldali kommunikáción, eszmecseréken, vitákon alapuló közösségi működést. Hiszen nem elegendő egy ilyen lista léte, a tagoknak *használniuk is kell* azt, enélkül kimaradnak a csoport életéből. Ahogy alanyunk némileg rezignáltan meg is jegyezte:

„...most is valamilyen szinten egy válságban vagyunk benne, mert a levlistánk tagjainak a nagy része nem ír már hónapok óta, [így] egy-egy emberen múlnak a dolgok” (V. T., környezetvédő szervezet tagja)

Messenger szoftverek

A messenger programok (MSN, Skype) a mindennapi életben, a privát kommunikációban egyre elterjedtebbek, mind írott szöveges, mind „hangos” verzióban (már a webkamerás korszak is beköszöntött, bár még nem általánosan használt eszköz).

Ugyanakkor interjúalanyaink nem említették, mint kommunikációs eszközt, amiből arra következtethetünk, hogy használatuk egyelőre inkább a privát szférára korlátozódik. Holott hasznosságuk megkérdőjelezhetetlen, ha például a beépített „konferenciabeszélgetés” funkcióra gondolunk, mellyel egy, az élő találkozásra leginkább hasonlító, sokszereplős diskurzus bonyolítható le.

Mindössze egyetlen kérdezt, egy fiatalok hagyományörző egyesületének vezetője számolt be arról, hogy MSN-en is kommunikálnak tagjaikkal.

„Hát ez egy változó dolog, mert az internet szabadságával elég sokan próbálkoznak jelentkezni nálam, például MSN-en, mert ha nem tudunk találkozni... vannak olyan tagjaink is akik Szeged aljáról járnak be, és főleg iskolaidőben vannak. (...) Nyáron MSN-en tudunk beszélgetni velük, de amúgy e-mail formájában is sokan szoktak írni, vagy egyszerűen lejönnek, vagy felhívnak.” (Á. M., hagyományörző egyesület tagja)

Tehát a messenger-használat itt elsősorban az iskolásokra (vagyis az új technológiákra leginkább fogékony fiatalokra) korlátozódik.

Azt kell tehát mondanunk, hogy a direkt üzenetes programokat valószínűleg azok használják, akik iskolában, számítógépes munkahelyen sokat ülnek számítógép előtt, és ez a kommunikációs technika már beépült a mindennapi életükbe. Előnyeit jóval nehezebben használják ki a számítógép előtt keveset tartózkodó, azt inkább alkalomszerűen használó, zömmel idősebb korosztályok, így értelemszerűen az általuk alkotott közösségek is.

Hipotézisek a további kutatáshoz

Elméleti ismereteink és az interjúk tapasztalatai alapján a következő szempontrendszert javasoljuk a hazai civil szféra és a modern internetes kommunikációs technológiák viszonyának kvantitatív módszerekkel történő kutatásához:

- 1) **Eszközellátottság.** A mintába bekerült civil közösségek mennyiben rendelkeznek a hálózati kommunikáció materiális alapjaival, van-e saját számítógépük, internet-kapcsolatuk szervezeti szinten és / vagy tagjaik szintjén, milyen ezek minősége?

- 2) **Személyi kapacitás.** Milyen a közösség vezetőinek, tagjainak általános informatikai tudása, rendelkezik-e a közösség modern internetes kommunikációra szakosodott alkalmazottal és / vagy mozgósítható szakértő önkéntessel?
- 3) **Szükségletek.** Milyen mértékben van szüksége a közösségnek a modern internetes technológiák használatára?
- 4) **Anyagi háttér.** Mekkora anyagi forrásokat képes és hajlandó a közösség a szükséges modern internetes kommunikációs technológiák adaptálására fordítani?
- 5) **Kommunikációs szokások.** Milyen mértékben használja a közösség a külső illetve belső kommunikációjában az egyes technológiákat?
- 6) **Állapot-értékelés.** Mennyire elégedett a közösség a fennálló helyzettel, mennyiben szeretnének fejleszteni, meg tudják-e ez irányú terveiket valósítani, ha nem, mik ennek az akadályai?

Eddigi ismereteink alapján a kvantitatív kutatásokhoz előzetesen a következő hipotéziseket tudjuk megfogalmazni:

- 1) A hazai civil közösségek többsége véleményünk szerint *megfelelő eszközellátottsággal rendelkezik* az internet-alapú kommunikációs struktúrákba történő belépéshez, hiszen viszonylag kis anyagi tőke szükséges ehhez és számos alternatív lehetőség is kínálkozik még a legrosszabb helyzetben lévő közösségek számára is.
- 2) A civil közösségek többsége ugyanakkor *megmarad az információs társadalom periferiáján*, csak a legalapvetőbb technológiákat használja, sem megfelelő tudás, sem megfelelő anyagi háttér nem áll rendelkezésükre ezen technológiákban rejlő lehetőségek optimális kihasználásához.
- 3) A hazai *civil társadalomban is létezik egy erőteljes egyenlőtlenség* – míg a nagyobb rendszeres bevételek felett diszponáló, magasabb iskolázottságú tagsággal rendelkező, döntően nagyvárosi bázisú közösségek meg tudják ragadni a digitális korszak kommunikációs lehetőségeit, a közösségek nagyobb része kimarad. Ez a jelenség véleményünk szerint azt eredményezi, hogy a hazai civil szféra e téren (is) leképezi a magyar társadalom egészére nézve jellemző állapotokat, a társadalom szétszakadását.

Felhasznált irodalom

- Anheier–Glasius–Kaldor (szerk.) (2004): *Globális civil társadalom*. Typotex, Budapest.
- Bell, D. (1976): *The Coming of Post-Industrial Society*. New York: Basic Books.
- Béres – Horányi (szerk.) (2001): *Társadalmi kommunikáció*. Osiris, Budapest.
- Bódi G. (2004): *Versenyhelyzetben. A civil szervezetek forrásszerzési lehetőségei az Európai Unióban*. Századvég, Budapest.
- Castells, M. (2001). *The internet Galaxy, Reflections on the internet, Business and Society*. Oxford University Press, Oxford.
- Füzesi P. (2005): *Adalékok az információs társadalom és a civil szféra magyarországi viszonyához*. In: Információs társadalom 5. 2005/I-IV. 63-81.
- Habermas, J. (1985): *A kommunikatív cselekvés elmélete*. ELTE, Budapest.
- Juhász – Pintér (2005): *Az információs társadalomért tevékenykedő civil szervezetek társadalmi beágyazódása és megítélése a fejlesztésekben érdekelt csoportok szemszögéből*. In: Információs társadalom 5. 2005/I-IV. 50-71.
- Kondorosi F. (2007): *Civil társadalom Magyarországon*. PKA, Budapest.
- Levine, P. (2005): *Az internet és a civil társadalom*. In: Információs társadalom 5. 2005/I-IV. 41-60.
- Leydesdorf, L. (2007): *A kommunikáció szociológiai elmélete*. Typotex, Budapest.
- Lytard, J.-F. (1984): *The Postmodern Condition*. Manchester: Manchester University Press.
- Staubmann, H. (2000): *A szociális rendszerek mint önreferenciális rendszerek – Niklas Luhmann*. In: Szociológiaelmélet. Osiris, Budapest. 227–246.
- Vedres – Bruszt – Stark (2005): *A technológiák szervezése és a szervezés technológiai: az on-line civil szerveződés főbb műfaji formái Kelet-Európában*. In: Információs társadalom 5. 2005/I-IV. 23-40.

SZÉLL KRISZTIÁN

A KÖZÖSSÉGI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉST SEGÍTŐ TÁRSADALMI, KAPCSOLATI TŐKE

A mai pluralista társadalomban a demokratikus berendezkedés sokféle közösségi érdek egyidejű megjelenését hozza felszínre. Ezek az érdekek azonban igen sokszor ütköznek egymással, amely során a társadalompolitikai szempontból elsődlegesnek ítélt közösségi érdekek kerülnek ki győztesen. De vajon mik azok a mechanizmusok, amelyek mentén valamely közösségi érdek hatékonyan érvényesülni tud? A közösség kapcsolati hálójá milyen mértékben szükséges ahhoz, hogy az adott közösség elérje a kitűzött célját, sikeresen képviselje érdekét? Vizsgálatomban elsősorban ezekre a kérdésekre próbálok választ keresni, tehát megpróbálom feltárni, hogy a közösség együttes társadalmi, kapcsolati tőkéje és az ezzel összefüggő közösségi jellemzők (pl. külső PR, nyilvános kommunikáció) mennyiben határozzák meg egy közösség érdekérvényesítő erejét.

Tanulmányom elején az egyéni és a közösségi érdek közötti különbségeket és összeegyeztethetőségi pontokat vizsgálom, majd a közösségi érdekérvényesítés fogalmát és néhány lehetséges formáját ismertetem. Ezek után a társadalmi és kapcsolati tőke elméleti megközelítéseit, valamint a hozzájuk szorosabban kapcsolható tevékenységeket vázolom fel. Végül az ezek alapján felépített koncepcióm mentén készült interjúelemzéseim eredményeit közlöm.

Egyéni versus közösségi érdekek

Watson (1997) rámutat arra, hogy az angol *community* (közösség) szó a latin *communis* szóból ered, amely két további latin szóból (*cum* és *munis*) gyökereztethető. A *cum* jelentése '-val', '-vel', vagyis együtt, közösen, a *munis* pedig kötelességet, elkötelezettséget, alázatosságot jelent. Tehát az etimológiai gyökerekből kiindulva egy közösség kialakulásához, fennmaradásához és fejlődéséhez alapvető fontosságú a közös, együttes elkötelezettség valamilyen közös cél iránt, amelyhez mindenképpen közös érdekek, normák szükségesek. Ez a három tényező: közös cél, közös érdek, közös értékrend szerepel Hankiss (2004) közösség-definíciójában is, amely kiegészül az ezeket észlelő tudattal, a „mi” tudattal, amely közösségi identitás az alapja a közös cselekvésnek és a közösségi szolidaritásnak.

A technológiai fejlődés, az erősödő munkamegosztás, valamint az ideológiai változások következtében átalakuló társadalmakban dinamikus individualizációs folyamat zajlott le. Ez napjainkra kiteljesedett és egy olyan társadalmi folyamatot, problémaforrást indukált, amely a mindinkább önállósuló egyén érdeke és a társas, közösségi érdekek összevetése mentén is tetten érhető. Számos elmélet és megközelítés született e két, látszólag ellentétes érdek összeegyeztetésére.

A közösségi érdek feltételezi, sőt kialakulásának elengedhetetlen feltétele a közösségen belüli szolidaritás megléte, hiszen a különböző közösségi érdekek mentén kitűzött közösségi célok a közösség tagjaitól ab ovo megkövetelnek valamiféle kölcsönösséget. A kölcsönösség számos kategóriáját (kölcsönös függőség, kölcsönös alávetettség, kölcsönös felelősség, kölcsönös segítőkészség stb.) a szolidaritás fogalma alapján magában foglalja, amelyek érvényesülése nélkül az adott közösség létezése válna bizonytalanná és kérdésessé. Azonban azt is látni kell, hogy a szolidaritást egy bizonyos aspektusból nézve lényegében valamely érdek hozza létre. A közösség tagjai azért is szolidárisak egymáshoz, mert egyéni érdekükben áll, amelynek végső soron az a következménye, hogy a szolidaritás közösségi érdekke válik. Tehát álláspontom szerint elmondható, hogy szolidaritás nélkül nincs közösségi érdek, de közösségi érdek nélkül sem létezhet szolidaritás. Ezzel némiképp ekvivalens Szirbik (2006) kiterjesztett szolidaritás fogalma, mely szerint a szolidaritás nem más, minthogy létezik valamilyen közös cél, vagy közös érdek, amiért érdemes közösen tenni, úgy, hogy az egyéni érdeket is szolgálja.

Adam Smith a „láthatatlan kéz” elméletében próbálta ötvözni az önérdék és a közérdek közötti paradoxont. Eszerint az egyes emberek mindig a saját hasznukat követik, amellyel önkéntelenül is a társadalom egészének érdekét, javát szolgálják. Tehát a gazdaságban és a társadalomban az emberek szándékától függetlenül, úgymond automatikusan alakul ki egyfajta harmónia, egyensúlyi állapot, vagyis az egyes emberek önérdékén keresztül valósul meg végeredményben a közérdek, a közjó. Ugyanakkor azóta egyértelművé vált, hogy az egyén haszonelvű racionalitása nem tud minden helyzetben kizárólagosan érvényesülni, ezáltal az egyéni érdekek nem kerülnek egymással egyensúlyba, ami az egyes szereplők és a közösség érdekei között konfliktust teremt (Pintér, 2006).

Az érdeket nagyon sok esetben – főként a gazdaságtudományban – pusztán az anyagi önérdék, elsősorban az egyéni költség-haszon reláció mentén értelmezték, értelmezik. Ez a módszertani individualizmus tükröződik a racionális döntések elméletében (RDE) és az előfutárának is tekintett utilitarista társadalomfilozófiában. Az utilitarizmus (haszonelvűség) bizonyos aspektusból az egyéni és közösségi érdekek összeillesztésének az eszköze, hiszen az öröm-fájdalom egyenleg révén, vagyis az öröмок maximalizálása és a fájdalmak minimalizálása által érhető el a legnagyobb többség legnagyobb boldogsága (Bentham, 1974). Ez a költség-haszon egyenleg je-

lenik meg a racionális döntések elméleteiben is, mely szerint az egyén akkor dönt racionálisan, ha a rendelkezésre álló, megvalósítható lehetőségek közül a legjobbat, a leghasznosabbat választja (Szántó, 1998). E tekintetben az érdek egyértelműen az anyagi, gazdasági önérdekkel lesz egyenértékű.

Azonban az ember cselekvési mechanizmusa sokkal bonyolultabb folyamat annál, hogy egyértelműen meg lehessen határozni az ok-okozati összefüggéseket, valamint az egyes érdekek sem határolhatóak el élesen egymástól. Az erőteljes individualizáció ellenére az egyént nem lehet a társadalmi, közösségi beágyazottságától függetlenül értelmezni. Többek között az individualizációs folyamat zász-lajára tűzött önmegvalósítás eszméje sem képzelhető el társas, illetve közösségi szféra nélkül. Ellenben figyelembe kell venni azt is, hogy a társadalmi csoportok, közösségek saját érdekeiket is képviselő egyénekből állnak. Sokszor szinte lehetetlen szétválasztani az egyén önérdékét a közösség által kívánt érdekektől, hiszen az egyén alapvető, az emberi természetből fakadó érdeke az is, hogy valamely közösségbe tartozzon, ezáltal a közösség érdeke is egyéni érdeké válik, internalizálódik az egyénbe. Ez a gondolat már Durkheim (2001) társadalmi integrációt és szolidaritást elemző írásában is megjelent az egyéni és a kollektív tudat kettősségénél. Eszerint az egyéni tudatban mindig jelen vannak a kollektív tudat áramlatai, amely kollektív tudat egyszerre öntudat, tudat és lelkiismeret. Mindig a kollektív tudat integrál, amely beépül az egyénbe, mint morál és jog.

Mindezekből következően véleményem szerint az egyének csatlakozása (önként csatlakozása) egy adott közösséghez végeredményben különböző érdekek alapján történik, amely érdekek sok esetben nem választhatók szét tisztán egyéni vagy közösségi szintre. Az egyén egyrészt azért lesz egy adott közösség tagja, mert az bizonyos előnyöket jelent számára, ott bizonyos szükségleteit elégítheti ki, például jól érezheti magát, elismerhetik, segítséget kaphat, illetve nyújthat, és még számtalan látens és manifest érdekmotivációs elemet lehetne itt felsorolni. Tehát ezek az egyéni érdekek nem kizárólagosan racionális szinten definiáltak, nem feltétlenül kognitív struktúrákba ágyazottak, lehetnek emocionálisak, tradicionálisak, vagy éppen az ember természetéről fogva adottak. Sok esetben éppen ezeknek az egyéni érdekeknek a találkozási pontja adja a közösségi érdekek alaphalmazát. Másrészt az egyén érdeke az is, hogy közösségben éljen, így a közösség érdeke az egyén érdekévé válhat, vagyis így alakulhatnak át a különböző egyéni érdekmotivációk közössé, akár univerzálissá, amelyek lehet már a kezdetektől fogva is közösek voltak. Ezt tükrözi az is, hogy bizonyos élethelyzetekben nem képes az egyén pontosan meghatározni, hogy látszólag miért a rövid távú önérdéke ellen cselekedett, mint például a morális, a transzcendens, vagy a spirituális érdekek esetében.

A közösségi érdekérvényesítésről

Az érdekérvényesítés „egyéneknek, csoportoknak stb., illetve (közigazgatási) területeknek vagy valamely társadalomnak a szükségletek minél teljesebb kielégítésére irányuló törekvése, magatartása.” (Pusztai, 2003: 304) Tehát azokat a módszereket, formákat takarja, amelyek meghatározott szükségletek kielégítéséhez vezetnek. Ebből következően az érdekek érvényesítése általában valamely cél elérése iránti törekvés, amely a közösség felől egyfajta kollektív cselekvésben nyilvánul meg. A kollektív cselekvés akkor eredményes, ha hozzájárul bizonyos csoportok közös érdekeinek realizálásához, vagyis ha több egyének közös érdekei vannak, egyazon cél elérésére törekednek, és az egyéni cselekvés már nem segíti elő a kollektív érdekek hatékony érvényesülését, megvalósítását (Olson, 1997).

A demokratikus folyamatok alakulása és végkimenetele szempontjából az állampolgárok, illetve az őket magukba foglaló közösségek véleménynyilvánítása, döntésekbe való beleszólása, nyomásgyakorlása döntő jelentőségű. Ennek érdekében folyamodhatnak lobbizáshoz, amely az érdekérvényesítés egy lehetséges eszköze, formája, vagyis az érdekek realizálása a döntéshozók meggyőzése, befolyásolása útján. Az érdek érvényesítése szempontjából további lehetőség a békés tiltakozásokhoz (aláírásgyűjtéshez, tüntetésekhez), valamint erőszakos akciókhoz való csatlakozás is, mely utóbbiak azonban már a demokrácia szabályaival ellentétesek (Andorka, 2006).

A lobbizás kapcsán a tanulmányom tárgyát illetően az úgynevezett tölcseelméletet kell megemlíteni. Eszerint a döntést befolyásoló mechanizmusokban jelenlévő különféle hatások különböző mértékben érik el azt a szintet, amelyek végeredményben meggyőzik a döntéshozót. A lobbizás folyamán három szempont érvényesül: 1. szakmai szempont, amikor a döntéshozó a szakmai érvekre hallgat, 2. személyes szempont, amikor a döntéshozó maga is érdekelt az adott döntésben, 3. kapcsolati szempont, amikor az adott ügyért lobbizó olyan kapcsolatban van a döntéshozóval, amely megkönnyítheti, vagy pozitívan is befolyásolhatja a döntést (Kégler, 2004). Természetesen a különböző szempontok a valóságban sokszor együttesen is jelentkeznek, azonban a szoros kapcsolatok megléte sarkalatos pont az érdekérvényesítésben.

Társadalmi- és kapcsolati tőke, valamint az erősségükre ható közösségi tevékenységek

Egy közösség tagjának lenni közvetett és közvetlen előnyöket is nyújt. A közösséghez tartozás közvetve megkönnyíti az egyén társadalmi integrációját, túlélését, előrébb jutását, közvetlenül pedig az identitás és a társadalmi-, kapcsolati-, hálózati tőke erősítését is magával hozza (Vályi, 2004). Ez a társadalmi-, kapcsolati tőke elengedhetetlen ahhoz, hogy az egyén képes legyen az érdekeit hathatósan érvényre

juttatni. Ugyanakkor a közösségi érdekérvényesítésnek szintén az egyik alapvető tényezője a minél szélesebb és minél magasabb szintű társadalmi- és kapcsolati tőke, kapcsolatrendszer megléte.

Bourdieu (1998) szerint a társadalmi, kapcsolati tőkék olyan tőkejavak, amelyek az emberek közötti kapcsolatrendszerek, kötelékek szorosságát jelenítik meg. Ennek értelmében az egyén és a csoport szempontjából is igen lényeges, hogy milyen számú kapcsolatrendszerrel rendelkezik, ezek a kapcsolatok milyen típusú és erősségű tőkékkel rendelkeznek és ahhoz milyen mértékben lehet hozzájutni, vagyis milyen mértékben bocsátják a rendelkezésre. Coleman (1998) az emberi kapcsolatok azon összességét érti rajta, amely az egyes csoportok tagjai között fennáll és magában foglalja az egymás iránti szolidaritást és bizalmat. Putnam (1993) egyrészt a társadalmi hálózat felől közelíti meg a fogalmat, vagyis a társadalmi viszonyokban megtestesülő reciprocitás, bizalom révén az egyének, és az őket magukban foglaló különböző közösségek is előnyt, hasznot kovácsolhatnak. Ez a kölcsönös haszon sarkallja minél intenzívebb együttműködésre, közös cselekvésre az embereket. Másrészt a társadalmi tőke másik nagyon fontos alkotóeleme a civil elkötelezettség, a civil szerepvállalás és ennek hálózata. Ezekről a társadalmi tőke koncepciókról írja Csizmadia (2004), hogy csoportorientált, kollektivistá irányultságú megközelítések, mivel „...arra fókuszálnak, hogy miként »termelik ki« és őrzik meg a csoportok a kollektív előnyként, javadalomként felfogott társadalmi tőkét, és mennyire hatékonyak ezek a kollektívan értelmezett és kezelt javak a csoporttagok életesélyeinek, mozgáspályáinak növelésében.” (Csizmadia, 2004: 126)

Tehát témámat tekintve a közösségi tagok meglévő társadalmi tőkéjét összességében egy olyan közösségen belüli, illetve kívüli erőforrásnak tekintem, amely a társadalmi kapcsolatokban, kapcsolattartásban rejlik és lényegében nélkülözhetetlen a közösség létfenntartása, érvényesülése, a közösségi célok megvalósítása szempontjából. Egy olyan erőforrás ami sok esetben közvetve, vagy közvetlenül anyagi javakra, hatalmi befolyásra konvertálható. Ezért álláspontom szerint minél nagyobb társadalmi tőkével, kapcsolati hálóval rendelkeznek a közösségek, annál nagyobb érdekérvényesítési potenciállal is bírnak.

A kapcsolati háló kiterjesztése, a más közösségekkel való kapcsolattartás, együttműködés elképzelhetetlen kommunikáció nélkül. A közösség érdekeit egyrészt meg kell fogalmazni, másrészt azzal tisztában kell lennie nem csupán a közösséget alkotó tagoknak, hanem a szűkebb-tágabb környezetnek is. A minél nagyobb társadalmi támogatottság érdekében információkkal, érvekkel kell ellátni a döntéshozókat és a társadalmi környezetet egyaránt. Tehát a külső PR (public relation) meghatározó, hiszen minden olyan kommunikációt magában foglal, amelyet egy adott szervezet, közösség a külső környezetével folytat. Ennek nyomán számos információt közvetít magáról, miközben információt kap a külső, társadalmi megítéléséről, illetve azt

befolyásolhatja is (Szeles, 1999). A demokratikus társadalmakban óhatatlanul megjelenő érdekütközések és érdekkonfliktusok kezeléséhez szintén szükség van nyílt kommunikációs tevékenységekre. Ezek nélkül a közösségi érdekek érvényesítése sem valósulhat meg, így derülhet fény a különböző közösségek érdekeinek esetleges közös halmazára, akár egy magasabb közösségi érdek meglétére.

A közösségi célok és érdekek interpretálása magával vonzza a közéletben való aktív szerepvállalást. A közélet alatt Horányi (2001) megfogalmazásához hasonlóan azokat a tevékenységeket és folyamatokat értem, „...amelyek magukba foglalják a közösség politikai, társadalmi életét, tevékenységét, életviszonyait” (Horányi, 2001: 25). Az érdekérvényesítés erejének vizsgálatánál figyelembe kell venni a közösség tagjainak, főképp a közösség vezetőinek politikai, társadalmi aktivitását. A közpolitikával való viszony azért lényeges, mivel a demokratikus döntéshozatal az egyes társadalmi csoportok, közösségek érdekérvényesítési potenciáljától is függ. Tehát meghatározó, hogy milyen az adott közösség hatalmi pozíciója a társadalmi berendezkedésben, erőviszonyokban. Ebben a kérdésben nagyon fontos, hogy a helyi hatalom, az önkormányzatok és a helyi közösségek között milyen reláció alakul ki.

Elemzési koncepció

Az elemzésemet a fentiekben vázolt tényezők mentén végeztem el. A továbbiakban ismertetett elemzésemhez az alapot mélyinterjúk adták, amelyek minden esetben valamely közösségi variációban jelentős, vezető szerepet, illetve kulcspozíciót betöltő személyekkel készültek. Az interjúalanyok természetesen egyszerre több közösség tagjai is lehetnek, de az interjúk felvételekor elsősorban a legmeghatározóbb közösségre vonatkoztattuk kérdéseinket. Meg kell említeni, hogy a vizsgált közösségek tevékenységi köre és érdekrendszere igen szerteágazó, ezáltal az érdekérvényesítési lehetőségek és célok is igen eltérő képet mutatnak. Ezáltal az érdekérvényesítő erejük feltérképezése és összehasonlítása igen nehéz.

Ennek ellenére a vizsgált közösségekből olyan, a lehetőségekhez képest jól elkülöníthető csoportokat próbáltam alkotni, amelyek képesek tükrözni a különböző kategóriákba sorolt közösségek eltérő érdekérvényesítési képességeit. További célként jelent meg, hogy olyan közösségi jellemzőkre és lehetséges irányvonalakra derüljön fény, amelyek a kutatás későbbi szakaszában is felhasználhatóak lesznek. A közösség kapcsolati hálójának feltérképezéséhez a többi közösséggel ápolat belföldi és nemzetközi kapcsolatok meglétét és kiterjedtségét, valamint a kooperációt vizsgáltam meg. Itt a helyi vezetőkkel való együttműködést és kapcsolatokat is figyelembe vettem. Továbbá a társadalmi tőke gyarapításának egyik alapvető feltételének tekintettem a kommunikációt, méghozzá a külső kommunikációt, a nyilvános szférában történő

megjelenést. Az érdekérvényesítés erősségét közvetve a közösség működésének sikerességével, társadalmi megítélésével, valamint a helyi döntésekbe való beleszólás lehetőségével, a célok megvalósulási állapotával mértem.

Az érdekek érvényesítése szempontjából a vezető személye és habitusa, valamint az adott közösség egysége, az erős „mi” tudat szintén rendkívül lényeges tényező. A közösség érdekegységének és célazonosságának mértéke határozza meg a közösség kohéziós erejét, amely megteremti a határozott érdekérvényesítő fellépést. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy adott közösségi érdek érvényesülési lehetősége nagymértékben függ az aktuális társadalmi kontextustól, a társadalmi értékrendszertől is. Azonban jelen tanulmányomban elsősorban a kapcsolatok szerkezetére, a közösségek rendelkezésére álló társadalmi-, kapcsolati tőke nagyságára és befolyásoló tényezőire fókuszálok, amely alapfeltételezésem szerint az egyik legmeghatározóbb az érdekérvényesítés terén.

A közösségek kapcsolati hálója, együttműködés

A cél elérése, a sikeres érvényesülés érdekében mozgósított, illetve mozgósítható kapcsolati tőke fontossága az interjúk mindegyikében megjelenik. Jórésztük nem „csupán” lényegesnek, hanem központi elemnek tekinti a kapcsolatrendszer kiterjesztését, az együttműködés fokozását, amelyekben számukra profitálható érdekérvényesítési lehetőségeket látnak. A kapcsolatok meglétének szükségességét igazán jól mutatják a különböző közösségek vezetőinek a véleményei:

„Hát ez egy folyamatos dolog, tehát az ismeretséget, azt mindig elő kell venni. Azt hogy valamilyen célt elérjünk, hogy az a cél megvalósuljon, előbb utóbb ahhoz komolyan meg kell mozgatni minden ismerőt, minden szálát, fel kell dolgozni, hogy kinek milyen ismeretsége van, hol van ismeretsége...” (Hagyományőrzők)

„Biztosan. Ahhoz, hogy így beköltöztek emberek ebbe az épületbe nyilván kellett valamilyen kapcsolatok. Mint például felmerül az a kérdés is, hogy az épület kulcsa hogyan került hozzá [a tulajdonképpeni vezetőhöz – megjegyzés tőlem]” (Zsidó fiatalok önszerveződő közössége)

„De az is nagyon fontos, hogy akik a fociért tenni akarnak a városban, akárki, legyen bárki, azokkal kapcsolatban álljunk bármilyen módon, akár baráti, csapattársi, vagy bármilyen ismeretséggel.” (Sportközösség)

Az összes interjúalany említ valamiféle kapcsolatot valamely helyi, belföldi szervezettel, amelyek túlnyomó többsége a hasonló profilú és érdekltségű közösségeket

takarja. Olyan civil szervezetek is előbukkannak, amelyeknek a működése valamilyen módon kapcsolódik az adott közösséghez, vagyis az érdekszféráinak van közös halmaza. Itt nem kizárólag formális kapcsolatrendszerekre kell gondolni, hanem az informális kapcsolatháló jelentősége ugyanúgy említésre kerül. Az esetek csaknem felében nemzetközi kapcsolatok is fennállnak, valamint több olyan közösség is van, amelyek lényegében egy nemzetközi érdekhálózat tagjai.

A megkeresett közösségek 70 százaléka említ kapcsolatot a helyi vezetéssel. Fele részüket kölcsönösnek, sikeresnek, jónak tartja az együttműködést, míg a másik felük szerint nem jó, gyenge a kapcsolat, de van, hogy célként megjelenik a jobb viszony kialakítása. Valamint olyan közösséget is találni, amely úgymond látszat-együttműködésre panaszkodik.

„Ilyen látszat együttműködés van, hogy az önkormányzat szeretné, hogyha mi mint civil szervezet így megjelenénk, mint, mint ilyen kapcsolat a civil szférával, és ők ezt fel tudják használni, hogy ők milyen jól egyeztetnek. De közben meg folyamatosan megy a levelezés arról, hogy hol nem veszik figyelembe a véleményünket, vagy nem értesítenek ki időben dolgokról. Tehát ez nagyon konfliktusos.” (Környezetvédő közösség)

Mindegyik közösségnek meg van a maga érdeke, amely sokszor ütközik másokéval, tehát meg kell küzdenie annak érvényesítéséért. De az interjúk nagy hányadából kirajzolódik a helyi döntéshozókkal és a többi civil szervezettel történő együttműködés fokozásának igénye, mivel összefogással nagyobb érdekérvényesítő erő keletkezne, mint amennyit az adott közösség önmagában ki tudna fejteni. Számos interjúalany számolt be arról, hogy együttműködéssel, a különböző érdekek közös halmazából kialakuló érdekszövetségekkel nagyobb sikereket lehet, lehetne elérni az így keletkezett, úgymond magasabb közös érdek ügyében.

„Tulajdonképpen az volna a jó, ha azok a közösségek, akik nagyobbak, akik szélesebb rétegeket képviselnek, jó volna, ha együttműködően dolgoznának. Mert a célok szinte ugyanazok, vagy hasonlóak, és ha együtt dolgoznánk sokkal jobb eredményt lehet elérni.” (Mozgáskorlátozott közösség)

Ez a fajta együttműködés, egymás segítése a faluközösségekkel készített interjúkban fogalmazódik meg a legjobban. Itt a közös érdek nem más, mint a falu érdeke, tehát a falu értéként jelenik meg és az együttműködést a falu érdeke diktálja. Tehát a civil összefogás, a civil szövetségek, kerekasztalok megléte összességében erősebb érdekérvényesítést eredményez, eredményezhetne.

„És ami jó szerintem, hogy most úgy csináltuk, hogy összefogtunk és egyeztet-tük, ki hova akarja beadni a pályázatát. És a Norvég Alap amikor megjelent, leültünk a szerb kulturális egyesülettel, mert azt láttuk, hogy nekik van a leg-nagyobb esélyük arra, hogy beadják. [...] És ők adták be, és több mint 17.000 Euro-t nyertek vele, ami fantasztikus. És így meg tudtunk egyezni, és ez nagyon jó.” (Faluközösség)

Sok esetben a közösséget vezető személyisége, az abból eredeztethető kapcsolatrendszer, és annak a közösségi cél érdekében történő felhasználása ugyancsak meghatározó tényezőként bukkan fel a közösség érdekérvényesítési potenciálja tekintetében.

„És fontos, hogy ki vezeti a közösséget [...] és hogy milyen kapcsolatokat épített ki.” (Nőkön segítő közösség)

Természetesen a többi tag formális, informális kapcsolati hálója sem elhanyagolható. Ugyanakkor a kapcsolatok felvételéhez és bővítéséhez mindenképpen kommunikációra van szükség.

Külső PR, a nyilvános szférában történő aktív megjelenés és szerepvállalás

A kommunikáció nem csupán a közösség berkein belül, hanem a közösségen kívül is meghatározó. A külvilág felé irányuló közösségi információáramlás alapozza meg, hogy kik ismerik meg a közösség célkitűzéseit. Másrészt az önkormányzatokkal, vagy más civil közösségekkel, az emberekkel történő kapcsolatfelvétel elképzelhetetlen valamilyen információközlés, információcsere nélkül. Erről így nyilatkozik az egyik ifjúsági klub leendő vezetője:

„Próbálok orvosolni a kommunikációt az Önkormányzat felé, épp nemrég voltam a polgármesternél és elbeszélgettem vele. És javítani kell a kommunikáción a lakosok, a fiatalok felé is.” (Ifjúsági klub)

A külső PR, a nyilvánosság előtt való megjelenés minden közösségnél létfontosságú. Ennek értelmében mindegyik közösség szervez különböző rendezvényeket, programokat, ismertető összejeveleteket, táborokat. Sokan újságokat jelentetnek meg, helyi televíziókban, rádióban, konferenciákon szerepelnek. Az internet terjedésével honlapok, blogok is szolgálják a közösségi marketingtevékenységet. Azonban

az egyik legfontosabb csatornája az információk eljuttatásának az informális kommunikáció, az események, információk szájról szájra terjedése, amelyből formális kapcsolatok is keletkezhetnek, illetve keletkeznek.

*„Ez, hogy mondjam, szájról szájra megy. Elmondják, hogy figyelj ide, én tag vagyok ott, ezt meg ezt csináljuk, ilyen lehetőségek vannak, elmondja, hogy én ezt kaptam, azt kaptam, elmondják, hogy segítettek, elmondják, hogy hova menjek, mit hogyan intézzek el, és ez így szép lassan szájról szájra terjed.”
(Mozgáskorlátozott közösség)*

A közösségek egyharmada számol be arról, hogy részt venne, vagy vett már részt valamilyen megmozduláson, esetleg írna, illetve írt már alá valamiféle protestáló ívet. A későbbiekben látni fogjuk, hogy inkább azok a közösségek folyamodnak a nyomásgyakorlás ilyen formájához, amelyek gyengébb, kisebb kapcsolati hálóval rendelkeznek.

Más közösségekkel való kapcsolatfelvétel, kommunikáció az együttműködést, valamint az információhoz jutást, az információcserét is szolgálja. Többen számolnak be arról, hogy más szervezetekkel, közösségekkel történő kommunikáció útján jutottak olyan ötletekhez, amiket saját maguk is hasznosítottak.

„Pl. amikor a falu virágosítását terveztük, akkor elmentünk B. mellé egy településre, és megkértük, hogy mondják el, hogyan csinálták ők ezt a falu-virágosítást, és úgy álltunk neki.” (Lokálpatrióta közösség)

Kapcsolati tőke gazdasági tőkévé konvertálása

Nem szabad megfeledkezni a közösségek anyagi szükségletéről sem, hiszen adott közösség alapvető érdeke a fennmaradás, a működés. Továbbá az esetek többségében a nagyobb célok eléréséhez is pénzre van szükség. A pénz szerepének egyes javaslatok elfogadtatásában, az érdekek hathatós érvényesítésében való fontossága jól megjelenik az egyik nyilatkozatban:

„Elég sokat hangoztatom őket, de sajnos úgy látom, hogy nagyon halk vagyok. Ha nincsen pénzden ebben a világban nem tudsz előrébb jutni egy tapodtat sem. És addig nem tudom érvényesíteni azokat a dolgokat, amiket egy egyesület tud csinálni...” (Hagyományörzők)

Tehát az anyagi forrásokat elő kell teremteni (önkormányzati támogatás, szponzorok, tagdíj, támogatások, pályázatok), amelyben szintén nagy jelentőséggel bírnak

a kialakított kapcsolatok, hiszen a társadalmi tőke bizonyos feltételek mellett gazdasági tőkévé is alakítható (Bourdieu, 1998). A kapcsolatok ilyen téren való mozgósítása, vagyis a kialakult kapcsolatok anyagi támogatásra, anyagi haszonra váltása igen gyakran előfordul a közösségi vezetők elmondásaiban.

„Részben szponzoráljuk a borrend működését, illetve azoknak a tagoknak, akik részt vesznek, van politikai kapcsolatuk, tehát akár várostól, megyétől kaphatnak támogatást egy-egy rendezvényre.” (Borlovagrend)

„Például, ha bált szervezünk, mindenki elhívja az összes nem ...-s barátját is, akiről tudja, hogy vagyonos, mert a belépődíjjal hozzásegíti a projekteinket a megvalósításhoz.” (Jótekonysági közösség)

„Persze vannak bennfentes ismerősök, de azt nem lehet megmondani, az nem publikus. Pályabérlésnél kihasználjuk rendszeren, de pályázatoknál is volt hátszél például.” (Sportközösség)

Sőt még az olyan kapcsolatoknak is tovább működik a hatása, amelyek lényegében már megszűntek, tárgyatlanná váltak:

„Aztán ugye van egy viszonylag jó kapcsolatunk a ...-val, úgyhogy az ő korábbi elnök, vagy főtitkár, vagy nem tudom én, hogy milyen címen volt az irányítójának a jóvoltából a városháza, tehát az önkormányzatnak a nyomdájában ingyen nyomtatják ki [az újságukat – megjegyzés tőlem]. Na most ez a manus már rég elment onnan, már nincs is a város alkalmazásában, de hát mi hallgatunk, mint nyúlzar a fűben, és csinálják. Na most ha azt is fizetni kéne, a nyomtatást, az egy elég komoly summa lenne.” (természetvédelmi közösség)

A közösségek csoportjai az érdekérvényesítési képességük szerint

A közösség által kielégíteni próbált szükségletek milyensége nagyban befolyásolja, hogy egyáltalán kell-e a közösségnek érdekérvényesítő erő. Vannak olyan közösségek, amelyekben a közösségi érdek nem jelenik meg külső érdekszférákban, hanem egyszerűen az egyének természetből kapott és elfogadott érdekeit jelenítik meg, esetükben tulajdonképpen kizárólag az informális jelleg dominál. Kutatásunkban a legjobb példa erre a spirituális szükségleteket kielégítő, a transzcendentális érdekek mentén szerveződő vallási, filia közösség, amelyet nem is lehetett az érdekérvényesítés szempontjából besorolni.

„De hát valahogy mégis az van, hogy nem, tehát a hely az mutatja, de hát nem így definiálódik, hogy ez egy, tehát hogy most akkor megmutatkozunk direkt módon. Igen. Tehát inkább a személyi összességéből adódnak a dolgok. De nem lehet szétválasztani, hogy nyilván az ember keresztény, meg ezekben a dolgokban is megjelenik, de nem azért van jelen, merthogy akkor ezt most a közösség külön, mint közösség akarja, hanem a tagok önmagukba akarják, és mint falubeliek akarják.” (Vallási közösség)

Az összes többi interjút tekintve azonban valamilyen módon tetten érhető az érdekérvényesítési szándék. A megkeresett közösségek a saját működésüket lényegében sikeresnek tartják, igaz többnyire nem teljesen elégedettek vele, de összességében pozitív színben tüntetik fel saját tevékenységük eredményét. A társadalmi megítélés tekintetében már vegyesebb kép alakul ki. A közösségek felénél jónak mondható, viszont a másik felénél vegyes, vagy inkább negatív a megítélés. Öt közösségi vezető számolt be arról, hogy valamilyen formában bele tud szólni a helyi döntések alakulásába, főleg azok, akik önkormányzati, politikai kapcsolattal rendelkeznek. Négytizedük pedig inkább csupán szakmai megfigyelői, kvázi véleményezési szerepkörrel rendelkezik, a többiek pedig még azzal sem.

Az előzőekben feltárt dimenziók mentén a vizsgált közösségeket három csoportba lehetett sorolni az érdekérvényesítésüket tekintve. Ezek a csoportok nem teljesen homogén csoportok, vagyis adott csoporton belül is eltérő erősségű érdekérvényesítési képességgel találkozhatunk. Azonban ez nem akkora mértékű, mint ami a három csoport között összességében megfigyelhető. Azt is figyelembe kell venni, hogy a csoportok megalkotásánál a közösség alapvető céljait és érdekeit vettem figyelembe, tehát annak jelenlegi megvalósulási szintjéből indultam ki. Így az első csoportba azon közösségeket soroltam, amelyek erős érdekérvényesítő potenciállal rendelkeznek, ide a közösségek jó négytizede tartozik. Ugyanannyien kerültek a közepes érdekérvényesítő erővel bíró második csoportba, míg a harmadik, gyenge erősségű csoportba a megkérdezett közösségek egytizedét soroltam. Az egyes csoportok többé-kevésbé közös jellemzői a következők:

1) Erős érdekérvényesítésű közösségek:

- kiterjedt kapcsolatháló (általában helyi, belföldi, nemzetközi egyaránt)
- sokszor szoros kapcsolat a helyi vezetőkkel, döntéshozókkal
- régebb óta (minimum 6 éve) létező közösségek
- erős anyagi háttér (pályázatok elnyerése, szponzorok)
- sok esetben erőteljes információáramoltatás, közéleti szerepvállalás, de nem vesznek részt pl. megmozdulásokon

- széles civil együttműködés
- pozitív társadalmi megítélés
- lobbitevékenység: ezekben a közösségekben igen erőteljesen jelenik meg a kapcsolati dimenzió, amely erős politikai, és/vagy gazdasági, és/vagy személyes szinten manifesztálódik (minél több szempontból – tölcseélmélet: szakmai, személyes, kapcsolati – érvényesül a lobb, annál hangsúlyosabban realizálódik a közösségi érdek)

„Nincsen olyan nálunk, hogy hivatásos lobbizó, de egy-két cserkész, és egy-két cserkész szülő bent ül olyan bizottságokban, testületekben, amiknek a döntésén múlik a rendezvényeink, terveink sorsa, és bizony ők azért képviselik az érdekeinket.” (Cserkészek)

„Most ez hülyén hangzik, de amikor megalakult az önkormányzat, akkor egy tervet adtunk a megalakuló képviselő testületnek, hogy milyen javaslatai vannak az egyesületünknek, és azt kell, hogy mondjam, hogy abból minden megvalósult.” (Faluközösség)

2) Közepesen erős érdekérvényesítésű közösségek:

- kapcsolatháló kevésbé kiterjedt
- nagy részüknél van kapcsolat a helyi döntéshozókkal, de ez inkább szakmai jellegű, vagy látszatkapcsolat
- többségében néhány éve alakult közösségek, amelyek jelenleg is építik a kapcsolatrendszerüket (de vannak igen régóta létezők is közöttük)
- lényegében nullszaldós a költségvetésük (esetleg némi tartalék, pályázati pénzek, szponzorok, önkormányzati támogatás)
- vegyes társadalmi megítélés
- a gyengébb érdekérvényesítést aktív közösségi szerepvállalással, külföldi nyomásgyakorlási eszközökkel (petíciókkal, megmozdulásokkal) próbálják ellensúlyozni

„Tehát, mint egyesület van kapcsolatunk a város vezetésével, és hát egyrészt időnként ottan nyüglődünk, hogy na már csináljanak valamit kerékpáros közlekedés ügyben [...] És mondom, mint ilyenek hát kapcsolatban vagyunk a város megfelelő műszaki szervezeteivel, és hát általában ki is kéri a véleményünket, amit aztán vagy akceptálnak, vagy nem, mondjuk megint egy dolog, de mindenképpen értünk el, ha nem is – mert dicsekedni nem lehet vele –, de értünk el olyan eredményeket, amit mondjuk egy kerékpáros önmagában biztos, hogy nem ért

volna el. Ugye sok kerékpárút nincs is itt, de hát azért az az egy-egy, ami van, abban azért volt veszekedésünk, hogy legyen.” (természetvédelmi közösség)

3) Gyenge érdekérvényesítési közösségek:

- szerényebb kapcsolatháló
- gyenge kommunikáció, de törekednek a jövőben jobb kapcsolatokra és együttműködésre
- általában még nem bejegyzett, vagy átalakulóban, vezetőváltás előtt álló közösségek
- csekély gazdasági bázis (szponzor alig akad, elenyésző önkormányzati támogatás)
- kevés rendezvény, de jövőbeli tervek
- vegyes társadalmi megítélés

„Nincs, semmi. Itt is, mint általában az országban a civil szervezeteknek annyi a szerepük, hogy legyenek.” (Ifjúsági klub)

„Van-e a csapatotoknak valamilyen érdekérvényesítő képessége?

- *Nem igazán.*

- Ismersz-e valakit személyesen azok közül, akik részt vesznek a helyi hatalmi döntésekben?

- *Hát ez egy jó kérdés. Ismerek olyat, de sajnos ő nem az a típusú ember, aki segítene bármiben is.*

- Hiába van a tűz közelében, nem segít nektek?

- *Így van.” (Hagyományörzők)*

Összefoglalás

Összességében valamennyi interjúban tetten érhető, hogy kapcsolataik fejlesztése, kiterjesztése egy rendkívül sarkalatos pont a közösség céljainak elérésében. A formális és informális kapcsolattartás, a kapcsolatháló bővítése, valamint a kommunikáció, a közösség promotálása révén próbálják a közösségi érdekeket több-kevesebb sikerrel képviselni. A hatékonyság jelentős mértékben a kapcsolatháló kiterjedtségén és minőségén is múlik, vagyis hogy a társadalmi-politikai-gazdasági hierarchián meddig kúsznak felfelé a kapcsolati szálak. Továbbá a kapcsolat kialakítása, fenntartása és gyarapítása, az együttműködések erősítése nyilvános kommunikáció nélkül nem valósulhat meg, ezért a közösségek nagy hangsúlyt fektetnek az ilyen jellegű tevékenységeikre.

Az érdekérvényesítés azokban a közösségekben erős, ahol széles kapcsolathálóval (helyi, nemzetközi), valamint szorosabb, magasabb szintű politikai (főként önkormányzati) és /vagy gazdasági kapcsolatokkal is rendelkezik, továbbá ahol személyes, illetve tisztségbeli összefonódások találhatók. Az anyagi források megléte, illetve gyarapítása, a célok elérése sok esetben ennek is köszönhető. A magasabb rendű közös érdekből fakadó, minél szélesebb civil összefogás szintén húzóerő a célok megvalósulását tekintve.

Azokban a közösségekben, ahol nincsenek a társadalmi hierarchiában magasabb szinteken lévőkkal kapcsolatok, a nyilvános térben való aktív szerepvállalással (médiában való megjelenés, aláírásgyűjtés, békés demonstrációk), illetve szakmai felkészültséggel próbálják kompenzálni annak hiányát. Ez önmagában azonban az érdekérvényesítés növeléséhez nem feltétlenül jelent a minőségi kapcsolatokkal szemben elegendő kapacitást.

A leggyengébb érdekérvényesítő erővel pedig azok a közösségek rendelkeznek, amelyek eddig nem alakítottak ki minőségi kapcsolatokat, elsősorban az elégtelen kommunikáció, illetve vezető miatt. Azonban ezek a közösségek ugyanúgy tisztában vannak a nyilvános információáramlás és megjelenés, valamint a kapcsolatok és az együttműködés fontosságával, így törekednek is ezek fejlesztésére.

Felhasznált irodalom

- Andorka R. (2006): *Bevezetés a szociológiába* (szerk.: Spéder Zs.). Budapest, Osiris Kiadó.
- Bentham, J. S. (1974): *Bevezetés az erkölcsök és törvényhozás alapelveibe*. In.: Márkus György (szerk.): *Brit moralisták a XVIII. században*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 677-774.
- Bourdieu, P. (1998): *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*. In: Lengyel György-Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula Kiadó, 155-176.
- Coleman, J. S. (1998): *A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében*. In: Lengyel György-Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula Kiadó, 11-44.
- Csizmadia Z. (2004): *Társadalmi kapcsolatok – struktúra – rétegződés: a szerkezet és az egyenlőtlenség kérdése a társadalmi tőkeelméletekben*. In: Némédi Dénes – Szabari Vera (szerk.): *Kötő-Jelek 2003*. Budapest, ELTE Szociológiai Doktori Iskola Évkönyve, 120-145.
- Durkheim, É. (2001): *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Hankiss E. (2004): *Társadalmi csapdák és diagnózisok*. Budapest. Osiris Kiadó.

- Horányi Ö. (2001): *A közéleti kommunikációról*. In.: Buda Béla – Sárközy Erika (szerk.): *Közéleti kommunikáció*. Budapest, Akadémia Kiadó, 13-27.
- Kégler Á. (2004): *Lobbizás*. Budapest, Zsigmond Király Főiskola.
- Olson, M. (1997): *A kollektív cselekvés logikája. Közjavak és csoportelmélet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Pintér F. (2006): *Kétszázharminc éves a láthatatlan kéz*. Élet és Irodalom 2006/35. szám. Internetes elérhetőség: <http://www.es.hu/?view=doc;14390> Letöltés ideje: 2009. február 15.
- Pusztai F. (szerk.) (2003): *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Budapest, Akadémia Kiadó.
- Putnam, R. D. (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, Princeton University Press.
- Szeles P. (1999): *Public relations a gyakorlatban*. Budapest, Geomédia Kiadó.
- Szántó Z. (1998): *A racionális döntések elméletén nyugvó társadalomtudomány. Metateoretikus vázlatpontok*. In: Csontos László (szerk.): *A racionális döntések elmélete*. Budapest, Osiris – Láthatatlan Kollégium, 7-24.o.
- Sztribik G. (2006): *Biofóbia a szociológiában?* Szabadpart, Társadalomtudományi, művészeti és irodalmi folyóirat, 20. szám. Internetes elérhetőség: http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/20/20_tarstud_sztribik.html Letöltés ideje: 2009. február 12.
- Vályi G. (2004): *Közösségek hálózati kommunikációja*. Szociológiai Szemle, 2004/4. szám, 47-60. Internetes elérhetőség: <http://www.socio.mta.hu/mszt/20044/003.pdf> Letöltés ideje: 2009. február 13.
- Watson, N. (1997): *Why We Argue About Virtual Community: A Case Study of the Phish. Net Fan Community*. In: Jones, S. G. (ed.): *Virtual Culture: Identity & Communication in Cybersociety*. London, Sage Publications, 102–132.

CSÁSZÁR BALÁZS

A KÖZÖSSÉGEK ÉS A NYILVÁNOSSÁG

A kutatás célja, hogy körüljárja a közösségek organizációjával kapcsolatos problémákat és a téma összefüggését a demokrácia válságával, illetve megújításának lehetőségével. Egy ilyen alap problematikában milyen helyet kaphat a közösség és a nyilvánosság összefüggésének vizsgálata? Egyrészt, a demokrácia felől könnyen hivatkozhatunk a nyilvánosság által előhozott kérdések újra feltevésének fontosságára, ugyanis ez a témakör a kezdetektől fogva szerepet játszott a társadalommal kapcsolatos vett közösség hatalmi-politikai szférájának formálásában. Másfelől, a közösségek organizációja szempontjából már egy kicsit nagyobb összeszedettségre van szükség, bár bizonyos kutatások már összefüggésbe hozták a közösségeket a demokratikus működéssel (Putnam, 1993), és ezekre hivatkozva jogosan lehet tárgyalni a közösség és nyilvánosság összefüggését, ha a nyilvánosságra a demokratikus berendezkedés egy aspektusaként tekintünk. Véleményem szerint erre leginkább a nyilvánossággal kapcsolatos normatív modellek lehetnek alkalmasak, ám én mégis elkerülném ezt az utat, ugyanis, ha a nyilvánosságról született frissebb szakirodalmak még egy olyan kis szeletét is áttekintjük, amelyre ez a dolgozat vállalkozott, akkor is szemünk elé kerül sok olyan összefüggés, mely részben a normatív modellek (legyen szó a nyilvánosságról, de akár a demokráciáról) korlátozott érvényességére enged következtetni, másrészt egy jóval nagyobb kiterjedésű nyilvánosság fogalommal talán többet érthetünk meg az alapvető problémánk szempontjából, ami a közösségek organizációja felől indul ki. Mindenesetre a fogalommal kapcsolatos értelmezések változatossága nagy, a feladat pedig mindig a változatosság gyümölcsözővé tétele, úgyhogy próbáljuk meg áttekinteni azt.

A nyilvánosság jelentései

Bernhard Peters a nyilvánosság kifejezés három jelentését különbözteti meg (a fogalmat ellentétpárjaival együtt a modern társadalmak szemantikájának fontos elemeként határozza meg, tehát, szemantikai konstrukciókról van szó, melyek beépültek a társadalmi és politikai rendbe). A nyilvánosság mint intézményesített cselekvési szféra (1.) a személy, illetve a hozzárendelhető szerepekhez tartozó felelősség alapján, ami így: privát-, illetve nyilvános-szereplő/személy, a cselekvés intézményes keretei mellett, magára a cselekvésre is vonatkozó megkülönböztetést jelent. Magánszerepek esetén a közösség előtt nem tartozik felelősséggel a személy (közösségen a jogi-

politikai, tehát állami közösséget érti), ellentétes esetben, tehát közszerepeknél a felelősség megjelenik, nyilvános megítélés alá esik, kollektív döntésre van utalva. A két terület közti határ kijelölése régi témája a demokráciának, tulajdonképpen az egyéni szabadság határainak kijelöléséről folyó vita megfelelője, vagy átfogalmazása ez. Ez a megkülönböztetés elsősorban a jogi szabályozásban lehet működőképes, problematikus ugyanis a közösség (a fenti értelemben), akinek jelenléte mellett a felelősség kérdése megfogalmazódik, mert jog szerint beszélhetünk ilyenről, vagyis az egyenlő állampolgárok közösségéről, viszont alapvető kérdés, hogy egy más, nem jogi perspektívájú megfigyelésben valóban így tekinthetünk-e ugyanarra a halmazra.

A következő jelentése a nyilvánosnak a megfigyelhetőségre, tudásra, információra vonatkozik (2.). Ebben az értelemben a nyilvános ellentétei: titkos, bizalmas, privát. Tehát nyilvános az, ami mindenki számára hozzáférhető mint tudás, illetve pontosabban, mint kommunikáció. Itt is vita tárgyát képezi, mi hova sorolandó, elsősorban a titok esetén, mivel a közügyek eldöntésében a nyilvánosság alapkövetelmény, ugyanakkor ez nem feltétlenül érvényesül, sőt némely esetben törvényileg szabályozzák a titkosítást. Összegezve, ez a jelentés Peters szerint a társadalmi cselekvés egy szférájaként értelmezhető, ahol a cselekvő ki van téve a megfigyelésnek (illetve ennek tudatában is lehet). Érdemes összevetni az első két jelentés mintázatát. Ha például az első értelemben vett cselekvés nyilvános, vagyis kollektív megítélés alá tartozik, akkor ez a második értelemben vett nyilvánosságot feltételezi, vagyis azt, hogy ismeretes legyen a közösség előtt. Sőt, ha az adott cselekvés az első értelemben magán, attól még a második értelemben lehet nyilvános, egyáltalán a magánnak való minősítés is feltételezi a cselekvés valamilyen mértékű ismeretességét, hogy tehát azt lehessen mondani, „ez nem tartozik ránk”, bár az intézményes keretek összehangolhatják a két jelentés határait. Így tehát az első értelemben vett nyilvánosság határainak kialakításához általában szükséges, hogy azok az esetek a második értelemben nyilvánosak legyenek, vagyis konfrontálódjanak. A dolog nem igazán működik, ha a két nyilvánosság-fogalom határai egybeesnek.

Végül a hangsúlyos értelemben vett nyilvánosság, ami nem más, mint egy normatív modell, mely az első két jelentés kombinációja. Vagyis egy olyan szféra, a klasszikus megfogalmazás szerint, ami a társadalmi közösség közös ügyeiről szóló vita/eszmecsere terepe. A normatív modellben Peters rögzít néhány alapelvet, melyeket teljesítenie kell a nyilvánosságnak, és ezt változó mértékben és jelleggel meg is teszi (Peters szerint a modell megfogalmazásának heurisztikus funkciója van, ezáltal használható az elemzésre). Tehát a nyilvánosság tárgya, a köz ügyei, a közérdekű kérdések megfogalmazása, a közös együttélés kérdései, melyek nem csak megoldandó problémákat, hanem az érdekeket és igényeket is tartalmazzák, melyeket a nyilvános vita résztvevői képviselnek.

Nyilvánosság és kommunikáció-elméletek

Az újabb elméletek elsősorban kommunikáció-elméleti szempontból foglalkoznak a kérdéssel. A Peters által számba vett második jelentés-csoport tartozik ide, ezekkel az elméletekkel a Heller–Rényi szerzőpáros foglalkozott behatóbban. Az alapvető probléma, amire ezek az elméletek reflektálnak, a mediatizált kommunikáció, vagyis a nyilvánossággal már az időközben tömegessé váló tájékoztatás, pontosabban a tömegmédia szempontjából kell foglalkozni. Alapvetően a hozzáférés és a részvétel új kérdéseiről van szó (a nyilvánosság újbóli szerkezetváltozásaként értékelik a fejleményeket), illetve a privát és köz tovább formálódó határaitól, továbbá az egyre inkább rendszerként viselkedő tömegmédia hatásairól.

A szerzőpáros Noam három stádiumos tömegkommunikáció tipológiája mentén próbálja rendszerezni a felmerülő, nyilvánossággal kapcsolatos kérdéseket. A három stádium elsősorban a hozzáférés és a kínálat aspektusait érinti, a *limitált tömegkommunikáció* szakaszában kevés csatornán folyik a kommunikáció, ezzel párhuzamosan viszont tömegessé válik és egyre nagyobb szerepet tölt be a társadalomban, közös élményeket és tudást hoz létre, ezáltal integráló hatása van, képes koncentrálni a figyelmet. A *sokcsatornás média* szakaszában már radikális változásokon esik át a nyilvánosság, a közönség fragmentálódni kezd, a közügyek helyére a közönséget érdeklő témák kerülnek, a passzív fogyasztás dominál (infotainment). A köz és magán határai (ahogy például az Habermas elemzésében szerepel) összekuszálódnak a funkciók mentén, piaci érdekeltsgű és államilag finanszírozott médiumok konkurálnak, a szórakoztatás közönségigénye kerül előtérbe, emellett viszont mindenki számára kötelező a közügyeket valamilyen formában bemutatni, de ebben is a figyelemfelkeltés piaci parancsa lesz döntő. További változás, hogy a szórakoztatással nem elsősorban a kommunikáció informatív jellege kerül előtérbe, ezzel együtt a nyilvánosság számára normatív elvárásként meghatározott racionális vita is teret veszít más beszédmódok javára.

Az új kommunikációs platformok okozta lényegi változásokkal kapcsolatosan a szerzőpáros Meyrowitz *No sense of place* című művében bemutatott elméletét idézi. Az új eszközök ugyanis megváltoztatják a kommunikációs situációkat, másként megfogalmazva, az egyén számára jelenlévő életvilág más situációkban épül fel és létezik, ezeket a más situációkat pedig a kommunikációs eszközök nyújtotta eltérő lehetőségek biztosítják. Meyrowitz szerint korábban a tér-idő viszonyok határozták meg ezeket a situációkat, ezáltal a társadalmi élet erősen a kizárásra és bezárásra épült, konkrét fizikai terek határai biztosítottak keretet a szociális érintkezésnek, ezekkel pedig fedésben voltak a köz-, magán-, nyilvános szféráinak határai. A mai helyzetben pontosan ez tűnik el, a tömegkommunikáció aláássa a terek és a társadalmi situációk közti megszokott kapcsolatot, a köz és magán határai az utóbbi

rovására változnak, az egyes szerephatárok és identitások nem válnak el élesen, a tekintélyviszonyok egyértelműsége is inog. Ez Meyrowitz szerint egy új demokrati-
zálódás esélyét rejtí, és strukturális változásokat okoz.

Az utolsó stádium a *kiber-média* korszaka, és itt kapcsolódik a gondolatmenet az információs társadalom elméleteihez, elsősorban Castells-hez. A domináns erőforrás az információ lesz, a fő strukturálódási mód pedig a hálózatosodás, ezek a változások újból kettéosztják a társadalmat a privilegiált aktív résztvevők, és a kizárt passzív fogyasztók csoportjaira. Az információs társadalom különböző elméletei persze még távoli jövőnek tünnek, illetve igen nagy vita folyik ezeknek az elméleteknek az alapjairól (pl.:mit tekintsenek információnak?), mindenesetre számot kell venni egy ilyen, új típusú társadalomszerveződés lehetőségével.

A három közzféra

John Keane, a civil társadalom egyik legismertebb teoretikusa szerint nem elegendő egyetlen nyilvánossággal, helyesebben közzférával számolnunk: „Az államilag kialakított és területileg kötött közélet régi egyeduralma, amit a rádió, a televízió, az újságok és a könyvek közvetítettek, gyorsan szétesett. Helyüket nagyszámú, hálózati kialakítású kommunikációs eszköz foglalta el, ami elavulttá teszi az egységesített közteret...” (Keane). Véleményem szerint ezt a megállapítást elsősorban a Peters által bemutatott normatív nyilvánosság-moddal lehet szembeállítani, habár Keane nem támadja a normatív megfontolásokat, de megállapítása rávilágít arra a változásra, amit fentebb, a „sokcsatornás média” és a „kiber-média” kapcsán tárgyaltunk, miszerint más mintázattal kell számolnunk a nyilvános kommunikációnak, folyjon az közügyekről, vagy a magánszféráról. Keane tipológiája (ideáltípusok) szerint három, egymást mozaikosan átfedő szintje van a közzféranak: a mikro-, a mezzo-, és a makro- közzféra.

Minket elsősorban, közösségekkel kapcsolatos kutatásról lévén szó, a mikro-közzférával kapcsolatos megfontolások érdekelnek, bár Keane a teljes nyilvánosság problematikát a civil társadalommal összefüggésben tárgyalja, de ennek ellenére koncentráljunk a mikro-közzféra.

„A mikro-közzféra manapság minden társadalmi mozgalom alapvető jellegzetessége”. Ezen a területen nem az állami szintű, hatalommal kapcsolatos kérdések kapnak elsősorban helyet, nem az erőforrásokért folytatott harc, hanem az információval való bánásmód, az egyes csoportok leírásának befolyásolása az önleírás hangsúlyozásával. Ezek a kis társadalmi mozgalmak mikro hálózatokra, helyi szintű kapcsolódásokra, informális társaságokra, kis szervezetekre támaszkodnak. „Laboratóriumok”, ahol gazdát cserélnék azok az új tapasztalatok, melyek segítségével a mindennapi élet uralkodó rutinjai, elvei és normái kétségbe vonhatóak. Tehát itt nem explicit módon fejeződnék ki a közös együttélés kérdései, melyek a hagyományosan vett nyilvánosság és

közzsféra alapvető témái, hanem a különösebb cél nélküli kommunikációk, tapasztalat és véleménycserék során alakulnak ki azok a bázisok, melyekre valamiféle, a domináns elveket megkérdőjelező társadalmi mozgalom építkezni tud. (Amit Keane itt kifejt, vagyis a társadalmi együttélés szimbolikus szükségleteinek újratermelődését, talán elsősorban Habermas életvilág koncepciójával rokon.) Keane példaként hozza a videojátékokat játszó kamasz gyerekeket, akik sajátos, újfajta, kreativitásra és fantáziára lehetőséget adó digitális világ részesei lettek. Hasonló ehhez az a változás, melyet már a makro-közzsférával kapcsolatban tárgyal Keane, mégpedig az interneten keresztüli kommunikációs módok terjedése, illetve ennek hatása a közzsférák strukturálódására, ugyanis a szerző véleménye szerint az internet „polgárai” sok esetben polgárokként viselkednek, és létrehozzák azokat a platformokat, melyeken egy „makro” szintű közzség (internetezők) kérdései tárgyaltnak meg.

A nyilvánosság és a társadalmi alrendszerek

A luhmanni rendszerelmélet eszközeivel is születtek a nyilvánosság értelmezésével kapcsolatos elméletek. Luhmann teóriája különösen vonzó lehet egy ilyen témában tevékenykedő kutató számára, ugyanis a társadalomelméletének alapja a kommunikáció autopoiézisze, a társadalomnak mint műveletileg zárt rendszernek a megformulázása, a kommunikáció műveletével, továbbá a társadalom egészének működésére reflektál, ezáltal lehetőséget nyújt a nyilvánosság makro-szintű funkciójának meghatározására. Tehát egy olyan szociológiai elmélet, mely a fentebb kiemelt kommunikáció-elméleti vonatkozásokat integrálni képes, és a társadalom egészének szintjén tesz megállapításokat.

Jürgen Gerhards, némileg eltekintve a luhmanni teória szigorától, és csatlakozva más törekvésekhez, cselekvés-elméleti megfontolásokkal összekapcsolva próbálta művében a politikai nyilvánosságot mint társadalmi alrendszert meghatározni. Ez három követelmény teljesítését jelenti Gerhards szerint, a részrendszernek ugyanis rendszer szintű funkciót, sajátos értelemösszefüggést (bináris kódot), és speciális szerepeket kell magába foglalnia. A nyilvánosság rendszerré válását a tömegmédia rendszerré válása előzte meg és tette lehetővé. A nyilvánosság funkcióját Gerhards az önmegfigyelésben határozza meg, vagyis a nyilvánossá tett, a nyilvánosságban reprezentált kommunikációban egy olyan közös valóság jön létre, melyből mindenki részesülhet. A részrendszerre jellemző értelemösszefüggés pedig a figyelem/nem figyelem bináris kódja, melyet a hírtérték előállítása és felhasználása tesz megfoghatóvá. Az önmegfigyelés miatt azonban Gerhards nem látja a lehetőségét annak, hogy a rendszerre jellemző szerepeket meghatározza, ugyanis épp amiatt, hogy a nyilvánosság a társadalom egészét reprezentálja és mindenki számára, túl diffúz és általános szerep meghatározást igényelne. Talán a legfontosabb momentum Gerhards

írásában a rendszerelméleti és cselekvéseméleti megfontolások összekapcsolása, vagyis az a törekvés, hogy az egyén szintjén is képes legyen magyarázatokat megfogalmazni. Ehhez a rendszeren belül cselekvők (itt biztosan összeütközik a Luhmann-i elmélettel) számára a rendszer sajátosságait (ezeket a sajátságokat a rendszer-elmélet terminológiájában a rendszer sajátértékeinek nevezzük, és a műveleti zártság következményei, nem pedig a résztvevők cselekvésének emergens következményei, ahogy azt egyébként egy módszertani individualista elmélet leírná), mint sajátos kényszereket értelmezi, vagyis a módszertani individualizmus képviselőitől jól ismert fogással semlegesíti a teljesen szocializálatlan cselekvő modelljét.

Luhmann is foglalkozott a tömegmédia, és ennek keretében a nyilvánosság kérdéseivel (Luhmann, 2008): „A hozzáférhetőség fogalma térnek és cselekvésnek konkrét vagy metaforikus értelmezésén alapul. Ez a behatárolás pontosítható, ha cselekvés helyett megfigyelést használunk. Ezután, követve Dirk Baecker javaslatát, a nyilvánosságot meghatározhatjuk, mint reflexiót minden rendszerhatárra a társadalmon belül, vagyis mint a társadalmi alrendszerek, azaz interakciók, szerveződések, társadalmi funkciórendszerek és megmozdulások rendszeren belüli környezetét.” Láthatóan a korábbiakhoz képest jóval egzaktabb, de egyszerre elméletibb és absztraktabb fogalommal van dolgunk Luhmannnál. Ami viszont fontos, hogy egy jól kezelhető sémára teszünk így szert, hogy azonosítsuk a nyilvános kommunikációt, pontosabban a nyilvánosságra reflektáló megfigyeléseket, mint megfigyelt megfigyeléseket, bármely társadalmi alrendszer esetében, értve itt a legelemibb interakciókat is, melyek két fél társalgását is jelenthetik. Vagyis ez a nyilvánosság fogalom a jelenségek széles spektrumát teszi megragadhatóvá és egységes sémában kezelhetővé. A tömegmédia és a nyilvánosság kapcsolatát Luhmann a reprezentációban határozza meg, vagyis a tömegmédia nem teremti a nyilvánosságot, hanem reprezentálja, nyilván rendszerének sajátértékei alapján.

Véleményem szerint érdemes ezt a nyilvánosság fogalmat alkalmaznunk a cselekvés-elméleti megközelítések helyett (Gerhards, Heller–Rényi), hogy egy olyan alapról induljunk, mely a későbbiekben lehetőséget nyújt a megállapítások problémamentes kiterjesztésére, mondjuk a politikai alrendszerrel kapcsolatosan. Tehát a lényeg, hogy az egyes alrendszerek műveleteik, kommunikációjuk során reflektálnak arra, hogy rajtuk kívül is van valami, egy környezet, magukat megfigyelhetőként gondolják el, és ez valamilyen módon visszahat működésükre. Másrészt ott van a környezet, ami egy külső megfigyelő szempontjából már hozzáférhető, és megállapítható, milyen kapcsolódásai vannak a „körülve” rendszerhez, és milyen ingerekkel bombázzák az adott rendszert. A rendszer határai átléphetetlenek, persze bővíthetők, de fölfoghatjuk úgy ezt a leírt állapotot, mint egy két irányban szelekciót végző szűrőt a rendszer-környezet határán, vagyis egyrészt nem mindent, pontosabban nem akármit kommunikál egy alrendszer a nyilvános figyelem állapotában, másrészt a megfigyelő környezet,

a közönség bizonyos reakciókat fog produkálni (tehát maga is szelektál), amelyek a rendszer számára aktuálisan nem hozzáférhetők, vagyis csak mint irritatív tényezők (pl.: figyelem hiánya). Egy ilyen sémában megjeleníthetők a fentebb tárgyalt megfontolások: a köz és magán változó határai és a nyilvános kommunikációt befolyásoló más normatív előírások, a nyilvános hozzáférhetőség kérdései, a tömegmédia és más kommunikációs eszközök által reprezentált nyilvánosság, a mozaikszerű közszféra/nyilvánosság, különös tekintettel a mikro-közszféra kérdésére, az életvilág újrastrukturálódó alapjai, vagyis a valóságkonstrukciók más formái. Mindezek ugyanis megjeleníthetők a rendszer környezet állandósult, nyilvánosságban elgondolt kölcsönhatásának eredményeként, és a kétirányú „szűrő” mechanizmusaiként.

Látszólagos nehézséget okoz ugyanakkor a közösség, illetve az egyén bevezetése ebbe a megközelítésbe, de a luhmann-i terminológia erre is lehetőséget nyújt, ugyanis a közösség felfogható úgy, mint egy többé-kevésbé állandóan működő, illetve folytonosan önmagát újraalkotó interakciórendszer, sőt bizonyos esetekben, ha intézményesíti tagságát, talán a szervezeti rendszer fogalmát is teljesíti, az egyén pedig, mivel képes kommunikálni (és amennyiben interakcióban van, interakciórendszert alkot), és szerintem alkalmazható rá a nyilvánosság fenti modellje, hasonlóan kezelhető ebben a megközelítésben.

Fontos azonban, hogy ne egyfajta életvilágként tekintsünk a közösségre, hiszen a közösség, mivel rendszerként határoztuk meg, kommunikál, szelektál a jelentések között, értelmet ad, részt vesz a valóság felépítésében, de nem tekinthető (ahogyan más alrendszer sem) a megfigyelés végső bázisának, ugyanis, mint minden más megfigyelő, a közösség is ki van szolgáltatva saját megkülönböztetési esetlegességének.

A továbbiak során azt mutatom be, hogy közösségek képviselőivel folytatott interjúkban hogyan jelenik meg a nyilvánosság és a kommunikáció problematikája, különös tekintettel a „személyes” és a „köz” szféra viszonyára. A szövegek rendezését (1) a nyilvános tér, (2) a kommunikációs tér, (3) a tabu („személyes” és a „köz” határvonala), (4) a közösségek önreprezentációja és (5) reflexivitása mentén végeztem el.

Az interjúk

Közösségi terek, nyilvános terek

A személyes és jelen idejű interakció megszervezésében még mindig számolnunk kell azokkal a fizikai terekkel, melyek lehetőséget és keretet nyújtanak az interakció létrejöttére. A nyilvános terek a megfigyelhetőség állapotában értelmezési lehetőségeknek teszik ki magukat, alkalmasak a megjelölésre, ezáltal az elutasítás és birtokbavétel alapvető attitűdjeit is képesek megszervezni.

„Akkor kezdett odagyűlni egy csomó olyan ember, akikkel utána közösen dolgoztunk, és szerveztünk fesztiválokat, szemináriumokat, előadásokat. Zsidók, illetve nem zsidók, akik érdeklődtek ez iránt. (...) Hanem attól zsidó fesztivál, várunk rá zsidókat, meg nem zsidókat, de azokat a programokat, amiket oda szervezünk, azokat azért zsidó tartalommal próbáljuk meg feltölteni úgy, hogy az gyakorlatilag számunkra is élvezetes legyen. (...) Főleg most, hogy a (kávézó) felkerült a (szélsőséges honlapra), sok szó esik arról, hogy tényleg idejönnek-e a megnyitóra, vajon mi fog történni, ilyesmi. Meg azáltal, hogy rengeteg civil szervező hozza oda a programját, gyakorlatilag folyamatosan szó van arról, hogy mik vannak, meg mik történnek. (...) Koncertek tekintetében is úgy gondolom, hogy sikeres, mert olyan zenekaroknak próbálunk helyet biztosítani, akiknek nincs esélyük arra, hogy ebben a városban fellépjenek. És sikeres a civil szervezeteknek, mert ide könnyebben eljönnek az emberek és részt vesznek az ilyen programokon. (...) Egyelőre nem zárják be, tehát azért komolyan vesszük. Azt, hogy odafigyelnek-e a tevékenységére a mi szempontunkból lényegtelen. Minket csak békén kell hagyni. (...) Nekünk nem kell, hogy komolyan vegyenek minket, csak annyi kell, hogy ne zárjanak be minket. Tehát mi inkább hátrafele lépünk a támadások ellen, minthogy támadnunk kellene...”

A fenti idézetek egy budapesti kávézó programszervezőjétől származnak (zsidó fiatalok önszerveződő közössége). A kávézó esetében egy nyilvános térről van szó, melynek célja részben egy sajátos, etnikailag is meghatározható szubkultúra reprezentációja, másrészt a nyilvánosság fősodrából kimaradó akciók, alkotások, egyesületek számára teret adni, sajátos szelekciós elvek alapján. Tehát a kávézó közössége megválogatja, minek biztosít teret, reflektálva saját vállalt önképére, másfelől, ahogy az a szélsőséges irányultságú honlappal kapcsolatos részben megjelenik, stigmatizációnak is ki van téve egy tágabb nyilvánosság környezetében. A nyilvános tér fizikai megragadhatósága másfajta alkalmazkodást igényel, főként egy olyan kultúrálisan fragmentált közegben, mint a főváros, ahol a kölcsönös tolerancia és tisztelet normái sok esetben felszakadoztak és az elutasítást egyszerű figyelemhiánnyal való kifejezése helyett radikális, fenyegető akciókkal valósítják meg. Az alkalmazkodás stratégiája, úgy látszik, hogy kitérés a támadások elől, vagyis elsősorban saját integritásukat hangsúlyozza az interjúalany, másra nincs szükségük, csak hagyják őket békén, csak annyit vegyenek figyelembe, hogy léteznek.

Nagyon más a helyzet egy vidéki, kis település esetén, ahol ilyen fokú szegregáltsággal nem kell számolni.

„Hát ez a központi hely itt a településen. Tehát azóta már több mint 10 egyesület van a településen, 14-15 művészeti csoport működik folyamatosan és ha bármi-

lyen összejövetel van, akkor annak a központja a Faluház. Tehát az egyesületi összejöveteleinknek ez a központja, de minden művészeti csoport itt próbál, ha rendezvényük van, azt itt tartják. Tehát igazándiból ez a központ, ez a helyi lap kiadásának és szerkesztőségének is a központja. Én azt gondolom, hogy egy ekkora településen ez is a normális, tehát az a fontos, hogy minden egy helyen legyen.”

Egy település Faluházának vezetője (faluközösség) szerint a központi hely státuszát tölti be az épület. Itt persze nemcsak nyilvános térről van szó, hanem egyfajta infrastruktúráról, ami lehetővé teszi, hogy az otthonukon kívül tudjanak bizonyos, a szélesebb közösséget érintő ügyeket elvégezni. Talán ez a szűkösség, illetve, hogy a privát szférán (otthonon) kívül keresik a lehetőséget az együttlétre, kölcsönzi az előző példával szembeállítható jelentését a helynek. Itt a tér birtokba vételét elsősorban a részvétel igénye szabályozza, akik valamilyen közösségi aktivitást akarnak kifejezni, azoknak lehetősége nyílik erre.

Tehát sok esetben a nyilvánosság bizonyos fizikai terekhez kötött, ezekhez a terekhez kötődő gyakorlatok építik fel a kapcsolódó közösségekről alkotott képet.

Kommunikációs terek, médiumok

A nyilvános kommunikáció más formáit is igénybe veszik a közösségek, itt a megfigyelhetőséget a médiumok terjesztési sajátosságai korlátozzák, másfelől viszont olyan digitális eszközök is rendelkezésre állnak, ahol ez nem jelent problémát, itt elsősorban a környezet reakcióképességének felkeltése befolyásolja, mi kelt visszhangot és mi nem.

„Úgy gondoltuk néhányan, illetve igazándiból egy nagymágyosi mintára körbejártam a falut, és összeszedtem 11, vagy 12 embert, hogy csináljunk egy helyi lapot. (...) És úgy gondoltuk, hogy csinálunk egy helyi lapot, ezzel tájékoztatjuk a lakosságot és egy kicsit hátha jobban beindul a közösségi élet. Ez be is vált. (...) Én úgy gondoltam, hogy a településnek fontos, hogy legyen egy helyi sajtója, ahol a házunk tájáról tudunk tájékoztatni, mind az önkormányzat, mind a kultúra területéről, vagy az olvasó is elmondhatja, mi a problémája és arra választ kap a nyilvánosság előtt. (...) Minden választás előtt egy választási különszámot adunk ki, aminek az a lényege, hogy minden képviselő-jelöltnek és polgármester-jelöltnek egy-egy fél oldalt adjánunk fel. (...) És ez oda vezet, én azt gondolom, hogy ennek is az egyik oka, hogy mindig 60 százalék felett volt a részvételi arány, de volt már 70 százalék feletti is, mert információval bírnak az itt élők, és ez nagyon fontos.”

Egy helyi, települési terjesztésű lap (faluközösség) esetén, ami a tájékoztatás egyedüli forrása, megjelenik az információ erőforrásként való értelmezése. A helyi politika szintjén is jelentős kérdés így különösen kényes lesz, ezért egyfajta, a normatív nyilvánosság esetén bemutatott alapelv készlet felhasználásával (nyitottság, egyenlő lehetőségek a megszólalásra, mindenki számára való hozzáférhetőség) hozzák létre az újság választási különszámát. Az újság másik fontos funkciója, hogy a helyi ("a ház tája") önkép formálásának leghatékonyabb eszköze lehet, bár az kérdéses, hogy egy ilyen alternatív (személyes) tájékozódást is lehetővé tevő közegben ez mennyire valósul meg.

„...van egy újságunk, a Kerékváros című újság, ez kéthavonta jelenik meg, a kerékpárboltokban van egy ilyen doboz, és oda vannak berakva a számok, tehát ingyenes újság, na most aki érdeklődik a programunk után, ott, abban megtalálja... (...) Na most ezen kívül van egy másik honlapunk, az egy ilyen inkább blog jellegű, azt az egyik, a másik alelnök csinálja, az egyik csinálja az egyiket, a másik a másikat, ott elsősorban a már lezajlott túrákról van egy kis beszámoló (...) ahhoz képest nem is tudom, olyan 3000 körül tart valahol a számláló, tehát annyian (...) Hát van évente két nagy összejövetelünk, ami teljesen nyílt, és újságban, rádióban, imitt-amott meghirdetett...”

A kerékpáros egyesület (természetvédő közösség) több kommunikációs platform is igyekszik jelen lenni. Két honlapot működtetnek, az egyik egy informatív jellegű hivatalos honlap, a másik egy blog, ami az egyesület életét igyekszik megjeleníteni. Ezek elvileg korlátlan mennyiségben sokszorosíthatóak, ezért elsősorban az internet, mint metaforikus tér struktúrája, a használóinak preferenciái befolyásolják az érdeklődést. Az interjúalany beszél a látogatottság számlálójáról, ami az érdeklődés mennyiségi aspektusát képes bemutatni, de a reakciók hozzáférhetetlenek ilyen formában. Kérdés, hogy hogyan interpretálja ezt a típusú irritációt az adott közösség, itt elsősorban saját önértékelésükhöz tudnak igazodni, vagyis ha hitelesnek / jónak stb. ítélik működésüket, és ez nagy érdeklődéssel egészül ki, az elismerésnek minősíthető. Emellett hírdetési szinten képesek megjelenni a nagyobb médiumokban: rádióban, újságban.

„Azon kívül van egy lapunk, illetve az országos egyesületnek van egy úgynevezett Humanitas lapja, ami minden hónapban megjelenik (...) A mi szóróanyagunkat mindenkor megtalálják, hogyha kell, akkor személyesen felhívják a figyelmet arra, hogy igen, van egy ilyen közösség és tudnak segíteni esetleg.”

A mozgáskorlátozottak lapja esetén (mozgáskorlátozott közösség) sajátos életfeltételek között élők igényeinek figyelembevételéről van szó, itt is a tájékoztatás erőforrás jellege van kiemelve.

„Ma már egyre kevésbé, de még igen. Amikor tv-nek, rádióknak interjút adok, állandó kérdés az, hogy mondjam el mi a kettő közt a különbség.”

A cserkészvezető (cserkész közösség) megszólalásából kiderül, hogy közössége szélesebb média-érdeklődésre tart számot, rádióknak és televízióknak is adott interjút, itt a tömegmédia szelekciós elvei alapján kerül a nyilvánosságba a közösség, vagyis a közösség reprezentációja egy csoporttag és egy külső személy interakciójának eredménye, a felvett anyag pedig további szerkesztésen is áteshet. Itt felmerül a korlátozottan kontrollálható módja a nyilvánosságba kerülésnek, ami gyakran passzíválhatja az adott közösséget. A cserkészlet nagy hagyományait tekintve ebben az esetben ez talán egy kiszámíthatóbb helyzet, ugyanis egy meglévő képhez igazodik a megítélés és a megszólaló is erre reflektálva nyilatkozhat, és ehhez igazodva nyilatkozhat.

„Van helyi újságunk és helyi TV-nk. Az Ifjúsági Egyesület és a Teleház vállalta azt, hogy működtet egy helyi TV-t, ami hetente két adást sugároz és a képviselő testületi üléseket egy az egyben, vágás nélkül pontosan már a következő adásnapon leadja.”

Egy másik település médiája esetén is az információk horizontjának meghatározásáról van szó, vagy más szempontból ismét a tájékoztatás igényéről, másik hasonlóság, hogy a helyi politika elsődleges helyet kap, sőt szinte a televízió meglétének apropója.

Tabuk a közösség „nyilvánossága” előtt

A közösségek belső világát is tekinthetjük egy sajátos nyilvánosságnak, ha a rendszer határait az egyén és a csoport között húzzuk meg. Itt elsősorban azok a tabuk kerülnek figyelmünk elé, melyek vagy az egyén saját döntéséből nem tartoznak a közösségre, vagy a csoport együttélése során kialakított etikett szerint nem „szalonképesek”. Ebben az esetben jönnek szóba a privát szféra határainak kérdései, illetve a nyilvános és hozzáférhető átfedésének kérdései.

„Hát mostanában ezzel kapcsolatban kezdek kicsit változni, mert régebben semmit, senkit, abszolút semmit nem agitáltam, nem is árultam el, nem is tudták,

K: Hanem?

Sz: *Hát a lét.*" (Vallási közösség)

3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

„Az, hogy mint privát ember, mint magánember kinek, mi a véleménye, azt meg hála Istennek nagyon disztingváltan tudja mindenki kezelni. Nem szokott ebből probléma lenni.” (Lokálpatrióta közösség)

Az interjúk anyagában a legtöbb esetben a politikai vélemény mint magánvélemény kizárására vonatkozó elvárásokat találunk, az elsődleges tabu tehát a politikai pártirányultság, a közösség belső békéjének fenyegettségét ez jelenti. Ez a jótékony-sági közösség exkluzív, elit társaságát illetően fontos gyakorlati megfontolást jelent, hiszen a város olyan vezető személyiségeit tömöríti, elsődlegesen a gazdasági szférából, ahol a politikai hovatartozás ismeretessége erősen befolyásolhatja a relációkat. A kistelepülési aktívok (faluközösség, lokálpatrióták) esetében is a politikai témák vannak kizárva a közösség belső életéből, itt talán a támadási felület, amit a közösség külső megítélése nyújt, lehet a fő motiváció.

Három megszólaló esetén kifejezetten arról van szó, hogy a közösségüket egyfajta univerzumnak tekintik, ahol nincs szükség tematikus szabályozásra, a kávézó (zsidó fiatalok önszerveződő k.) egy “élettér”, ahol párkapcsolatok, hétköznapi gondok, stb. megjelenhetnek. Vallási közösséggel kapcsolatban nem témát, hanem magát a “léte” helyezi a megszólaló a centrumba, ez is a tabuk kizárását jelenti, a kölcsönös egymással való élés a lényeg, nem pedig határok meghúzása. A munkahelyi közösségében is akármi, de gyaníthatóan nem minden, tematizálódhat, a közügyek, politika ebben az esetben nincs kizárva.

A környezetvédő közösség tagja a tágabb környezettel kapcsolatosan fogalmaz meg egy attitűdöt, mely a közösség folytonos képviselését, illetve a tagság által nyújtott identitás súlykolását kerüli.

Ezekből az attitűdökből és normákból véleményem szerint két közösségtípus képe rajzolódik ki, az egyik esetben a családon kívüli élet egy bizonyos szeletének megszervezéséről van szó, a szabadidős aktivitás, ízlés preferenciák, érdekbeli, ideológiai, eszmei közös platformok megteremtéséről. Itt az elfogadás és kötődés kevésbé erős, az egyén kiléphet ebből a szférából, mondhatjuk így, ez valamiféleképp a privátszféráján kívül létezik, még ha bizonyos emocionálisabb, baráti kötődések is jelen vannak a csoporton belül. A másik közösségtípus nem egy szférát hoz létre, hanem egy kis “világot”, ami az együtt létezését helyezi a középpontba, itt talán nem mellékes, hogy valamilyen vallási vagy etnikai/szubkulturális közösségre építkeznek, ahol spiritualitás is jelen van (vallási közösség, zsidó fiatalok).

Önreprezentáció

Minden interjúban megtalálható közös motívum volt az önreprezentáció, vagyis az, hogy a közösség nyilvános megfigyelhetőségének, vagyis annak tudatában, hogy megfigyelik, ehhez a tényhez igazítja "viselkedését". Ez persze nem meglepő, hiszen a nyilvánosságot éppen úgy határoztuk meg, mint ilyen fajta reflexiót a rendszer hatáira, az viszont már változó, hogy egy-egy közösség hogyan szervezi ezt a fajta önreprezentációt. A témakörbe tartozó másik kérdés, hogy a közösséget a rendszer-környezet megkülönböztetés másik oldalára helyezve, mit mondhatunk az ilyen értelemben felfogott nyilvánosságról. Itt a közösség tagjainak a közösség előtti önreprezentációjáról is beszélhetnénk, azonban ebben az esetben talán a túl általános fogalom révén más területre tévednénk, ezt a témát véleményem szerint az személyes identitás fogalma mentén jobban lehetne tisztázni. Egy másik összefüggésben a közösségeket továbbra is a reagáló környezet területére helyezve, képet alkothatunk arról, hogyan dolgozzák föl, vagyis hogyan reagálnak ezek a közösségek a nyilvánosság helyzetében megfigyelt momentumokra. Ez a következő rész témája lesz.

„Szerintem jó a megítélése. (...) Tehát azt gondolom jó a megítélésünk. Nem biztos, hogy mindenki így látja a faluban, nem is fontos szerintem, hogy mindenki így lássa. Én azt gondolom, hogy a többség, az itt élőknek a többsége, az így gondolja.” (Faluközösség)

„Hát most már egyáltalán tudják, hogy van. Amikor ez a változás elindult akkor szembesültem vele, hogy egyáltalán azt sem tudják, hogy van ez az akkor még ... Szimfonikus Zenekar. Most már azért úgy hallanak rólunk. (...) Most azt gondolom, hogy számon tartanak bennünket és azt gondolom, hogy látják azt a fejlődést, amit a zenekar csinál.” (Zenei közösség)

„(...) Nincsen benne történelmi érték, vagy nagy jellegzetessége a településnek. Mindig azt szoktuk mondani amikor egy pályázatot kell írni, „úristen olyan jellegtelen ez a település”, hogy „mit lehet erről a településről írni”. (Lokálpatrióta közösség)

„Másképp meg helyi szinten nem így definiálódnak a szerepek. Bár azt tudják, hogy ezek templomba járó emberek, de nem plébániaként definiálódnak (...) De hát valahogy mégis az van, hogy nem, tehát a hely az mutatja, de hát nem így definiálódik, hogy ez egy, tehát hogy most akkor megmutatkozunk direkt módon.” (Vallási közösség)

„Hogy a közösség külső megítélése? Minden szempontból pozitív, ennek ellenére kíséri gyanakvás. Ugyanis nem értik az emberek azt, hogy valamit miért csinál, hogyha nem látható az érdekrendszere. Mert nem ismerik azt föl, hogy az, hogy az ember közösséghez tartozzon, és ez a közösség jót tegyen, jótékonykodjon, megvédje mondjuk a közösség, társadalom gyengébb tagjait, nem fogják föl, hogy ez érdek lehet. (Jótékonyági közösség)

„...a saját területünkön, ami a sci-fi, előrehaladni tudományos előadásokon. A sci-fi, mivelhogy nagyon sok negatívum kapcsolódik hozzá, talán ezekkel a táborokkal és egyebekkel is szélesítjük az elismertséget a dolognak. (...) Tehát magának a műfajnak az elismertsége az mindenképpen egy jó cél nálunk, hogy ezt a külföldi rangra mi is felhozzuk.” (Sci-fi rajongók)

„A tagok nagyon szeretik ezeket a fellépéseket. Igazából ez az életük, egy haditornász élete ebből áll. Bemutatókból meg fellépésekből. Mindenki úgy veszi ezeket a bemutatásokat, hogy ha ő ott lehet egy bemutatón akkor dagad a melle, tehát jól érzi magát ott, és ő azért hajt az edzéseken, meg a különböző dolgokban, és a való életben is, hogy megtehesse azt, hogy mindenféleképpen ott tudjon lenni minden egyes bemutatón.” (Hagyományörzők)

Több interjúban is kiemelik a megszólalók, hogy a közösség célja, a közösség sikeressége a közösség által képviselt ízlés, életmód, kultúra, hagyomány, értékek, stb. sikeres bemutatása. Tehát nem csak arról van szó, hogy megélik, hanem, hogy képviselik is a valamiféleképpen összeálló nyilvánosság előtt (rendezvények, versenyek, demonstrációk, koncertek, stb.) ezeket, tehát képet próbálnak kialakítani magukról, ezt képviselni és reagálni rá. A reakciókat tekintve ugyanakkor nem teljesen tiszta a kép, hiszen egyszerre két attitűd látszik keveredni, egyrészt próbálják megmutatni magukat, és ennek során keresik azokat a referencia-pontokat, melyek segítségével ez sikeres lehet, a „kivülállók” szemével tesztelik, mennyire lehet érdekes, amit csinálnak, másrészt viszont a külső megítéléstől való függetlenedés, közömbösség is megfogalmazódik, vagyis nem teljesen „direkt” módon próbálkoznak. Az előbbi attitűdnek megfelelően tehát rendelkeznek valamiféle elképzeléssel a közösség külső megítéléséről, de ettől egyszerre igyekeznek függetlenedni is, szelektíven dolgozzák fel ezeket a reakciókat, de a közösség sikerességének megítélésében a nyilvános érdeklődés az egyik legfontosabb mérce. Feltételezhető, hogy a közösséget összetartó motivációknak van elsődleges szerepe ezeknek az attitűdöknek a kialakulásában, a cél és érdek mentén szerveződő közösségek központi kérdése az önreprezentáció, ha az elérendő célt a közösség hatáskörén kívülinek gondolják (természetvédő közösség, faluközösség, mozgássérültek, stb.), ha közösség célja a közösség által felügyelt

javak, lehetőségek elosztása, a nyilvánosság kizárása, illetve egy belső közönség kialakítása lesz a tét (játékonyági k.), az önreprezentáció indirekt lesz az emocionális motivációjú közösségeknél (vallási, zsidó fiatalok).

A „reagáló” közösség

A közösségek kommunikálnak, vagyis maguk is megfigyelnek, szelektálnak a folyamatosan rendelkezésre álló jelenségek közt, vagyis, ahogy a konstruktivista elméletek mondják: valóságot teremtenek. A társadalom (társadalmi funkciórendszerek) szintjén is jelentős feldolgozókapacitásuk van azért, hogy a különböző nyilvános helyzetekben nem csak az önreprezentáció szerepét, hanem a reagáló környezet szerepét is fel tudják venni. Befolyásolják tehát azt, amit közvéleménynek nevezünk, befolyásolják a fogyasztási szokások megszervezésén keresztül a gazdasági rendszer működését, stb. A kérdés az, ezt mennyire önreflexíven teszik (pl. „civil kezdeményezésként”, itt viszont már egy olyan társadalmi mozgalomról beszélünk, ami létrehozta saját nyilvánosságát) és milyen súllyal vesznek részt a társadalmi szintű valóság-konstruálásban. A közösségek tagjaikon keresztül kapcsolódhatnak egymáshoz, a legtöbb megkérdezett valamilyen módon több közösség tagja is, a kérdés az, mennyire választják szét ezeket a közösségeket, milyen témákat tekintenek tabunak, illetlennek átvinni az egyikből a másikba? A másik kérdés, hogy mire reagál a közösség, mi ingerli állásfoglalásra, mik azok a témák és kérdések, amiket napirendre tűz?

Az interjúk pontos válaszokkal nem szolgálnak, de véleményem szerint ismét azokat a különbségeket találjuk az egyes közösségek között, amik a fentebbi témaköröknél is kirajzolódtak.

Tehát vannak azok a közösségek, melyekben az egyén a szükségleteit keresi-mondhatjuk így: önmegvalósít-, ennek megfelelően a közösségek érzékenységet (mire reagálnak, mit tekintenek saját ügyüknek) az a cél vagy érdek (és itt nem feltétlenül a közösséget összetartó motivációkról van szó) határozza meg, melynek eléréseért tevékenykednek (ezek a hobbiközösségek: sci-fi rajongók, haditornászok, kerékpárosok; civil kezdeményezések, érdekvédők: Védegylet, Rotary, mozgássérültek). Itt elsősorban a magánszférájából kilépő egyén a fontos, illetve az a praxis, ami adott esetben kondicionálja azokat az attitűdöket, azt a habitust, melyek a magánvéleményeiben megjelennek, ha mint egyén állásfoglalásra kényszerül. Tehát itt nem egy önálló aktor a közösség, tabuk határozódnak meg, nem olvasztja magába az egyén identitását, de a közösségi tevékenységen keresztül befolyásolja azt (ahogyan például a közösségen belüli kommunikációk szelektálnak a hozzáférhető információk, jelenségek közül).

Másfelől vannak azok a közösségek, melyek nem valamiféle célt jelentenek, hanem egyfajta életmód az, hogy közösség legyen. Ezt leginkább a tradicionális közösségekhez hasonlíthatjuk, ahol már nem konkrét motivációk biztosítják a kohéziót, hanem a közösségben élés gyakorlata válik reflexívvé (etnikai és vallási tartalmú közösségek: S., gyálaréti filia; települési közösség, munkahelyi közösség). Ebben az esetben úgy látszik, nyitottabbak és érzékenyebbek a közösségek az egyébként hozzáférhető jelenségek feldolgozására, vagyis kevésbé kontrollálják a normák és attitűdök, mit lehet és mit nem megvitatni, felvetni, nem speciális kommunikáció folyik valamilyen cél által meghatározott illetékesség mentén, hanem az együttélés (majdnem?) minden felmerülő kérdésével együtt lesz a reflexiók tárgya, a közösségnek önértéke lesz.

Feltételezem, hogy ez a két, immáron pontosabban körvonalazott közösségtípus másként struktúrálja magát a nyilvánosságot, illetve más mechanizmusok révén képes részt venni a társadalmi együttélés kialakításában.

„Ők is ugye beszélgetnek, egyáltalán van olyan lehetőség, hogy beszélgessen, mert akkor felvetődik ilyen probléma, olyan probléma, amolyan probléma. És akkor már mindjárt jobban mozgolódik a település érdekében, én így gondolom ezt a fajta civiliséget.” (Faluközösség)

„...De hát másfelől meg azt kell mondanom, hogy van, létezik, reagál, nemcsak reagál, hanem tulajdonképpen önmaga is kelt hullámokat...” (Vallási közösség)

Összefoglalás

A Luhmann (és Baecker) által használt nyilvánosság-fogalom segítségével tekintetem át a felvett interjúkat. A fogalom lehetőséget nyújt a legváltozatosabb kommunikációs helyzetekben definiálódó nyilvánosság megragadására, így azokra az esetekre, ahol a közösségekkel kell számolnunk, akár a reflexió tárgyát képező rendszer-környezet határ innenső vagy túlsó oldalán. Továbbá, hogy valamiféleképpen rendszerezni lehessen a nyilvános helyzet sajátosságait, és más terminusokat is meg lehessen jeleníteni a vizsgálatban, egyfajta szűrőmechanizmusként próbáltam értelmezni a nyilvános megfigyeltségben való működést befolyásoló tényezőket, normákat, attitűdöket, struktúrális sajátosságokat. Ami döntő a nyilvánosság struktúrállódásával kapcsolatban, az talán az, hogy nem lehet megteremtteni a normatív kereteit, ahogyan azt a hangsúlyos értelemben vett nyilvánosság esetén látjuk, hanem minden esetben annak a változatos összetételű szövedéknek a társadalmi gyakorlata (a kommunikációt eligazító normák, értékek, attitűdök) határozza meg.

A dolgozat célja kérdések megfogalmazása, illetve a vizsgálódás néhány további irányának megfogalmazása volt. A két legfontosabb témát az utolsó két pontban tárgyaltam, először is az önreprezentáció, ami úgy tűnik a közösségek egyik deklarált célja, másrészt a közösségek valóság-konstruáló sajátsága, mely kiegészíti, illetve befolyásolja a társadalom szintjén létrejövő valóság-konstruálást, amit a tömegmédia végez (Luhmann, 2008).

Képes-e a nyilvánosság önmagát tekintetbe venni, ahogyan az például a normatív modellnél elvárható? Vagyis képes-e az egyes alrendszerek rendszeren belüli környezete önreflexív lenni? Úgy tűnik nem, hiszen ha maga is rendszerként próbálna megkülönböztetni magát és meghúzná határait, generálna egy új nyilvánosságot (környezete lenne), amihez nem tud hozzáférni. A nyilvánosság önmagában nem biztosít semmit, de éppen struktúrátlansága (nem tartható folyamatos kontroll alatt, hiszen nem definiálhatóak a határai) és struktúráltsága (közösségek, társaságok, szervezetek kommunikálnak benne, ami bizonyos mintázatokhoz hoz létre) miatt lehet képes a demokrácia számára elengedhetetlennek tartott pluralitás biztosítására, amennyiben a nyilvánosságot felépítő megfigyelők képesek alternatívának vélt cselekvési szituációkat meghatározni maguk számára.

Irodalmak

- Gerhards, J. (2007): *A politikai nyilvánosság*. In: Angelusz R., Tardos R., Terestyéni T. (szerk.): Média, nyilvánosság, közvélemény (szöveggyűjtemény). Budapest, Gondolat. 33–648.
- Heller M. – Rényi Á. (1996): *A nyilvános kommunikáció szociológiai modellje*. In: Jel-kép, 1996/4. 3–21.
- Heller M. – Rényi Á. (2000): *A nyilvánosságfogalom kommunikáció-elméleti megközelítéseiről*. In: Jel-kép, 2000/1. 69–94.
- Keane, J. (2004): *A civil társadalom*. Budapest, Typotex.
- Luhmann, N. (2008): *A tömegmédia valósága*. Budapest, Gondolat.
- Luhmann, N. (2006): *Bevezetés a rendszerelméletbe*. Budapest, Gondolat.
- Luhmann, N. (1995): *Social systems*. Stanford University Press.
- Peters, B. (2007): *A nyilvánosság jelentése*. In: Angelusz R., Tardos R., Terestyéni T. (szerk.): Média, nyilvánosság, közvélemény (szöveggyűjtemény). Budapest, Gondolat. 614–632.
- Putnam, R. D. (1993): *A prosperáló közösség. A társadalmi tőke és a közélet*. E-mail cikk: In: The American Prospect, Inc. Preferred Citation: Robert D. Putnam, "The Prosperous Community" The American Prospect vol. 4 no. 13, Marc 21.

JUHÁSZ ERIKA

KÖZÖSSÉGI SZERVEZŐDÉS ÉS HELYI KÖZÉLET

Tanulmányomban kísérletet teszek a közösségek és a demokrácia összefüggéseit vizsgáló lokális közösségkutatás alapkérdéseinek megragadására. Megítélésem szerint két reláció, egyfelől az egyén és a közösség közötti, másfelől pedig a közélet és a demokrácia közötti viszony bír ebből a szempontból meghatározó jelentőséggel. Ezek felvázolását követően egy lokális közösségben végzett problémafeltáró interjú kutatás tapasztalatait összegzem.

Közösség, kontra individum.

Az emberi közösségek léte és működése, a társadalomban való élés alapfeltétele. A közösséghez tartozás, a szolidaritást nyújtó kapcsolatok hálója az életminőség egyik legfontosabb eleme, hiánya pedig még az anyagi jólét körülményei között is deficitet jelent. A legutóbbi időkben már egyre inkább érzékelhető a közösség iránti igény erősödése, a közösséghez tartozás biztonságot, támaszt nyújtó integratív funkciójának keresése

A mai kor, az ún. modernitás fogyasztói társadalma – lényegében a kapitalizálódással kezdődően – egyre meghatározóbb hangsúllyal az individumot emelte piedesztára, tette meg a társadalom alapelemének és az egyéni érdeket, a magánhaszonra való törekvést a pozitív értéktartalommal felruházott gazdasági fejlődés és haladás letéteményesének tartotta.

Mint ezt Weber (1982) és Fukuyama (2000) is megállapította, a jelenlegi társadalmak egyik legfontosabb jellemzője a közösségek és az ehhez kapcsolódó hagyományos, a társadalmat összetartó értékek bármilyen formában való teljes felszámolása, ezzel a társadalmi integrációt elősegítő, legalapvetőbb elemnek a társadalmi szövetből való kiiktatása.

A közösségi értékrend és kohézionáló erő elvetése, az egyén előtérbe állítása ma már egyre nagyobb mértékben a társadalom dezintegrálódását eredményezte. Ez ahhoz vezet, hogy a közösségi, közvetlen emberi kapcsolati kötődések nélküli ember magára marad a külső világgal való kapcsolatában, ügyeinek megoldásában. Szervezett, felelősségen és szolidaritáson alapuló kapcsolatok hiányában, pedig nem tudja megnövelni erőforrásait, cselekvési hatékonyságát, vagy biztonsági szükségleteit. Ha közvetítő intézmény, vagy közösség nem áll fenn az individualizálódott

egyén és a szervezett állami, vagy gazdasági hatalom között, a kötöttségeitől megszabadított egyén egyre kiszolgáltatottabbá válik a hatalom különböző formáinak.

A II. világháború után kialakuló jóléti államok materiális és illuzórikus, vagy instrumentális formában (anyagi jólét és társadalmi gondoskodás, biztonság) betöltötték, vagy inkább csak átvették a közösségi gondoskodás szerepét, a társadalom mélyszerkezetében zajló folyamatok, az organikus közösségek szétesésének problémái, azonban ma már egyre inkább felszínre kerültek.

A gondoskodó, jóléti állam, azzal, hogy a „társadalmi szolgáltatásai”, közvetlenül az egyénnek „jártak”, kiiktatta a közvetítő közösségeket, az egyénnek a társadalomhoz való közösségi kapcsolódását /ezek integráló bázisát/, egyúttal felmentette az egyént a másik ember sorsa iránti felelősség terhe alól, hiszen az állami gondoskodás „betöltötte ezt a szerepet” és felmentette az egyéni lelkiismeretet.

A gazdasági, technológiai fejlődés, a megtermelt javak növekvő mennyisége és a fogyasztásra ösztönző társadalmi célok egyre nagyobb individualizálódást eredményeztek.

Eleinte ezt a folyamatot civilizációs értelemben, mint az egyéni szabadság kiteljesedését pozitív értékhangsúllyal értelmezték, azonban már az ötvenes évektől a társadalomkutatók egyre nagyobb aggodalommal figyelték meg a közösségi társadalmi lét szempontjából negatív hatásait (Tönnies, 1983, Dahrendorf, 1979).

Az egyéni szabadság bővülésével, a közösségi kötelek bomlásával az a baj, mint ezt leírják, hogy nemcsak a tekintélyelvű, tradicionális kötelek bomlanak fel, hanem a folyamat nem áll meg itt és bomlani kezdenek a modern társadalmakat átszövő önkéntes szerveződések alapját képező társadalmi kötelek is.

Az emberek nemcsak a korábbi tekintélyek érvényességét kérdőjelezik meg, hanem (ma már hozzátehetjük, egyre több okkal) a demokratikusan megválasztott politikai vezetőket és állami tisztségviselőket, a bírókat, a tudósokat, tanárokat is. Nehezen viselik el a családi köteleket, a generációk, vagy a nemek közötti felelősség vállalást, az önérvényesítés korlátozását, nem vagy kevésbé hajlandók az önkéntes lemondásra, áldozatvállalásra. A deszakralizált és materializált nyugati civilizációban szocializálódott emberek a valláserkölcshöz szabályait sem szívesen tartják be, még akkor sem, ha maguk választhatják meg vallásfelekezetüket.

A modern társadalmakban az individuum egyre inkább öncéllá, zárkózott önértékké válik, ahol az ember nem törődik a másik iránti kötelezettségeivel. Az ilyen társadalmakban azonban az a veszély fenyegeti, hogy tagjai egyre inkább elszigeteltnek érzik magukat, hiába létesíthetnek szabadon kapcsolatokat bárkivel, amikor képtelenek olyan kötelezettségek vállalására, amelyek igazi közösségekké forrasztják őket (Fukuyama, 2000).

A közösségi szerveződés képessége és igénye, a civil, informális kapcsolati hálók szövevénye, azonban feltétlenül szükséges bármely sikeres társadalom működéséhez.

Ezek a szerveződések teszik lehetővé, hogy az összetett társadalmon belül különböző csoportok létesüljenek, azok érdekeinek védelmében, akiket más csoportok, vagy maga az állam fenyegetnek.

Ennek a közösségek által szerveződő demokrácia modellnek legnagyobb hatású tanulmányozója és dokumentálója A. Tocqueville (1983), aki a 19. századi amerikai társadalomról írja, hogy itt mennyire eleven a társulás művészete, az emberek szívesen hoznak létre önkéntes társulásokat a mindennapi élet dolgaiban és nagyobb közösségi célok érdekében is.

A korlátozott államhatalom itt azért működőképes, mert a civil társadalom létrehozza a szükséges társulásokat akár civil, akár politikai célok érdekében.

Ez nemcsak azt jelentette, hogy a kormánynak nem kellett felülről lefelé, hierarchikusan ráerőltetni a rendet a társadalomra, hanem a civil társulások az önkormányzás iskolái is voltak, amelyek megtanították az embereknek azokat az együttműködési technikákat, amelyeket azután magukkal vittek a közéletbe is.

A mai modern társadalmakban, s egyúttal a demokráciák működésében az individualizálódás, azonban nem csak azért jelent a problémát, mert a közösségek atomizálódnak, az emberek izolálódnak, vagyis az egyén közösségi kötődéseiben és kötelezettségeiben súlyos deficit keletkezik, hanem amiatt is, hogy ilyen módon a közösségi értékek és együttműködési képességek kialakulásának nincs helye a társadalmi térben.

Kutatók figyelmét már néhány évtizede felkeltette az a jelenség, hogy bár a csoportok és a csoporttagság típusai változóak, összességében, szám arányában a társadalmakban növekedés tapasztalható a részvétel és a csoportok száma tekintetében, vagyis látszólag sok a közösségi szerveződés. Felmerült a kérdés, hogy hogyan egyeztethető össze ez a jelenség az individualista életszemlélet és értékrend elterjedésével.

A választ a kutatók abban látták, hogy ez az erkölcsi miniaturizálódással van kapcsolatban, nevezetesen, hogy az emberek továbbra is részt vesznek ugyan különböző csoportokban, de maguk a csoportok kevésbé kohézionálóak, kisebb közösségi felelősséget rónak az egyénre és kisebb kötődést így kevesebb kötelezettséget, kisebb önkorlátozást jelentenek (Fukuyama, 2000).

Az embereknek szükségük van a közösségi érzésre, a valahová tartozásra, a kölcsönös elismerésre, megerősítésre, identitástudatra. Ezt az élményt azonban az organikus közösségek helyett már csupán a konstruált, maguk által választott közösségekben kapják meg.

Ezek az új típusú közösségek kisebb, rugalmasabb csoportok, szervezetek, amelyekbe viszonylag egyszerűen ki-, vagy beléphet az ember, nem feltétlenül jelentenek kötelezettségeket, közös értéktudatot, a tagok inkább csak lojalitást várnak el egymástól. Ezek az individualizációval összebékített közösségeknek azonban sokkal kisebb a megtartó ereje, gyengébb a kohézionáló, szolidaritást és bizalmi tőkét nyújtó képessége.

A sokféle csoport, szervezet amelyekben az emberek részt vesznek látszólag eleven civil társadalom képét mutatja, azonban ezek a csoportok kevésbé jelentenek valódi közösségeket, a tagok kevésbé számíthatnak egymásra, sok esetben társadalmi státuszhoz, szerephez kötődnek.

A közösségi létszerveződés és társadalmi működés szempontjából a modernizációs és individualizációs folyamatok deficitje nemcsak az organikus közösségek felbontásában jelentkezik, hanem a hagyományos társadalmi erkölcs és értékrend elvetésében is.

Az értékek relativizálódásával, egyre inkább értelmetlennek válik a közjó, a közérdek megfogalmazása. A valóság változásainak, jelenségeinek, összefüggéseinek felismerése, közösségi értelmezése és megfogalmazása alapvető feltétele a közéletben való részvételnek, de a társadalomban való létezésnek a közösségi célok és cselekvések meghatározásának is.

Az egyéni érdekeknek a közérdek fölél való helyezése, ennek a politikában való egyre erőteljesebb megjelenése miatt egyre inkább leépült a közmorál. Az emberek egyre kevésbé bíznak a közintézményekben, egyre nagyobb mértékű a politikától való elfordulás, a távolmaradás és a távolságtartás. Ennek a jelenségnek azonban nemcsak az a következménye, hogy az emberek egyre inkább csalódottakká, kiábrándultabbakká válnak, hanem a részvétel és hatékony ellenőrzés hiányában a politika egyre jobban eltávolodik a társadalom igényeitől és szükségleteitől, végül zsarnoksággá válhat.

Demokrácia és közélet

Az újkori demokráciák az általános választójog bevezetésével léptek életbe a 19. század második felétől a 20. század elejéig. Ennek alapja a politikai egyenlőség eszméje, az az alapelv hogy a közügyekbe mindenkit, akit érint beleszólhasson és részt vehessen a közösségi döntések meghozatalában.

Eredeti célja az volt, hogy a közügyekben a társadalom többségének érdeke és akarata érvényesüljön.

Az ókori demokráciaeszmény, hogy minden szabad polgár részt vegyen és szavazzon a közösséget érintő ügyel eldöntésében, újkori megvalósításában már a kezdetektől számos problémát vetett fel.

Már a választójog kibővítése körüli elméleti vitában felmerült a „többség zsarnokságának” problémája (Mill, 1980, Tocqueville, 1983, Guizot, 1848), az a kérdés, hogy a mennyiségileg többség „jobb” döntéseket hoz-e a közösség számára, és hogy a műveltségben alul lévők képesek-e megfontolt mérlegelésre, a nyilvánosságnak megfelelő véleménynyilvánításra.

Mivel a társadalmakban ezek a rétegek vannak többségben úgy vélték a közügyekben való döntéshozatal „minősége” romlik a mennyiségi elv direkt alkalmazásával, ugyanakkor, ami uralmi szempontból még fontosabb, ez a többség rákényszerítheti akarátát a művelt (és vagyonos) kisebbségre.

Ugyanennek az érvelésnek a másik oldalán merült fel a tömeg manipulálhatóságának problémája. A konzervatív és főleg liberális indíttatású vélekedésekben mindemellett azonban már megjelent az az aggodalom is, hogy ha a társadalom vagyontalan, csak munkaerejével rendelkező többségének akarata érvényesül a politikában, az magát a kapitalista társadalmi rendet és termelési módot ássa alá.

Ezt a gondolati vonalat vitte tovább a szocialista eszme (Marx, 1982), amely szerint a fennálló gazdasági egyenlőtlenségek közepette nem valósulhat meg a politikai egyenlőség sem, vagyis bizonyos fokú szociális egyenlőségre is szükség van a politikai demokrácia működéséhez.

A manipuláció problémája, a tömegek befolyásolhatóságának kérdése már az általános választójog bevezetésének kezdeteinél megjelent, ekkor azonban még az jelentette a problémát, hogy a befolyásolt tömeg nem képes „jó” döntések meghozatalára.

A politikai pártok megjelenésével, a politikai osztály elkülönülésével a manipuláció egyre jobban a politikuskok eszközévé vált, amelynek révén elnyerhetővé vált számukra a tömegek támogatása a hatalom megszerzéséhez. Ennek fő közvetítői, a sajtó és a különböző médiumok egyre nagyobb befolyásra tettek szert a vélemények alakításában. és egyre nagyobb szerepet kapott a „felülről” alakított „közvélemény” is.

A mai demokráciákban a manipuláció nem csupán az így „irányított” tömegek döntési alkalmatlanságának veszélyét jelenti, hanem a politikuskok közcélokkal elmentéses tevékenységéhez nyújt „legitim” lehetőséget.

Egyrészt a választási ígéreteknek a későbbi kormányzati tevékenységben nincs számon kérhetősége, másfelől a közügyek egyre szűkülő nyilvánossága tág teret ad az információk és tények tetszőleges konnotációjú megjelenítésének, akár a közéleti visszaélések legitimálásának formájában is.

A politika és a média által teremtetett virtuális valóság azonban nem használható korlátlanul. A politika verbalitássá üresedése, a közügyektől, valódi problémáktól való „mentesítése” immáron együtt jár nem csupán az állampolgári közömbösséggel, hanem a politikától való elfordulással is olyan mértékben, amely már a politika osztály és a jelenlegi modell legitimációját is kérdésesé teszi.

A demokratikus politizálásban való részvétel kérdése már ugyancsak a kezdetektől problémákat vetett fel.

Az újkori demokráciák születésekor még általános volt az az eszme, hogy a demokratikus politikai működés egyik szükséges feltétele a széles körű állampolgári részvétel. Minthogy azonban az is nyilvánvaló volt, hogy a rousseaui értelemben vett közvetlen részvételre (minden ügyben, mindenki véleményére) nincs lehetőség

az eredeti elgondolás szerint, a választók képviselőkre bízák, hogy nevükben és helyettük közügyekben döntéseket hozzanak.

A 19. sz. végén, 20. sz. elején még nagy volt a bizakodás abban, hogy lehetséges megtervezni és létrehozni egy jól működő, döntéseit tekintve hatékony, integráló és képviseleti jellegű politikai rendszert.

Ezeket az elveket Mill (1980), Locke (1986), Condorcet (1979) alakították ki és ennek nyomán jöttek létre az intézményi és jogi formák, mint a titkos választás, az egyesülési jog, szólásszabadság, a végrehajtó hatalom ellenőrzése.

A parlamentáris rendszer működése során azonban már látszottak a részvétel problémái, az hogy a valódi döntések tulajdonképpen egy szűk elitcsoportra korlátozódnak, hogy az intézményrendszer nem teszi lehetővé, hogy a választópolgárok többsége ellenőrizze a demokratikus államhatalmat.

Ezek az elitelméletek arra az álláspontra jutottak hogy a demokrácia és a népszuverenitás eszméje megvalósíthatatlan normatív kívánalmak, s hogy valójában a tényleges uralmi viszonyok elfedésére szolgálnak.

A 20. század első felében a közgondolkodásban, azonban még tartotta magát az a nézet, hogy a demokrácia az állampolgárok tudatos aktív és széleskörű részvételén kell, hogy alapuljon.

A politika és a társadalom kapcsolatában a II világháború után kialakuló jóléti állam lényeges változást eredményezett.

A gyors gazdasági növekedés által biztosított jólét lehetővé tette, hogy az államhatalom az újraelosztási rendszerben megtalálja saját legitimációját, nem volt szüksége a széleskörű részvételre, sőt ellenkezőleg, a kétpárti váltógazdaság működésével a választók hol egyik, hol másik pártnak adták meg a felhatalmazást a közhatalom gyakorlására. A politikai szféra mindjobban a kevesek ügyévé vált, amelynek irányítása és lebonyolítása a politikából élő csoportok monopóliumává szerveződött.

A társadalmi és politikai szféra egyensúlyát, kiegyensúlyozott működését, a polgárok számára a politikai egyenlőség és a beleszólás deficitjét, a jóléti államban a több társadalmi egyenlőség, a jövedelmi, anyagi viszonyok egyenlősítő hatása elensúlyozta.

Az így működő rendszer a választópolgárok számára hitelesen töltötte be a képviselet elvét, azt „igazolta”, hogy delegáltjai, a „megbízók” érdekében járnak el és nincs szükség nagyobb részvételre, a politikai hatalom ellenőrzésére.

A jóléti állam, azonban így lényegében úgy jelenik meg és „viselkedik”, mint a politikai osztály „felvilágosult abszolutizmusa”, amelynek gyakorlatában az állampolgári jogokról fokozatosan áttevődik a hangsúly az általános emberi jogokra.

Ezzel együtt végbemegy a politikai ember háttérbe szorítása és az egyetemes ember előtérbe állítása. A részvételi politikai mező neutralizálásának célja alapvetően a társadalmi béke megteremtése, az érdekkonfliktusok és érdektagoltság semlegesítése.

se, az állampolgári konszenzus létrehozása és nem utolsó sorban a tökéletes termelés számára nyugodt társadalmi környezet biztosítása.

Ennek nyomán előtérbe kerültek azok a vélekedések, hogy a demokratikus hatalomgyakorlás (Schumpeter, 1975, Dahl, 1982, W. Mills, 1972) a kapitalista tömeg-társadalom kialakulásával lényegében a politikai elitcsoportok versengésévé vált a nem elit szavazatainak megszerzéséért és a modern polgári demokráciákban a választások közötti időszakban nincs szükség a társadalom politikai funkcionálására.

A demokratikus működést vizsgáló empirikus kutatások is döntően azt mutatták ki, hogy a jóléti államot valójában egy szűk kisebbség politikai aktivitása jellemzi, és egy kis létszámú politikai osztály kormányozza.

Csak hogy a demokrácia mégis a politikai részvétel elvén áll vagy bukik, így gyakorlati működésében ma is körül forognak a kérdések, van-e teljes körű részvétel a társadalomban, milyen jellegű, mennyire aktív, vagy passzív az állampolgárok a közügyekben (Almond).

Különösen a jóléti állam válságjeleinek mutatkozásával és a növekvő korrupcióval kerültek ismét középpontba a tömegek politikai aktivitásának és a politikai hatalom ellenőrzésének kérdései. Egyre inkább az a nézet került (újra) előtérbe, hogy az állampolgárok depolitizáltsága a közügyek iránti érdektelensége, passzivitása, esetenként apátiája nem eredendő adottság, hanem az adott politikai rendszer működésének következménye.

A demokratikus rendszerekben is egyre szaporodó társadalmi feszültségek, a korábbi társadalmi konszenzus felbomlása, az érdekkonfliktusok megjelenése a társadalom részéről egyre inkább sürgetően veti fel demokrácia megújításának kérdését, a nagyobb részvételt, a közösségi szerveződés szélesebb körét, a demokratikus kontroll kialakításának képességét az állampolgári szerveződések „kis köreiben”.

A kunszentmiklósi példa: közérdeklődés, vagy érdektelenség?

Kutatási hipotéziseink megfogalmazásához pontosításához egy lokális közösségben, Kunszentmiklóson végeztünk problémafeltáró vizsgálatot.

Ennek során arra kerestük a választ, hogy a település lakosai mennyire tartják fontosnak a közügyeket, érdeklődnek-e a kisebb és nagyobb közösségi problémái iránt, van-e véleményük ezekkel kapcsolatban.

Egy ún. közösségfejlesztő program kapcsán végeztük el a terepmunkát, ahol több érdekes jelenséget és látszólagos ellentmondást tapasztaltunk.

A kívülről szervezett projectről, mint ez a helyszínen kiderült, a helyi lakosság alig tudott, de nem is igen érdeklődött iránta. A hozzáállás inkább egy rendezvény látogatása, vagy nem látogatása motiváltságát mutatta, az emberek érzékelhetően

nem érezték azt, hogy ez a program értük, érdekükben szerveződött volna, róluk szólna, vagy a közösségi lét szempontjából tétje lenne a részvételnek.

A program egy részén résztvevőként ott tartózkodtunk és azt tapasztaltuk, hogy a közösségi rendezvény inkább egy helyi szórakoztató programnak felel meg, ahol rendkívül gyér lakossági részvétel volt. A rendezvény során véleménycserére, vagy közügyekről való beszélgetésre érdemben nem került sor, a település vezetői, de civil szervezetek sem képviseltették magukat.

Ezek után kézenfekvő lett volna a megállapítás, hogy az emberek nem érdeklődnek a közügyek iránt, közömbösek, befelé fordulnak, nem lehet kimozdítani őket a magánélet falai közül.

A közösségi napok programjában azonban lehetőség volt a fali újsághoz hasonló módon a vélemények írásbeli közlésére. Ezeknek a „felírásoknak” a tartalma viszont éppen azt mutatta, hogy az emberek nagyon is tájékozottak, felelősen gondolkodnak és aktívak a közügyekben való véleményalkotásban.

Ennek alapján felmerült a kérdés, hogy vajon mi lehet a véleményalkotási aktivitás és a részvételi passzivitás mögött?

A helyi lakosokkal készített interjúkkal kiegészített tapasztalatok alapján valószínűnek tartjuk, hogy a lakosok nagy részének volna igénye a közügyekben való részvételre, az erről szóló diskurzusra, a problémák értelmes megbeszélésére, erre azonban a jelenlegi az intézményrendszerben nincs lehetősége.

A helyi önkormányzatok is egyre inkább eltávolodtak a közvetlen, részvételi demokrácia gyakorlatótól, sokkal inkább a helyi hatalom működtetői és nem a közösségi ügyek intézőinek szerepkörébe kerültek. A helyi nyilvánosság is egyre korlátozottabb és a helyi politika is egy zártabb csoport „belső ügyévé” válik.

A politikusokkal, a politikával kapcsolatos súlyos kritikák alapján lehetségesnek tartjuk azt is, hogy az emberek közül legtöbben, nyilvánosan nem is mernék elmondani véleményüket, míg a névtelenség őszintébb állásfoglalást tett lehetővé számukra.

A politikával, illetve a közügyek intézőivel kapcsolatos vélekedésekben jól érzékelhető az erőteljes elégedetlenség, a bizalomhiány és kifejeződik az a gondolat is, hogy a politikai osztály nem a közösség érdekében, hanem inkább ellene cselekszik. Minthogy a lakosság reálisan érzékeli azt, hogy életkörülményeire, sorsára, az ország helyzetére és jövőjére mindenek előtt az országos politikában döntést hozóknak van befolyása, különösen éles kritika fogalmazódott meg velük, illetve tevékenységükkel kapcsolatban. Néhány vélemény ezek közül:

„Azért vagytok ott, mert abban bizik az ország népe, hogy az országot felemelitek nem pedig elsüllyeszítitek”

„Ne saját zsebre dolgozz, az országot építsd fel!”
„Az idén mit csináltatok a gáz és a villanyáremelésen kívül?”
„Korrump az egész parlament”
„Felosztatni a parlamentet”
„Elégedetlenség minden szinten”
„Ne legyen elnyomás a politikusok részéről!”
„Vonják be a társadalmat a politika ügyeibe!”

S végül egy összetett vélemény:

„Egy MAGYAR országban szeretnék élni, ahol az igaz szó drága kincs, ahol a politika nem tabu, és ahol a nemzeti érzésű embert nem fasisztázzák le.”

Külön érdemes megemlíteni, hogy a politikára vonatkozó véleményekben nem találkoztunk pozitív, vagy elismerő megállapítással.

A felírt véleményekből az is kiderült, hogy mit várnának el az emberek a politikától. Mindenekelőtt az állam közfunkcióinak javulását, az alapvető közszolgáltatások, a szociális helyzet, az életkörülmények javítását, biztonságot, rendet és a közéleti tisztaságot tartották fontosnak.

„Ne zárják be a kórházakat!”, „Támogassák a kórházakat!”
„Megfelelő oktatás, munkalehetőség”, „Kevesebb adót”
„A jövedelem kövesse az inflációt”, „Több támogatást a rászorulóknak”
„Nagyobb közbiztonságot”, „Legyen nagyobb az esélyegyenlőség”
„Kevesebb korrupció”, „Felelősök felelősségre vonása”

Meglepő módon a közéleti kérdések között különös súllyal jelentek meg az un, „zöld témák”, a környezet iránti felelősség, az élővilág pusztításának megakadályozása, az állatvédelem, a környezetszennyezés elleni fellépés szükségessége, de a Föld, mint egész védelmének fontossága is.

A legutóbbi időben a médiában is egyre több hír jelent meg a korlátlanul gondolt nyugati civilizációs modell környezetet károsító és az energiaforrásokat rövid időn belül kiapasztó hatásának problémáival. Ezek immár a mindennapi ember számára is egyre érzékelhetőbb formában, szélsőséges éghajlati hatásokban, időjárási jelenségekben jelennek meg és nem alaptalanul, aggodalommal tölti el az embereket.

Ez a környezeti tudatosság és nagyfokú érzékenység összefügghet azzal is, hogy a véleménynyilvánítók között sok iskolai tanuló is volt és a fiatalabb generációk valószínűleg fogékonyabbak a jövő kérdései iránt.

*„A Föld léte rajtunk múlik”, „A környezet védelme életünk értelme”
„Gyilkos az üvegházhatás”, „Megújuló energiaforrások alkalmazása”
„Kevesebb környezet szennyezés”, „Szelektív hulladékgyűjtés”
„Több figyelmet a környezetvédelemre” „Védjük az országot a környezet szennyeződéstől!” „Környezetbarát autókat a közlekedésbe!”
„Több gondoskodást a kóbor állatoknak”, „Kevesebb fát vágjanak ki!”*

A helyi közügyekkel, közpolitikával kapcsolatban elsősorban a beleszólás igénye és a lehetőség hiánya jelent meg a véleményekben.

Az önkormányzatiság létrehozását elvi, szociológiai értelemben az a szándék motiválta, hogy integráló fórumot teremtsenek egy adott helyi közösségben a közös társadalmi cselekvés kialakításában. Célja volt az is, hogy elősegítse a lakosság önszerveződését, a közösségi csoportérdekek megjelenítését, ezek megbeszélhetőségét, hogy a helyi közösségi irányítás hatalmi szempontú működése helyett, alulról szerveződő, szolgáltató jellegű településvezetési rendszert hozzanak létre.

Ez a modell feltételezte a civil társadalom erősödését, a helyi lakosság széles rétegeit a közéletbe bevonni képes szervezett közösségek aktív működését és a közvetlen demokrácia gyakorlásának szélesebb lehetőségét.

Az új gazdasági-politikai hatalmi struktúra kialakulása és megerősödése, azonban éppen egyre inkább pártpolitikai hatalmi vetélkedési és zsákmányszerzési színtérre tette a helyi települési irányítást is, amelyből egyre inkább kívül rekedtek a helyi lakosság gazdasági, vagy politikai hatalmi súllyal nem rendelkező széles rétegei.

Az anonim, írásban megjelenő vélemények is azt mutatják, hogy az emberek érzékelik ezt a – helyi döntésekből való – kirekesztettséget, a beleszólás, a részvétel lehetőségének hiányát.

*„Helyi lakosság rendezvényekbe, tevékenységekbe való bevonása”
„Saját lista a képviselőkről az önkormányzat felé”
„Helyi szintű kezdeményezés fontossága”*

A közügyek tartalmát illetően egyrészt az országosan is problémát jelentő szociális biztonsági kérdései jelentek meg helyi problémaként is. Így például:

*„A jövedelmek, járulékok és nyugdíjak felzárkóztatása”, „Több munkahely!”
„Fejlesszék a kórházakat!”, „Több iskola legyen!”
„Családalapítók, fiatal pályakezdők támogatása”*

Másfelől a javaslatok között több olyan is szerepel, amely speciálisan helyi probléma és esetleg önkormányzati hatáskörben is megoldható lenne.

„A gyógyszerár mindennapos nyitva tartása”, „Több zebra az utakra”.
„Tisztább utcák” „Jobb közbiztonság”

Az interjúk kutatás tapasztalatai meggyőzően bizonyítják, hogy bármiféle közösségfejlesztő program csakis a közösségi tagok véleményének és elvárásainak megismerésére és figyelembe vételére épülhet. Ugyanakkor az interjúk a társadalomkutató számára világossá teszik, hogy a közösség tagjainak vélekedéseiben visszatükröződik a közösségi ügyekben való részvétel igénye és egyúttal a közösségi demokrácia helyzete is.

Irodalom

- Almond, G. A.–Powell, G. B (1978): *Comparative Politics*. Brown Boston.
- Dahl, R. A. (1982): *Dilemmas of Pluralist Democracy*. Yale University press.
- Dahrendorf, L. (1979): *Life Changes. Approches to Social and Political Theory*. University of Chichago.
- Donatowski, A. (1907): *Der parlamentarismus in der Lehre Benjamin Constant*. Tübingen. H Loupp.
- Fukuyama, F. (2000): *A nagy szétbomlás*. Budapest, Európa Kiadó.
- Giddens, A. (1991): *Modernity and selfidentity. Self and society in the modern age*. Stanford University Press.
- Guizot, F. (1977): *De la démocratie en France. 1948*. Idézi Halász Gábor: Magyar viktoriánusok. In.: Válogatott írásai. Budapest, Magvető.
- Locke, J. (1986): *Értekezés a polgári kormányzatról*. Budapest, Gondolat.
- Marx, K.: *Grundrisse* MEM 46/1 köt Bp. 1957–1985
- Mill, J. S. (1980): *A szabadságról*. Budapest, Magyar Helikon.
- Mills, C. W. (1972): *Az uralkodó elit*. Budapest, Gondolat.
- Schumpeter, J. A. (1975): *Kapitalismus, Socialismus und Demokratie*. Franke Verlag.
- Tocqueville, A. (1983): *A demokrácia Amerikában*. Budapest, Gondolat.
- Tönnies, F. (1983): *Közösség és társadalom*. Budapest, Gondolat.
- Weber, M. (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, Gondolat.

**SZEMPONTOK,
RENDEZŐELVEK
AZ INTERJÚK
TARTALOMELEMZÉSÉHEZ**

LÓZAI BALÁZS

A KÖZÖSSÉG SZEREPE AZ EGYÉN ÉLETÉBEN

Vizsgálatunkban az emberek közösség iránti szükségletéből indultunk ki, s ezen belül is nagy hangsúlyt fektettünk arra a hatásra, amelyet a közösségek gyakorolnak az egyén életére. A közösségi aktivitásért „cserébe” olyan értékekhez juthat az egyén, amelyekhez a tagság híján nem tudna. Fontos megvizsgálni az egyén személyiség-jegyeinek alakulását a közösségi tagság hatásaként. A hatékony együttműködés toleranciát feltételez és integrációt eredményez. A közösségi tagság időben távolra mutató hatásokkal is rendelkezik az egyén életében. A személyes kapcsolatok gyakran nem érnek véget a közösség falain belül, hanem időben és térben gyakran igen távolra mutatnak.

Annak idején Tönnies a megértést és az egyetértést tartotta olyan közösségi kohéziós erőknél, melyek az egyént a közösségbe ágyazzák. Hangsúlyozta továbbá, hogy a közösségek alapvető funkciója a közös célok eléréséért folyó együttes munka. Napjainkban, miközben kiemelt jelentőséget tulajdonítunk a közösségek létrejöttének és működésének, azt tapasztaljuk, hogy a társadalom nagyobbik része nem kapcsolódik egyetlen közösséghez, csoporthoz sem. Vizsgálatunk tárgya a közvetlen közösségek világa, melyek tagjai személyesen ismerik egymást.

A közösséghez tartozás személyes „költségei” és „jutalmai”

Az interjúkból kiderül, hogy a közösséghez tartozás nem jár lemondások nélkül, a tagok, vezetők komoly időbeli ráfordítását követeli meg. A családra, munkahelyre fordított idő gyakran kerül ellentétbe a közösségre fordított idő arányával. A hatékony közösségi részvétel komoly energiákat emészt fel, aminek kárát sokszor a szoros emberi kapcsolatok látják.

*„Mivelhogy az idő az, amelyből manapság a legkevesebb van az embernek, ezért rangsorolni kell, hogy most mire szánom az időmet. Nyilván arra szánom, ami a legfontosabb, a közösségi élet, a barátok, klub, ez a fontos. És ennek érdekében mondjuk más dolgokat háttérbe helyezek”
(Hobbiközösség, 41 éves).*

A lemondásért, a sok áldozatért az olyan élmények kárpótolják az egyént, amilyeneket mint közösségen kívül álló nem élhetnének át. Sokan úgy vélik, hogy ha a közösség, a közösségi szellem hiányozna életükből, valójában az volna a valódi veszteség, az igazi lemondás. Talán éppen ez a motiváció hiányzik azokból ma, akik nem fordítanak időt és energiát a közösségi kapcsolattartásra.

„...mióta nyugdíjas vagyok, azóta érzem úgy, hogy ez jó, hogy ezt csinálom, és hogy ez ad valami ...önlegültséget? Nem jó kifejezés rá, de nem tudok jobbat hirtelen, tehát van egy olyan érzésem, hogy nem élek hiába, csinállok valamit, ami másoknak jó. És akkor ez bizonyos szempontból megnyugvást, meg nyugodt lelkiismeret ad.” (Természetvédelmi).

A közösségi részvételnek számos, a közösségen túlmutató hatása van. Egy adott közösséghez való tartozás nemcsak a közösségen belül formálja a kapcsolatokat, számos barátság egy közös cél érdekében való csatlakozás eredményeképpen alakul ki és erősödik. Egy vizsgált sportegyesület berkein belül már többször előfordult klubházasság, a fiatalok az egyesületben való közös megismerkedésüket és közös klubtevékenységüket követően kötöttek házasságot egymással. A közösségi tagság gyakran más minőségbe helyezi az egyének közötti kapcsolatot, a hétvégi összefüggésektől kezdve a közös vacsorákon át az egyéb közös programokig.

Látható, hogy a közösségi tagságnak számos olyan időben távolra mutató következménye van, melyek komoly hatást gyakorolnak az egyén életére, a szabadidő hasznos eltöltésétől akár az olyan szoros kapcsolatokig is, mint a házasság.

Az interjúkból kiderül, hogy gyakran segítenek egymásnak a tagok a közösségi színtereken kívül is. Sok esetben összefonódik a munkahely a közösségi léttel. Ez több szempontból is meghatározza az egyén életét, hiszen így az egyik közeg meghatározza a másikat, a munkahelyi közösségi lét döntően befolyásolja ugyanazon közösségnek más közegben való találkozását, kapcsolattartását.

„... itt a klubban ismerkedtek meg és azóta tündérszöveget együtt, és hát most... mikor? Szeptember 13-án lesz a harmadik klubházasság. Most lesz az egyik, illetve hát két klubtagnak az esküvője, itt Pécsváradon, mert az egyik az pécsvárad, a menyasszony, és már kettő volt, tehát olyan házasság, akik a klubban ismerkedtek meg.” (Természetvédelmi).

A közösséghez tartozó egyének a közösségen kívül is jó társas kapcsolatokat ápolnak, így a közösség szerepe túlnő a csoporton belüli kapcsolatokon és hatása az

egyen életében további területeken is érzékelhető. Fontos, hogy a közösség figyeljen a tagok magánéletének problémáira, gondjaira is.

„...Több kollégánk is elment most nyugdíjba, és mi is benne voltunk az előkészítésbe, munkatársakat bevontunk, virágot vettünk, ajándékot választottunk meg minden, és ugye többféle emberről volt szó, különböző ízlésvilággal, többféle kívánságokkal, akikkel együtt dolgoztak, vagy közelebb álltak hozzájuk, azokkal megbeszéltük, hogy segítsen ajándékot választani. Ők pedig természetesen örömmel vállalták a feladatot. Nálunk nagyon családias a hangulat, nehéz szívvel mentek nyugdíjba, mert szerettek itt dolgozni. Nem csak az a fontos, hogy az alkalmazott dolgozzon, odafigyelünk rá, hogy magánemberként is jól érezze magát” (Munkahelyi közösség, 48 éves).

Az egymásnak történő segítségnyújtás fontos szempontja a közösségek életének. A közösségek tagjai nagyobb arányban várhatnak segítséget egymástól, mint a közösségi keretek közé nem integrálódott egyének. A különböző közösségek eltérő jellemű egyéneket integrálnak, ám a tagok kooperációja is különböző az eltérő típusú közösségekben. Bizonyos közösségekre jobban jellemző a tagok közötti szolidaritás, míg másokban kevésbé. A közösségi együttműködés pozitív hatással van az egyén személyiségének fejlődésére. Az önszegélyező csoportok esetében jobban egymásra vannak utalva a közösségi tagok, nagyobb mértékben várnak és nyújtanak egymásnak segítséget, mint azok a közösségek, melyeket könnyebben fogad el a társadalom. Az önszegélyező csoportok tagjai nehezebben integrálódnak a társadalmi keretek közé. Esetükben gyakori a bezárkózás. Mivel a társadalomnak jelentős része negatívan viszonyul hozzájuk, gyakran el sem jutnak a cselekvés szintjére, nem vállalnak közösségi szerepet. Számukra nagyobb szervezőmunkát igényel akár egy közös találkozó megszervezése, vagy egy kirándulás is, hiszen más közösségekhez képest lényegesen több problémával találják szembe magukat.

„...Sajnos jellemző rájuk, hogy annyira beszűkülnek, hogy egyszerűen valahogy nem akarnak kimozdulni, és ezért szeretnék valamilyen úton-módon valamilyen programokat beiktatni...” (Gyengénlátók, 50 éves).

A közösségi lét ad egyfajta pluszt a tagoknak, egy olyan többletet, amely hatékony segítséget nyújt a mindennapi életben való küzdelemhez. Önszegélyező csoportoknál a közösségnek ez a szerepe még inkább előtérbe kerül. A közösség számos esetben segítséget nyújt az egyénnek a mindennapi élet problémáinak megoldásában, a társak támasza, közös tapasztalata számos előnnyel jár.

Természetesen a közösség sem nyújthat minden esetben támpontot az egyén számára, az életben való eligazodás tekintetében viszont mindenképpen hasznos és hatásos az, ha valaki egy vagy több közösségnek a tagja. Az egyénnek védelmet nyújt, biztonságot, célt, értelmet adhat, ha egy közösség tagja lehet, segítséget nyújthat és kaphat azon céljai elérésében, melyekre egyedül, csoporthoz tartozás nélkül nem lenne képes. Ezzel ellentétben azonban vannak a társadalomban olyanok, akik saját autonómiájukat féltik, úgy érzik, hogy a közösséghez tartozással kénytelenek lennének feladni saját személyiségüket, nem lehetnének önmaguk. Vannak egyének, akik ezt csoporton belül könnyebben megvalósítják, mások gátként tekintenek a közösségre. Mindehhez hozzájárul a globalizáció, amely igen gyakran megszünteti a lokalitást, elszakít embereket egymástól, valamint a fogyasztói társadalom világa, ahol gyakran az egyén nem találja saját helyét a világban, s ezáltal közösséghez sem képes kötődni. A csoporthoz tartozás természetesen kíván némi áldozatot tagjaitól, valamennyi lemondás szükséges ahhoz, hogy a közös célok megvalósuljanak.

A közösségi vezető személyes hatása

Többször a közösségi vezetők azok a személyek, akik összefogják a közösséget és a közös célok felé orientálják a tagokat. A közös cél érdekében való összekovácsolódás értelmet ad az egyén mindennapos küzdelmeinek, a társakkal való közös együttműködés megerősíti azt az érzést, hogy fontos tagja valaki a társadalomnak, s egy magasabbrendű cél érdekében a vezetők és tagok könnyebben hajlandók lemondani életük egyéb dolgairól. Ésszerű szervezéssel kiküszöbölhetőek azok a problémák, amelyeket a közösségre fordított idő által az élet egyéb területei megsínylenének.

Az interjúkból megtudtuk, hogy nincs olyan közösségvezető, aki ne érezne szívügyének az adott csoport vezetését, de a tagok elégedettségéhez ugyanúgy elengedhetetlen a közösségi tagság. Fontos számukra, hogy olyan emberekkel álljanak kapcsolatban, akikkel valamilyen szinten hasonló az értékrendjük, ugyanazokért a célokért küzdenek, esetlegesen eltérő motivációs szinten.

„....fontosnak tartom hogy ebben benne vagyok, ezt egy nagyon jó dolognak tartom. Összefogni embereket, meg kivonni őket a nagyvilágnak a legrosszabb dolgaiból. Gondolok itt a drogra, az alkoholra meg ilyen apróságokra amiket manapság nagyon nehéz visszaszorítani.” (Hagyományörzők, 22 éves).

A közösségben az egyén személyes vonásai – legyen szó vezetőről vagy egyszerű tagról – komoly hatással van a közösség többi tagjára, s ezáltal a közösségi kohézióra. A közösségvezető személyisége alapvetően befolyásolja a közösség működését. A tagokkal való

viszony befolyásolja az együttműködés hatékonyságát. A sikeres együttműködés pozitívan befolyásolhatja azt az időmennyiséget, amelyről a közösségvezetőnek feladatai ellátásának érdekében le kell mondania. Az egyéntől függ, hogy időbeosztását milyen módon kezeli, és hogy ez mennyire terheli meg – ha egyáltalán megterheli – többi szociális kapcsolatát. A lemondások mellett ugyanakkor olyan élményt nyújt a közösség a tagoknak, s a vezetőnek, melyekben nem lenne részük közösségi kapcsolatok hiányában.

Egyén és közösség „távolságai”:

hasonlóság és különbözőség, befogadás és kirekesztettség

A közösség komoly hatással bír az egyén életére, ugyanakkor nagy különbség mutatkozik a tekintetben, hogy kinek mit jelent a közösséghez tartozás. Az interjúalanyok legtöbbször hangzottatott válasza az volt, hogy „itt jól érzem magam”. Vannak olyanok, akik ezáltal nem érzik magukat magányosnak, barátokra, társra találtak a közösségen belül. A közös időtöltést egyértelműen pozitívnak látják a megkérdezettek, az együtt töltött időt hasznosnak tartják. Állításuk szerint olyan emberekkel találkozhatnak az egyesületek, klubok által, akikkel hasonló az érdeklődési körük, esetenként a világnézetük. Amennyiben utóbbi nem is egyezik, sokat tanulhatnak egymástól azok, akiknek – bár a világszemléletük különböző, – érdeklődési körük megegyezik. Az egymáshoz való alkalmazkodás, a másik álláspontjának meghallgatása és akár egyetértés hiányában annak tiszteletben tartása más területeken is kamatoztatható. A közösségiség folyamatos toleranciára készíti a tagokat, csak úgy működhet hatékonyan a közösség, amennyiben a tagok képesek saját véleményük és nézőpontjuk mellett a másokét is meghallgatni és tiszteletben tartani. Amennyiben erre képesek a tagok, úgy hatékonyan tud a közös célok irányában haladni a közösség.

A közösségben az embert olyanok veszik körül, akik hasonlóképpen gondolkodnak, és ugyanazon célokért közösen dolgoznak. Ez hatással van a teljesítményre, illetve a közösségi kapcsolattartás egyéb formáira, ahol a közös együttműködés megkerülhetetlen. A tágabb közösségi lét előszobájának tekinthető a család. Az egyén szocializációjának alapvető közössége a család, ebben a közegeben tanulja meg a társas együttélés és együttműködés alapvető elemeit, melyek később folyamatosan visszaköszönnek életében. A családdal való együttműködés, a családi támogatás minősége nem elhanyagolható az egyén és a közösség kapcsolatának viszonyában. A család támogató magatartása kedvezően befolyásolhatja az egyén viszonyát a közösséghez, másrészt a közösségi értékek az egyén családi környezetére is kedvezően hathatnak. Egyfajta egyensúlyi állapot megtalálása szükséges, hiszen amennyiben az egyik fél – akár a család, akár a közösség – megsínyli az egyén másfajta irányú tevékenységét, az a másik felet is negatívan érintheti.

Ahhoz, hogy egy társadalom jól működjön, elengedhetetlen a benne élő egyének integrációja. Egy egyént a társadalom közösségi szinten képes hatékonyan integrálni. Ahhoz, hogy ne legyen kiilleszkedett, közösségi aktivitás szükséges. A közösségi szerepvállalás segít az egyén elégedettségérzésének növeléséhez, melynek segítségével a társadalom hasznos tagjának érezheti magát.

„...nagyon jól együtt van ez a nagyon különböző iskoldzottságú, különböző korú társaság. Mindenkinnek megvan a maga feladata és aktívan részt vesznek benne. Mindenkinnek más, lehet, hogy az egyik rész csak a karácsonyi ünnepségre süti meg a süteményeket, mert hogy ő ahhoz ért, vagy a teremőrzést vállalja a falunapi kiállításon, vagy a pálinkafőző fesztiválon kínálják az érkezőket. Tehát mindenkinnek meg van a feladata” (Faluközösség, 53 éves).

Ahány közösségtípust ismerünk, legalább annyiféle motiváció, cél is elképzelhető, és legalább ennyiféle jelentéssel bírhat az adott közösség az egyén számára. Számos esetben csak közösségbe ágyazva érhetőek el a közösen kitűzött célok, olyanok, amelyek elérésére az egyén önmagában képtelen lenne.

„...elmondhatom, hogy nagyon sok látássérültnek tudtunk ez ügyben segítséget nyújtani, itt gondolok a pályázatokra, önálló segédeszközökre, nagyon sokan értek el eredményt pályázaton ..., mióta megalakult ... ez a körzeti csoport, akkor az utazás, fogyatékosági támogatást nagyon sokan megkapták, és ez mind annak köszönhető, hogy itt nálunk működik ez a csoport” (Gyengénlátók, 50 éves).

A közösségi lét idővel sokak számára az élet alapszükségletévé válik. Erről így vall az egyik interjúalany:

„Hát ide figyelj, valamilyen csapathoz tartozni kell. Nem elég a család, a család az egy magánélet, ez a szakszervezeti tagság viszont egy másabb, ez szélesebb körű alapokon nyugszik. Ez nem csak azt jelenti, hogy a családi életet bevittem a szakszervezetbe, hanem a szakszervezeti életet is haza tudom ám hozni, mert nálunk például olyan lehetőségek is vannak még mindig, de természetesen nem csak nálunk, hanem a többi szakszervezetnél is gondolom, hogy például vannak ilyen kedvezményes üdülési lehetőségek, vannak olyan kedvezmények, amelyeket csak a szakszervezeti tagok kaphatnak, csak bizonyos szakszervezetek tagjai kaphatnak...” (Munkahelyi közösség, 48 éves).

Mást jelent azonban egy önszerveződő csoportba való tartozás a tagok számára, mint egy sportklub. Egy hagyományörző egyesület más értékekkel bír, mint egy

ifjúsági klub. Egy önszegélyező csoportban sokkal erősebben jelenhet meg a „mi” tudat, mint az előzőben, hiszen az egymásra utaltság jobban összekovácsolja a közösség tagjait.

A közösségekből való kimaradás, a kirekesztettség nagyon fájdalmas lehet az egyén számára. Az exklúzió fogalma a kitaszítottsággal, valamint az elszigetelődéssel hozható kapcsolatba, amikor az egyén egyáltalán nem, vagy csupán csekély mértékben veszi ki részét a társadalmi feladatokból. Ezen állapot gyakran összefüggésbe hozható a szegénységgel, valamint a kapcsolati háló meggyengülésével.

A közösségi „margóra” kerülés természetesen személyes okokkal is összefügghet. A közösségeknek gyakran a közös munkát akadályozó tagjaik is vannak, akik nem hagyhatóak figyelmen kívül a hatékonyság vizsgálatának szempontjából (Giddens, 2003).

„.... Itt van például, hogy konkrétumot is mondjak, például ez ... , akit emlegettem és mondom vele kimondottan jóban vagyok, de neki is vannak néha olyan időszakai, amikor már azt szoktuk mondani, hogy na jól van, a ... megkettýent. Amikor teljesen izévé válik, teljesen passzívva válik, sőt ellenségesse bizonyos dolgokban, és akadékoskodóva és mit tudom én, de ez nem tart nála sokáig és akkor utána megint nincs vele semmi baj évekig. De néha bejön egy-egy ilyen szezon és ... mondjuk nyilván másoknál is van ilyen, csak azt talán nem veszem észre, mert nem találkozok vele olyan gyakran, meg ugye nem én vezetem a kimutatást, hogy melyik tórán ki jön, ki nem jön, mert ugye ebből lehetne észrevenni, hogyha valakinek van ... baja, hogy akkor az kihagy sorozatban tórákat, aztán van a másíkfajta izé, aki akadályoz, nem szándékosan, a ... sem szándékosan, nem mondom egy szóval sem, hogy direkt tesz keresztbe, csak hát vannak nehezebb időszakai, meg könnyebbek, hát ezt be kell látni, aztán van sajnos olyan tagunk is, aki sajnos szellemileg nem egészen komplett, hát aztán az tud azért csinálni marhaságokat, a legnagyobb jóindulattal, mármint az ő saját legnagyobb jóindulatával és aztán evvel időnként rendkívüli módon fel tud bosszantani, de hát jó, ő is egy ember és most mit csináljon vele az ember, hát...” (Természetvédelmi).

Egyén és közösség: ami az interjúk alapján elmondható

A társakkal való kapcsolat döntően meghatározza az egyén közösségen belüli tevékenységét. A tagok életminőségére pozitív hatást fejt ki a közösséghez tartozás élménye. Valami olyan pluszt ad, amitől szívesen járnak el az összejövetelekre. A kölcsönös segítségnyújtás is alapvető jellemzője egy jól működő közösségnek. A beszélgetésekből világossá vált, hogy nem csupán közösségi keretek között

beszélhetünk kapcsolatokról, hanem ezen túlmenően is ápolnak kapcsolatot az egyének egymás között. Itt nagy szerephez jut a lokalitás, hiszen az egymáshoz közelebb élő tagok nagyobb eséllyel nyújtanak segítséget, illetve kapnak segítséget, mint azok, akik távolabb élnek egymástól. Nagyobb biztonságérzetet ad az egyénnek az is, ha több közösségnek a tagja, hiszen a közösségi kapcsolatokat jobban tudja kamatoztatni, nagyobb valószínűséggel kap segítséget valamilyen felmerülő probléma esetén, mint azok az egyének, akiknek nincsen kiterjedt szociális hálója.

A közösségi célokat szolgáló témákon túl gyakran kerülnek elő társadalmi, gazdasági témák az összefüveteken a vizsgált közösségek nagy részében. Ez segíti az eligazodást bonyolult világunkban. A tagok egymás között megbeszélik nézeteiket, könnyebben találnak megoldást közös és egyéni problémáikra.

Az ember igényli a közösségi létet, fontos, hogy legyen egy hely, ahol ismerik és szeretik, valamint, hogy visszajelzéseket kapjon és reflektálhasson más emberek véleményére, nézeteire. Szükség van olyan terepre, ahol elsajátíthatóak a társas együttélés formái, ahol az ember mások segítségével megismerheti önmagát és másokat, valamint olyan élményekben részesülhet, amelyek csak közösségi kapcsolatokban jelennek meg.

Amennyiben az adott közösség vidékre, esetleg külföldre is kiterjeszti kapcsolati hálóját, az nagyban szélesítheti az egyén látókörét: olyan helyekre juthat el, ahová egyedül vagy családi keretek között nem biztos, hogy sikerülne, valamint olyan jellegű információkhoz juthat, melyekhez hazai viszonyok között nem biztos, hogy lehetősége lenne. Emellett a közösségi kapcsolatok szerencsés esetben jól hasznosíthatóak a későbbiekben, legyen szó akár közösségi kapcsolatépítésről, kapcsolattartásról, segítségnyújtásról. A más közösségekkel való kapcsolat kialakítása és kapcsolattartás tovább növelheti az egyén biztonság – és komfortérzetét, felerősítheti az egyénben a „nem élek hiába, tartozom valahová” érzését. Ugyanez érvényes a különböző önszervező csoportokra, akik összetartozás és a közös munka híján képtelenek lennének mindazon források és eszközök beszerzésére, amelyekre közösségi tagként és csoportként képesek.

A közösség egyénre gyakorolt hatása más és más a különböző közösségeket vizsgálva. Egy olyan közösségben, ahol a fő szervező erő a sport, a mozgás szeretete, a közösségi kapcsolatok egyénre gyakorolt hatása egészen más, mint egy érdekvédelmi közösség esetében, ahol a közösség összetartozását egy olyan magasabb rendű cél képviseli, ami a közösség minden tagjának egyformán érdeke. Minden közösség esetében elmondható, hogy a domináns célok és funkciók mellett rendelkeznek olyan egyéb funkciókkal is, amelyek szintén fontosak a közösség és annak tagjai számára. Ezek az „egyéb” funkciók közösségtpistól függően igen eltérőek lehetnek. Egy sportklub esetében ilyen lehet az egészség-

megőrzés, önszegélyező egyesület esetében pedig az egymásnak nyújtott segítség. Egyesülettípustól függetlenül elmondható azonban, hogy minden közösség látsens funkciója a tagok biztonságérzetének fokozása. A hatékony működtetés és eredményes működés olyan többletet ad a közösségben részt vevőknek, amelyhez a tagság híján nem jutnának hozzá.

VÉGH MÁRTA

KÖZÖS CÉLOK A KÖZÖSSÉGEK ÉLETÉBEN

Interjúk anyagára épülő tanulmányomban a tagok céljainak és a közösséget létrehozó motivációknak bemutatásával vizsgálom a közösség problematikáját.

A helyzetről

Úgy ítélem meg, hogy ma Magyarországon a közösségek hiánya jelenti az egyik legnagyobb társadalmi problémát. A rendszerváltás után csökkent a családi kötelékek biztosította erős kapcsolat, illetve a munkamegosztással együtt járó erős kötelékek is lazultak. Az alábbi interjúrészlet is azt támasztja alá, hogy az emberek már kevésbé fontos a közösséghez tartozás, illetve abszolút kiveszni látszanak a közösségi értékek.

„Az emberekből kiveszni látszik a közösségi szellem, a közösségi értékek. Ez a közösségi erő elveszett. Nincs meg az egységre való törtevés. Bármennyire is elszomorít ez, a hitem által bízom abban, hogy ez megváltozik, és megpróbálják keresni a közösségi hovatartozáshoz vezető utat.” (Roma hitközösség)

„A rohanó élet. Az, hogy mindenkinek nem elég a normál munkája, hanem mellette még mást is kell vállalnia ahhoz, hogy az életszínvonalát tartsa. (...) Azt tapasztalom, hogy a legkevesebb időt fordítjuk magunkra.” (Lokálpatrióta közösség)

Ugyanakkor pedig csaknem általános az a vélekedés, hogy a közösségek nagymértékben hozzájárulnak a társadalom hatékony működéséhez. A társadalom a közösségek létezése nélkül atomizálódik, egyedeire esik szét. Tehát az egyénnek és a társadalomnak egyaránt szüksége van egymásra.

„A kisközösségek építik ugye fel a társadalmat, tehát a családdal indul. Aztán vannak az úgynevezett kis civil közösségek, akik nem különböző politikai pártokhoz csatlakoznak, vagy csak érintőlegesen. A kis közösségek építik fel a működését a társadalomnak. Ez is, kisközösség azon belül a tábor is illetve a klub is, ami működik Szegeden, és erre mindenféleképp van egy igény.” (Hobby közösség)

„Nekem szükségem van rá. Kellene, hogy legyen rá szükség. De hogy mindenki hogy érzi jól magát, az már saját döntés. Elidegenedtek az emberek egymástól nagyon. Lehet, hogy most már pesszimista vagyok, mert sokat dolgoztam '98 óta nagyon, de nem látom az eredményét.” (Faluközösség)

A motivációkról és a célokról

A közösségek kialakulásánál fontos szerepe van a motivációnak, azaz azon előnyök ismeretének, amelyekhez akkor jut hozzá valaki, ha az adott közösség tagjává válik, nyilvánuljon ez meg erőforrások elérésében, érdekek vagy értékek érvényesítésében, avagy kedvező érzelmi állapot elérésében. A motiváció természetesen önmagában nem elegendő a közösség hatékony működéséhez. Szükség van még együttműködési készségre, szolidaritásra és bizalomra, ugyanis együttműködési készség, illetve szolidaritás hiányában nem fog jól működni az adott közösség.

„Hát azért tartom fontosnak, mert a társadalom mozgósíthatósága és tulajdonképpen a szolidaritás, valószínűleg a szolidaritás is csak a közösségeken belül fog megmozdulni...” (Vallási közösség)

A közösségek egyik legfontosabb jellemzője, hogy tagjai közös célokat követnek. Ez nemcsak azt jelenti, hogy valamilyen hasznot hoznak a közösség tagjainak, hanem azt is, hogy megvalósulnak a közös célok a közös tevékenységekkel. Itt azonnal felmerül a kérdés, hogy milyen célokról van szó: egyéni vagy közösségi célokról. Vannak természetesen olyan emberi érdekek, melyek az egyénre és a közösségre is érvényesek. Vannak viszont olyanok, melyek megfelelnek az egyénnek, de egy adott közösségnek nem, és fordítva. Az ember tehát alapvetően társas lény, ugyanakkor individuum is, aki önálló személyiség saját érdekekkel és célokkal. Az individuumnak egyéni és közösségi céljai is vannak. Nehézséget az jelent, hogy mennyire képesek az egyének figyelembe vennie a közösségek céljait, és fordítva.

A közösségeket működtető és egyszersmind életben tartó célok tekintetében – az interjúk alapján – négy nagyobb típust tudtam megkülönböztetni.

A hasonló érdeklődésűek összefogása

Az egyik domináns motiváció az, hogy az egyén hasonló érdeklődési körű, illetve gondolkodású emberekkel vegye körül magát. Az emberek számára a közösséghez tartozás motiváló tényezője lehet az, hogy olyan emberekkel vegyék körül magukat, akik hasonló gondolkodásúak, akiknek hasonló az érdeklődési körük, ezáltal pedig

jól tudják érezni magukat egymás társaságában, hiszen olyan emberekkel vannak körülveve, akik ugyanazt szeretik, mint ők.

„Hogy jól érezzük magunkat. Ez egy kicsit túl általános, de valójában azért a cél, hogy hasonló érdeklődési körű emberek bizonyos időn keresztül egy helyszínen jól érezzék magukat és talán még a saját területünkön, ami a sci-fi, előrehaladni tudományos előadásokon.” (Hobbi közösség)

„... de sok ember azért jött ide, mert a másik is itt van, akit ő ismer, és hasonló dolgok.” (Helyi ifjúsági közösség)

A hasonló problémával küzdők összefogása

A közösségekben jelen van egy olyan összekötő kapocs a tagok között, amit csak az adott közösség biztosíthat a tagok számára. Ilyenek az egymásra utalt, hasonló betegségekkel szenvedők, akik összekapaszkodva könnyebben legyőzik az akadályokat. A közösség próbálja tagjait segíteni abban, hogy minél könnyebben el tudják fogadni önmagukat és próbáljanak együtt élni betegségükkel és a betegségükből fakadó különböző deprivaltságokkal.

„Olyan emberek csatlakoznak, akiknek valamilyen oknál fogva szüksége van ránk. Tehát vagy a betegségéből eredően, vagy a magányából eredően, és szeretne valahova tartozni.” (Hobbi közösség)

A közösség egységének megőrzése

A közösség létének elsődleges célja a közösségi létezésnek megőrzése. Tehát az, hogy az emberek valamilyen közösséget alkossanak, valamilyen egységet hozzanak létre.

„Hát ez érdekes kérdés, és szerintem nagyon sokfélék a motivációk. Mert a motivációban különböző elemek szerepelnek. Szerepel egy olyan, hogy közösség. Tehát, hogy valaki valamilyen közösségbe tartozik. Egyrészt az egészségmegőrzés, másrészt a társaság. És a kettő valamilyen összefüggésben.” (Hobbi közösség)

„Én úgy látom, hogy az emberek szeretnek valahova tartozni. Tehát észre lehet venni azt, ahogy egyre kevesebbet mozdulnak ki az emberek, nagyon-nagyon begubóznak, de hála Istennek falun még azt mondhatom, hogy odafigyelnek egymásra.” (Lokálpatrióta közösség)

A társadalmi környezet közös alakítása

A közösségek létezése az emberi élet kiteljesedésének fontos előfeltételei, illetve nélkülözhetetlen alkotóelemei a modern, demokratikus társadalom működésének. Tehát a közösségek létezése a társadalom működésének alapvető feltételei.

„A társadalom számára, hogy ha az emberek többet mozognak közösségben, az lehet hogy fejleszti az emberek együttműködési képességét is egyrészt, másrészt ők boldogabbak lesznek, jobb lesz, és akkor nem tudom. A munkahelyen is hasznos lehet. Azt is nézhetjük, hogy ha valaki nem mozog ilyen közösségben, befordul, akkor nyilván valamilyen szinten teher lesz a társadalomnak, mert őt előbb-utóbb ezzel kezelni kell, valahogy neki be kell illeszkedni az emberek közé, adott esetben nem is tud elmenni dolgozni.” (Helyi ifjúsági közösség)

A társadalmi környezet közös alakításán belül bizonyos meglévő dolgok, rendszerek felújítását, megváltoztatásának fontosságát támasztja alá az alábbi interjúrészlet:

„A motiváció pedig az volt, hogy másfajta programokat hozzunk össze, mint amelyeneket a hasonló zsidó szervezetek. Meg nyilván az is, hogy szerettem azokkal az emberekkel együtt tevékenykedni. Persze jó, ha az embert olyan emberek veszik körül, akiket ugyanaz érdekel, mint őt magát, és ugyanazzal a dologgal mindketten szívesen foglalkoznak. Jó, ha ülünk egy kávézóban a nap végén és nem unottan beszélgetünk, mindennapi hétköznapi dolgokról, hanem, hogy mindig van egy érdekes téma.” (Zsidó fiatalok önszerveződő közössége)

A meglévő rendszerrel való elégedetlenséget, a változtatásra irányuló közösségi célt jelzi a következő interjúrészlet is:

„A motiváció akkor az volt, hogy volt egy polgármesterünk, akit akkor nem szerettünk. És emiatt indult az egész egyesület. Mert akkor a falu összefogott hogy változás legyen, és miután meglelt a változás szét is esett az egész.” (Faluközösség)

Az együttműködés fontosságáról

Akármilyen céllal is alakuljon meg az adott közösség, az bizonyos, hogy a célok eléréséért a közösség tagjainak közös döntéseket kell hozniuk, illetve közös lépéseket kell tenniük. A közösségek életében elengedhetetlen a közösségi érzés tudata, hiszen ez a tudat nagymértékben hozzájárul a közösség hatékony működése. A közösségi tudat jelzi, hogy a közösség fontos az egyén számára, illetve az egyén a közösség számára. Ha nincs jelen a „mi tudat” az adott közösségben, akkor a közös érdekek és célok jelenléte is megkérdőjeleződik, illetve abban az esetben már nem beszélhetünk közösségről, csak egyénekről, individuumokról. Azonban azt le kell szögezni, hogy attól, hogy a közösség elsősorban a közös célokért jön létre, mégsem biztos, hogy hatékonyan működik. A hatékony működéshez feltétlenül szükség van a közösség tagjainak kooperációs készségére, hiszen közös döntéseket hozni és közös lépéseket tenni csak együttműködéssel lehet.

A közösségi célok realizálásának fontos feltétele az, hogy a közösség tagjai a közös célok érdekében össze tudjanak fogni. A közösség fontos ismérve a „mi tudat”, a közösségi érzés tudatának kialakulása. Ehhez hozzájárulnak az együttes élmények, melyeket társas tevékenységek során élünk át. Ezáltal erősödhet a csoportkohézió. A kohéziót erősíti az is, ha elfogadják egymást és kölcsönös bizalommal vannak egymás iránt. Lényeges szerepe van annak, hogy az egyének eléggé nyitottak legyenek egymás felé.

„A legfontosabb értékeink igazából az összetartás.” (Hagyományörző közösség)

„Tulajdonképpen, amikor egy konkrét döntésről van szó, akkor megszavazzuk, mindenki szava egyformán számít.” (Helyi ifjúsági közösség)

Az együttműködésben a közösség tagjai természetesen nem egyforma mértékben és módon vesznek részt: van, aki főszerepet vállal a közösség működésében, és van, aki csak a jelenlétével járul hozzá.

Egy jól működő közösségben kulcsfontosságú a másik ember, a másik emberrel való együttműködés, illetve az is, hogy a közösség tagjai képesek legyenek a saját egyéni érdekeiket alárendelni a közösségi érdeknek. Egy közösség tartós fennállásához elengedhetetlen tényező az alkalmazkodási készség.

„Egyébként nagyon jól alkalmazkod ik a zöme ezekhez az új feladatokhoz és elvárásokhoz hát amikor elmennek szülni a fiatalok akkor van ilyen kihagyás, azt igyekszem pótolni.” (Zenei közösség)

Ugyanakkor nem csak a tagok, hanem az egyes közösségek együttműködése is hozzájárulhat a közösségek hatékony működéséhez, ugyanis együttes munkával eredményesebbek lehetnek a célok megvalósulásai.

„A szakszervezeteknél fontos, hogy a különböző szervek összetartsanak, és együtt működjenek. Ha több ember, több szervezet tud összefogni, akkor nagyobb a kikényszerítő erő is.” (Munkahelyi közösség)

A jó közösség fennmaradása szempontjából alapvető, hogy tagjai együtt tudjanak működni. Az együttműködés egyik feltétele a kommunikáció, vagyis az, hogy a feladatokat és problémákat világosan átlássák és megbeszélhessék.

„El kell mondani, hogy jó a kommunikáció. Mert, ha valamit ugye megtudnak, vagy tudják, hogy vannak dolgok, amelyek csak erre az egyesületre vonatkoznak, akkor azt igyekeznek más embertársaikkal is tudatni.” (Mozgáskorlátozott közösség)

Írásomban a közösségeket létrehozó és életben tartó célokat helyeztem a középpontba. Az interjúk alapján egyértelművé vált, hogy az aktív, együttműködésen alapuló közösségek jelentős erőforrást jelentenek mind az egyének, mind közösségeik számára. Az egyén számára elképzelhetetlen, hogy ne létezzenek közösségek, ugyanakkor a közösségek sem működhetnek egyének nélkül. A közösségi tagok legfontosabbnak a közös célok elérését tartják, illetve azt, hogy másokon segíteni tudjanak közösségükkel, vagy csak pusztán az a céljuk, hogy jól érezzék magukat olyan emberek társaságában, akik egy kicsit hasonlóak hozzájuk.

ISZKEITZ PIROSKA

DÖNTÉSHOZATAL, RÉSZVÉTEL, KONFLIKTUS A KÖZÖSSÉGEK ÉLETÉBEN

Tanulmányom elsődleges célja a közösségen belüli döntéshozatallal kapcsolatos kérdések megválaszolása. Miként működnek ezek a mechanizmusok a különböző formális és informális közösségekben? Hogyan oszlanak meg az ezzel kapcsolatos feladatok? Milyen elvárásokat támaszt a közösség tagjai felé?

A demokrácia meglepte igen fontos szerepet játszik a közösségek működésében. Egy közösség akkor működik jól, ha tagjai elégedettek. A közösségen belüli döntéshozatal szempontjából lényeges az egyetértés, az hogy a közös döntések demokratikusan szülessenek meg és a tagok többsége egyetértson vele. A továbbiakban ezzel a csoporton belüli mechanizmussal foglalkozom. Maga a döntéshozatal elengedhetetlen része egy közösség létezésének, és része mindennapjainak.

Fontos különbséget véltem felfedezni a formális és az informális közösségek működése között. Hiszen a formális közösség estében szigorúbbak a működési szabályok, sokkal bürokratikusabb a rend, mint egy nem formális közösségben. Azonban szinte minden közösségben létezik egyfajta hierarchia, mely szintén szerepet játszik abban, ahogyan megszületnek a közösség számára fontos döntések.

A döntéshozókról

Minden esetben van egy vagy több egyenrangú vezető, és néhány elnökségi tag, akik képviselik a szervezetet. A tagok beleszólási lehetőségei szervezetenként eltérnek.

Vannak vezetők persze, vezető nélkül nem megy. Van az egyesület elnöke, vagyok én és még három elnökségi tag. Azt hiszem, hogy ez központi vezető nélkül nem működik. Ha én nem dolgoznék itt ..., akkor sokkal nehezebb lenne ennek az egésznek a mozgatása. Tehát az nagyon fontos, hogy mindig elérhető legyen valaki, az információ áramoltatása miatt is. (Faluközösség)

Az informális szervezetek esetében gyakran pár ember hozza meg a döntéseket, hiszen ők azok, akik a közösség összes ügyét ismerik, és nekik köszönhetően működik dinamikusan. Ilyen például egy sportközösség, ahol nehézkes lenne az összes tagot megkérdezni, így vannak választott tagok, akik képviselik őket. Itt a „külsős”

emberek beleszólása minimális. Ebben az esetben van egy testület, akik összeülve döntenek a kérdésekben, és itt a többségnek kell egyetértenie.

Van olyan szervezet, ahol maga a döntéshozatal is strukturált, ami azt jelenti, hogy több lépcsőn megy végig egy javaslat. Ez történik például egy költségvetési tervezettel, leltárral, vagy egyéb közügyeket illető kérdésekkel, amit a vezetőség elkészít, majd a tagok elé terjeszt, akik mind szavaznak, és csak ezután lép érvénybe a döntés. Ez a mechanizmus a demokrácia egyik alapvető pillére. Nem csak a közösségen, hanem egy adott társadalmon belül is

„De az nagyon nehéz nekem, hogyha nem értek egyet vele, amilyen döntés születik, az nagyon megvisel mindig. Több volt már ilyen, az nagyon lélekpróbáló. Különösen akkor, amikor megállítják az embert az utcán, hogy te figyelj már ide, hát... És akkor, mivel együtt születik a döntés, az a tisztességes, ha az ember kiáll, és azt mondja, hogy ez volt a testület döntése, tehát én ezt szoktam mondani. Soha nem azt mondom, hogy én nem így szavaztam, hanem azt mondom, hogy nem mindenki értett ezzel egyet, de a többség így szavazott és ez a döntés. Ez nagyon nehezemre esik sokszor.” (Faluközösség)

A beleszólásról, a tagok aktivitásáról

A tagok beleszólása a döntésekbe szükséges, hiszen csak így formálódhat a közösségen belüli „közvélekedés”.

„[A tagoknak]... komoly beleszólásuk van, ugyanis... egy egyesületet koordinálni csak úgy lehet, hogy taggyűléseken, közgyűléseken felvetünk bizonyos dolgokat, és arra ők szavaznak. Az ő beleszólásuk borzasztó fontos. Bármit kitalálok, én saját magam nem tehetem meg, hogy azt mondom, hogy most ez így lesz, ehhez a tagokat mindenféleképpen meg kell kérdeznem. Soha nem dönthetek egyedül.” (Hagyományörző közösség)

„Javaslatokkal élhet bárki... Bárkinek bármilyen jó gondolta, ötlete van, akkor azt bármikor felkarolhatják” (Munkahelyi közösség)

A közösségen belül mégsem tekinthető mindenki egyenlőnek döntéshozatali szempontból, hiszen nem egyformán szólnak bele az ügyekbe. Ennek több oka is lehet. A legalapvetőbb az, hogy maguk az emberek is sokfélék így mások az erősségeik, máshogy nyilvánulnak meg, más-más témákhoz tudnak hozzászólni.

Több interjúból kiderült, hogy a közösségen belül meg lehet különböztetni aktív és passzív tagokat, akik nem egyformán és nem egyenlő mértékben szólnak hozzá

a közösség ügyeihez. Azt tekintik ideálisabbnak, ha ügynként más-más emberek veszik fel ezeket a szerepeket, nem pedig mindig ugyanazok. Az aktív tagok részt vállalnak a közösségi feladatokból, passzív tagok pedig kevésbé vagy egyáltalán nem vesznek részt se a döntéshozatalban, sem a közösséget érintő ügyekben.

Ugyanakkor fontos szerep jut a hangadóknak, akik sok esetben viszik a beszélgetés fonalát. Az egyik interjúalany véleményvezérnek nevezi őket, és elmeséli, hogy gyakran elég felvetniük valamit, és ha nincs ellenvélemény már meg is született a döntés, hogy az lesz.

Egy-két informális közösség esetében életkor is szerepet játszik a döntéshozatalban, ami azt jelenti, hogy mivel az idősebbek régebb óta vannak ott, és nagyobb tekintélynek örvendenek ők nagyobb súllyal próbálnak beleszólni a dolgokba, ezt a fiatalok persze nem mindig viselik zökkenőmentesen.

Az interjúk alapján azt a konzekvenciát vontam le, hogy a különböző közösségek tagjainak, vagyis nagy részüknek van esélye beleszólni a közösségi döntésekbe, és sok esetben eredményes az igyekezetük. Ez inkább a civil szervezeteknél, és a formális közösségeknél jellemző.

„Vannak akik úgy előszeretettel beleszólnak a különböző mondandókba, meg úgy próbálják összefogni a különböző dolgokat, hogy ki mit mondott, és akkor azt összegyűrjük egy kis galacsinba és a fejemhez vágják, ez előfordul, de hála az égnek ebben a közösségben borzasztó ritkán. Mindenki képes, hajlandó megszólalni és mindenki elmondja a saját véleményét, és ennek nagyon örülök mert nincs az hogy valaki nem tudta elmondani amit akart.” (Hagyományörző közösség)

A konfliktusokról

Interjúk tapasztalataink bizonyítják, hogy a közösség működése akkor konfliktusmentes, ha a tagok alárendelik személyes érdekeiket a csoport érdekeinek. A konfliktusokról tudhatjuk, hogy szükségszerű velejárói a közösségek működésének, de minden közösség ezek minimalizálására törekszik.

„[Konfliktus]... csak választások körül van, amúgy nincsen. De lesimul. Tehát a választások után néhányan úgy gondolták, hogy az a polgármester, aki már harmadik, vagy negyedik ciklus óta polgármester, és aki szintén a tagunk, tehát néhányan úgy gondolták, hogy nem értenek egyet már azzal az iránnyal, amit esetleg ő képvisel. Így néhányan kiléptek, ez mondjuk összesen olyan öt-hat fő lehetett, de jóval többen jöttek.” (Faluközösség)

Számos közösségben léteznek „negatív hozzáállásúak”, ők a tagok többsége szemében a közösségi munka akadályozóiként jelennek meg. A csoporton belüli klikkesedés sem ritka jelenség, valamilyen szinten minden közösségben előfordul, de ez nem feltétlenül akadályozza az együttműködést. Az interjúalanyok többsége úgy véli, hogy a fontos dolgokban ettől függetlenül is tudnak dönteni. A kisebb konfliktusok, pedig van, hogy fennakadást okoznak, de a „többség szava szent elv” alapján ezek a viták is el szoktak dőlni, és az esetek többségében pozitívan zárulnak. Ritka az, hogy egy tag emiatt válik ki. A klikkesedés annál inkább jellemző, minél nagyobb közösségről van szó. Az is megfigyelhető, hogy munkahelyi közösségek esetében az egy osztályon dolgozók, informális közösségek esetében a hasonló korú vagy érdeklődésű emberek kerülnek egy klikkbe, de ennek lehet oka egyszerű szimpátia vagy korábbi ismeretség.

„Persze, természetesen. Azt mondtam eleve, hogy legfőképpen úgy toborzunk jártékosokat, hogy valakinek a valakije, vagy ilyesmi. És nyilván aki hívja a haverját az azért szorosabb viszonyban lesz vele.” (Sportközösség)

Konfliktusok a közösségen belül előfordulnak, de nagy részük megoldható. Ritka az, amikor a konfliktust nem sikerül tisztázni, de sajnos ilyen esetek is vannak. Ez persze rontja az együttműködést, és néha valamelyik tag kiválásával ér véget. Több interjúalany is beszámolt róla, hogy vannak olyan tagok minden közösségben, akik mások felett próbálják akaratukat érvényesíteni, és ez a közösségtől függ, hogy hogyan oldja meg a problémát. Mivel a közösségek nagy részénél előbbre való a közösségi érdek a tagok közötti konfliktusok megoldódna.

TURBUCZ MARIANN

KÖZÖSSÉGI VEZETŐK KAPCSOLATA A HELYI DÖNTÉSHOZÓKKAL

Együttműködés, érdekérvényesítés, participáció

Tanulmányomban az önkormányzatok és a helyi közösségek viszonyának feltárására teszek kísérletet. Célom az együttműködés lehetőségeinek, valamint a helyi közösségek, közösségi vezetők érdekérvényesítő képességének, a helyi hatalmi döntések előkészítésében játszott szerepüknek a feltárása.

A közösséghez tartozás nélkülözhetetlen tényezője életünknek, napjainkban azonban egyre kevesebb figyelmet szentelünk közösségi kapcsolatainknak. A közösségek kialakulásának nehézsége és a demokratikus intézményrendszer kialakítása Hankiss Elemér szerint egymással szorosan összefüggő folyamatok (Hankiss, 2004). Alapkérdés tehát, hogy megvalósul-e a demokratikus participáció? Az általános társadalmi elégedetlenség állapota önkéntelenül is generálja a hipotézist: a demokratikus részvétel meglehetősen korlátozott mértékben van jelen, a demokrácia adta jogokkal csak egy szűk réteg tud élni, hiányzik az erős érdekérvényesítő képességgel bíró civil társadalom.

A közösségek és a helyi önkormányzatok kapcsolata

Az érdekérvényesítő képesség nem csak az egyes egyén, hanem egy közösség számára is elengedhetetlen. Sajnálatos módon azonban ennek nem minden közösség van birtokában, legalábbis nem a hatékony érdekérvényesítéshez szükséges mértékben. S ezt a helyi önkormányzatokkal való viszonyuk is tükrözi. Bármilyen szervezettel, egyéb közösséggel hasznos az együttműködés, a helyi önkormányzatoknak azonban kiemelkedő szerepet kellene betölteniük a helyben működő közösségek életében.

Az elkészült interjúkból, és az esettanulmányból kiderül, hogy a közösségek, és a helyi hatalom között többnyire laza kapcsolat áll fenn. Ha jelen is van az együttműködés közösség és helyi hatalom között, az sok esetben felszínes, és nem mentes önérdektől sem az önkormányzatok részéről. Az önkormányzatok támogatása az esetek többségében anyagi támogatás, vagy a közösség fennmaradásához, működé-

séhez szükséges infrastrukturális háttér – sok esetben gyülekezési helyszín- biztosítása formájában nyilvánul meg.

A helyi önkormányzatok a befektetés megtérülésének reményében részesítik támogatásban a különböző közösségeket. Jó híriük növekedésén túl egyes esetekben konkrét ellenszolgáltatást várnak el a támogatás fejében.

Ezt egy válaszadó véleménye is alátámasztja:

„Ilyen látszat együttműködés van, hogy az önkormányzat szeretné, hogyha mi mint civil szervezet így megjelenénk, mint, ilyen kapcsolat a civil szférával, és ők ezt fel tudják használni, hogy ők milyen jól egyeztetnek. De közben meg folyamatosan megy a levelezés arról, hogy hol nem veszik figyelembe a véleményünket, vagy nem értesítenek ki időben dolgokról. Tehát ez nagyon konfliktusos.”
(Környezetvédő közösség)

Arra is találtunk példát, hogy az önkormányzat különböző rendezvények szervezését, lebonyolítását, vagy legalábbis ez ebben való segítséget várja el a támogatott közösségtől:

„Nekünk az önkormányzat volt, aki az elejétől fogva biztosítja a működési feltételeinket, például helyet, ahol összegyűlhetünk, valamit csinálhatunk. Meg valamilyen szintű anyagi támogatást is kapunk. . . Igazából ez az együttműködés tulajdonképpen kétoldalú, mert hogy mi kapjuk az anyagi támogatást, meg a helyiséget, azért elvárások is vannak felénk. Tehát mondjuk ilyen rendezvényeken, ilyesmiken részt veszünk, segítünk, legyen az egy falunap, vagy akármi, jellemzően ott tölünk egy 8-10-12 ember ott segédkezik. Tehát ez tulajdonképpen egy olyan szituáció, ami nekik is jó...” (Ifjúsági közösség)

Úgy vélem, az interjúrészletek alátámasztják fenti állításaimat.

Az interjúk alapján arra a következtetésre jutottam, hogy nem a helyi önkormányzat a legfontosabb partner a közösségek életében. A közösségek az esetek többségében egyéb, hasonló érdeklődésű közösségekkel tartják fenn a kapcsolatot. Megosztják egymással tapasztalataikat, és esetenként kölcsönös segítséget nyújthatnak egymásnak.

Érdekérvényesítés, participáció

Mint láttuk, a közösségek és a helyi hatalom között találunk bizonyos fokú kapcsolatot, jelen van a két fél között a kommunikáció, ez azonban nem elegendő a helyi döntések előkészítésében való részvételhez.

Habár a vezetők többségének van személyes ismerőse a helyi döntéshozók, a helyi hatalom részesei között, ritkán mondják el javasataikat. Ennek oka többnyire a bizalom hiánya. Interjúalanyaink többsége úgy gondolja, felesleges elmondania véleményét, hiszen azok többnyire süket fülekre találnak.

Ebben látom a participáció hiányának legfőbb okát. Hiányzik a lakosság bizalma a helyi hatalmi döntéshozók irányában, holott a bizalom a demokratikus társadalomszerveződés alapját képezi.

Nem célozom pálcát törni egyik fél felett sem, véleményem szerint azonban elsősorban a hatalom birtokosai az okai a kialakult helyzetnek. Erről Utasi Ágnes is hasonlóan vélekedik. Demokratikus részvétel, és a hatalom erkölce című tanulmányában. Véleménye szerint a lakossági participáció hiánya vagy legalábbis meglehetősen korlátozott mértéke két tényezőre vezethető vissza. Az egyik, hogy a helyi hatalmi vezetők, döntéshozók kisajátítják a döntés jogát. A másik tényező, hogy a lakosságban igény sem merül fel a részvételre, a helyi közösség életét befolyásoló tényezők alakítására (Utasi, 1997).

Kutatásunk – legalábbis a lakosság nézőpontját tekintve – pozitívabb helyzetre enged következtetni.

Ha nem is minden állampolgárban, de az interjúk alapján többnyire jelen van a helyi ügyekbe való beleszólás igénye az emberekben. Habár nem jelentős mértékben, de van, aki különböző fórumokon hangot ad véleményének. Azonban, ha ezt meg is teszik, mint mondják, ezt nem veszi figyelembe a helyi hatalom. Megdöbbenve szembesültem az egyik interjúban azzal, hogy egy önkormányzati képviselő sem feltétlenül tud beleszólni a helyi döntésekbe:

„A polgármester előadja az ő általa elképzelt, jogos, meg legjobb megoldást... Minimális a lehetősége annak, hogy mi befolyásolni tudjuk a döntéseket.”
(Faluközösség)

A helyi hatalom képviselői valóban a lakossági részvétel ellen vannak, legalábbis nem tartják ezt szükségesnek, az egyes egyéneknek azonban határozott véleményük van egyes, a lakóhelyükön történő, vagy éppen hiányzó dologról. Beleszólásuk azonban nincs ezen folyamatokba, rálátásuk pedig még kevésbé.

A helyi hatalom a helyi lakosságtól elszeparálva folytatja tevékenységét, figyelmen kívül hagyva ezzel a lakosság demokratikus jogait. A tájékoztatás és a lakosság

véleményének megismerésére való törekvés nem tekinthető a helyi önkormányzatok legfontosabb jellemzőjének.

A vezetés ezen módja bizalmatlanságot szül, és lassan kiírtja a részvétel igényét is a lakosságban.

A lakosság, legalábbis a közösségi vezetők egyáltalán nem mutatkoznak érdeklőnek a helyi kérdéseket illetően, ezt az interjúk megerősítették.

Az egyértelműen kiderül, hogy minden közösségi vezetőnek elsősorban a saját közösségét érintő kérdésekkel kapcsolatban van véleménye, ám helyi szinten is vannak javaslataik. Az infrastruktúra fejlesztése, a szociális támogatások átstrukturálása, valamint a munkahelyteremtés igénye az interjúk többségében megjelent. Továbbá több interjúalany tartotta fontosnak a helyi viszonyokat vonzóvá tenni a fiatalok számára, hogy ne menjenek el nagyobb városokba a jobb munka-, a szórakozási és/vagy a kulturális lehetőségek érdekében.

Ötletek tehát vannak. Ami hiányzik, a demokratikus tudat, annak a lehetőségnek a hiánya az emberek fejében, hogy ők is teljes értékű tagjai a társadalomnak, és hogy az ő véleményük is számít.

„Nagyon sok ötletem van, amit lehetne csinálni, de mivel ismerőseim körébe tartozók vesznek részt a helyi hatalomban. ... így azért látom azt, hogy mennyire korlátozottak a lehetőségek arra, hogy itt bármit is az ember megcsináljon.

Lehetne az emberek közérzetét javítani egy parkkal, meg ilyenek, de amik tényleg ilyen nagy volumenű dolgok lennének, azok az embereknek munkahelyeket kellene létrehozni. Ez mondjuk egy tipikusan olyan dolog, ami egy ilyen helyen, és ilyen lehetőségek között nem éppen egyszerű dolog.” (Ifjúsági közösség)

Az egyik interjúalany a fiatalok közösségbe integrálását tartja a legfontosabbnak:

„Lehetne olyan dolgokat létrehozni, olyan parkot létrehozni ahol az emberek megtalálnák végre azt, amit... a fiatalok ami érdekli őket. Különböző kurzusokat tartanék, arról hogy miért fontos a sport nekik, vagy hogy miért lehet fontos az ha tovább tanulnak... amire sokan igazából nem mennének el, mert a fiatalokat ez nem érdekli, de vannak dolgok amivel... az érdeklődésüket kellene megfogni bizonyos dolgokkal, és azt hiszem hogy tudnék rá orvosolható dolgokat.” (Ifjúsági közösség)

Ahogy a fenti idézetek is tükrözik, már a felmerülés pillanatában ott van a peszsimizmus, miszerint úgysem lehet megvalósítani az egyének, közösségek javaslatait.

Ez a következő interjúrészletből is kiderül, amely arra a kérdésre válaszol, hogy elmondja-e valakinek ötleteit, amelyekkel javíthatnának a helyi viszonyokon:

„Elég sokat hangoztatom őket, de sajnos úgy látom, hogy nagyon halk vagyok. Ha nincsen pénzed ebben a világban, nem tudsz előrébb jutni egy tapodtat sem. És addig, míg nem tudom érvényesíteni azokat a dolgokat, amiket egy egyesület tud csinálni... Azért egy egyesület vezetőjeként már volna egy kicsi hatalmam, abból a szempontból, hogy meg tudnék jelenni olyan helyeken, ahol már én azt mondhatom, hogy ennek az egyesületnek a vezetője vagyok, és én ezt meg ezt szeretném meg így meg úgy szeretném. Akkor megpróbálnék keresni valami lehetőséget, hogy létrehozzam azt a dolgot. Ott már úgy egy kicsit könnyebb. Így magánemberként hiába mondok én bármit. Az hogy itt beszélgetünk ezen a helyen, amiről azt hittük, hogy csendes és közben hangos, de ettől függetlenül ez így működik az életben, én azt hiszem, hogy hangos vagyok de közben csendes.”
(Hagyományörő közösség)

Az interjúrészletek – véleményem szerint – nemcsak hogy megerősítik a bevezetésben vázoltakat, de ezen túlmenően még a helyi hatalom kirekesztő magatartását is bizonyítják. Legóvatosabb megfogalmazásban is elmondható, hogy az önkormányzatok nem minden esetben tekintik feladatuknak a közösségek támogatását. Ha mégis részesítik valamiféle juttatásban, támogatásban a helyi közösségeket, az rendszerint jelképes.

A participációval kapcsolatban még kevésbé biztató helyzetet valószínűsíthetünk. A helyi hatalmi döntéshozók nem veszik figyelembe a helyi lakosság véleményét, javaslatait, s ez a helyzet lassan kiöli a véleménynyilvánítás igényét a lakosságból. Habár a többségnek van véleménye a helyi ügyeket illetően, egyre kevesebb próbálkozás irányul ezek kinyilvánítására.

Megfelelő kommunikációs csatornák kialakításával lehetőség nyílna a helyi lakosság bevonására a döntéshozatali folyamatokba, a kérdés csupán az, hogy az önkormányzatok felismerik-e ennek önmagában vett jelentőségét ill. hogy mindezt hogyan tudják egyensúlyba hozni sajátos szervezeti és hatalmi érdekeikkel.

SZOLDÁN ZITA EDIT

KÖZÖSSÉGSZERVEZŐ ÉRTÉKEK, RÉSZVÉTEL, KÖZÖSSÉGHEZ TARTOZÁS IGÉNYE

A rögzített interjúk alapján tanulmányomban összegyűjtöttem azokat a legfőbb közösségszervező értékeket, amelyek összetartják a közösségeket, majd pedig bemutatom az állampolgári részvételre és a közösséghez tartozás igényére vonatkozó interjúk anyagot.

Közösségszervező értékek

Amikor a közösségek egy meghatározott életfelfogás vagy egy művészeti műfaj rajongóit gyűjtik egybe, akkor legelhivatottabb céljuk és érdekük ennek érvényt szerezni, elismertetni és közösségi keretet biztosítani.

„...magának a műfajnak az elismertsége az mindenképpen egy jó cél nálunk, hogy ezt a külföldi rangra mi is felhozzuk.” (Hobbiközösség)

„A közösség célja a Csongrád megyei szőlő és a létrehozandó bor megismertetése megyén, országon belül. Ne csak az legyen, hogy a villányi borok jók. Az alföldi boroknak is van szépsége, bája és finomsága.” (Borlovagrend)

A közösséget összetarthatja egy közös hobbi vagy sport üzése, amely rendszeres kapcsolódási és szórakozási lehetőséget biztosít a tagoknak. Mindemellett preferált tevékenységüknek hasonló érdeklődési körű emberek között hódolhatnak.

„....a cél, hogy hasonló érdeklődési körű emberek bizonyos időn keresztül egy helyszínen jól érezzék magukat...” (Hobbiközösség)

Az interjúkból kiderül, hogy a közösségeknél a közös érdeklődés mellett gyakran a hasonló életkor is éppen olyan fontos szervezőerő.

„Ennek az egésznek az indulása azon alapult, hogy ilyen hasonló korú embereknek legyen szórakozási lehetősége, mert azok itt viszonylag korlátozottak, és amikor ez a klub megalakult, az volt a célja, hogy ilyen lehetőségeket biztosítson ennek

a korosztálynak arra, hogy az idejüket eltöltsék hasznosabban, vagy érdekesebben.” (Helyi ifjúsági közösség)

A közösségek gyakran támaszt jelentenek, találkozási és ismerkedési lehetőséget biztosítanak a mozgásukban korlátozott, vagy betegséggükkel, másságukkal a többségi társadalomtól különböző embereknek. Számukra a közösség egyszerűsmind eszköz, melynek segítségével el tudják fogadtatni magukat, ezáltal hátrányos megkülönböztetés nélkül élhetnek. Az ilyen közösségek gyakran érdekvédelmi szervezetként is működnek, és az életükhöz nélkülözhetetlen segítséget biztosítanak.

Az egyesületi élet növeli az altruizmust. Aki élénk közösségi életet él többnyire nagyobb hajlandóságot mutat a társadalmi segítségnyújtásra. A közösségi élet működésének központi eleme a segítőkészség és az önfeláldozás.

„Nekünk az a legfontosabb célunk, hogy itt az emberek, sérült emberek, mozgásukban korlátozott emberek megtalálják önmagukat, és ne úgy érezzék, hogy hátrányára vannak a társadalomnak.” (Mozgáskorlátozott közösség)

„Hát azért tartom fontosnak, mert a társadalom mozgósíthatósága... valószínűleg a szolidaritás is csak a közösségeken belül fog megmozdulni...” (Vallási közösség)

A vallási, nemzetiségi és kisebbségi közösségek célja a saját szemléletük, értékeik és hagyományaik ápolása. Olyan hasonló beállítottságú emberek között teszik mindezt, akik bátran vállalják saját értékeiket.

„A közösség számára az a legfontosabb, hogy minél több ember vallja ezeket az értékeket. A rossz cselekedetek, a rossz társaság és a bűn mellőzése. Nagyon fontos, hogy nem tárgyi és anyagi eszközök a legfontosabb (értékek) számunkra, hanem az értékrend váltás a legfontosabb.” (Roma hitközösség)

„...azzal a céllal, hogy egy kicsit másfajta programokat szervezzünk, mint a többi zsidó szervezet... Nekem mindig célom volt az, hogy olyan fesztivált szervezzek, amire én magam is elmennék...több közöm lett igazából azokhoz az emberekhez, mert van egy közös ügyünk, van egy közös célunk...amit szeretünk csinálni, és szeretjük, ha jó programok is vannak ott.” (Zsidó fiatalok önszerveződő közössége)

Az állampolgári részvételtől

A részvétel kérdését a lokalitás szintjén vizsgáltuk. A kistelepülések közösségei egyfajta összetartó kapcsot jelentenek a településen. A kistelepülésen élő községsszervező egyének kezükben tartják a kisközség civil életét. Az interjúk megmutatják, hogy a legtöbb kisközségben évenként van több aktuális esemény, ünnep, alkalom, amelyekre az emberek szívesen gyűlnek össze. A településeken van egy kör, amely kezében tartja és irányítja a település civil közösségi életét, ápolja a hagyományokat, állandó lehetőséget teremtve ezzel a lakosok számára a kikapcsolódásra, a kistelepülési gondok megoldására, segítségnyújtásra stb.

„Az elsődleges célom volt, egy olyan tennivaló csapatot összehozni, akik az önkormányzattal keresve a szót, néhány dolgot el tudnánk mondani nekik... úgy gondoltam, hogy a településnek fontos, hogy legyen egy helyi sajtója, ahol a házunk tájáról tudunk tájékoztatni, mind az önkormányzat, mind a kultúra területéről, vagy az olvasó is elmondhatja, mi a problémája és arra választ kap a nyilvánosság előtt... Szerintem az, hogy ez a mind korban, mind iskolázottságban nagyon változó összetételű község jól együtt tud dolgozni egy közös cél érdekében. Ez pedig a falu.” (Faluközség)

A kistelepüléseken az összetartás nagyobb. A kunszentmiklósi interjúkból kiderül, hogy a legtöbben tagok valamilyen községben, és gyakran több szervezetben is.

„Én úgy látom, hogy az emberek szeretnek valahova tartozni. Tehát észre lehet venni azt, ahogy egyre kevesebbet mozdulnak ki az emberek, nagyon-nagyon begubóznak, de hála Istennek falun még azt mondhatom, hogy odafigyelnek egymásra.” (Lokálpatrióta)

Napjainkban a polgárok többsége önként vonul ki a politikából, áll el demokratikus jogaitól. Ez részben érdektelenségnek, részben pedig az ismeretek hiányának köszönhető. Községek hiányában nehezebben jöhet létre az állampolgári részvétel.

„A társadalom számára, hogyha az emberek többet mozognak községben, az lehet hogy fejleszti az emberek együttműködési képességét is egyrészt, másrészt ők boldogabbak lesznek, jobb lesz...” (Helyi ifjúsági község)

„A kisközségek építik ugye fel a társadalmat, tehát a családdal indul. Aztán vannak az úgynevezett kis civil községek, akik nem különböző politikai pártokhoz csatlakoznak, vagy csak érintőlegesen. A kis községek építik fel a működését a társadalomnak.” (Hobbiközség)

Az államnak és a civil társadalomnak is együtt kell működni. A kis közösségek léte meghatározó a politika számára, hiszen szükség van a helyi, kistéleplési kezdeményezésekre. A közösségeknek pedig össze kell fogni ahhoz, hogy érdekeiket érvényre tudják juttatni, valamint közel kell lenniük a helyi döntéshozáshoz.

„Az a kérdés, hogy a polgármesterek együtt tudnak-e (a civilekkel) dolgozni, ha ők együtt tudnak dolgozni, akkor nincs probléma. Ha nem tudnak együtt dolgozni, akkor az nagy baj. Az a lényeg mindig, hogy a közös cél érdekében a többség meglegyen, mert ők hozzák a döntéseket...tehát szerintem csak olyan településeken mozdult meg az élet, ahol a civilség felütötte a fejét.” (Faluközösség)

Ha az emberek közt nincs meg az együttműködés, akkor nem tudnak hatékonyan cselekedni. Ilyenkor az emberek egymás pesszimizmusát erősítik meg és elállnak az együttműködéstől (Putnam, 2004).

„Az, hogy a helyi önkormányzattal egy jobb viszony alakítsunk ki, és meg tudjuk őket győzni arról, hogy érdemes ezt az Ifjúsági Klubot fenntartani.” (Ifjúsági közösség)

„A szakszervezeteknél fontos, hogy a különböző szervek összetartsanak, és együtt működjenek. Ha több ember, több szervezet tud összefogni, akkor nagyobb a kikényszerítő erő is.” (Munkahelyi közösség)

A közösséghez tartozás igényéről

Az emberek életében a valahová tartozás nagyon lényeges motívum. A közösségi élet közösségi identitást teremt. Mégis sokan vannak, akik nem csatlakoznak semmilyen közösséghez. Nagy szerepet játszik ebben a modern korral járó individualizáció. A polgári életforma hiányzik, ez a gyengülő szolidaritásérzékben éppúgy meglátszódik, mint a házasságok és családok felbomlásában és a bűnözés magas arányában. Kevesebb idő jut társadalmi kapcsolatok ápolására és szabadidős tevékenységekre, mint korábban.

„Az emberekből kiveszni látszik a közösségi szellem, a közösségi értékek. Ez a közösségi erő elveszett. Nincs meg az egységre való törekvés. Bármennyire is elszomorít ez, a hitem által bízom abban, hogy ez megváltozik, és megpróbálják keresni a közösségi hovatartozáshoz vezető utat.” (Roma hitközösség)

„Félnek bárhova tartozni, vagy nem érzik jól magukat, nem találják meg azt a közös hangot...olyan emberek csatlakoznak, akiknek valamilyen oknál fogva

szüksége van ránk. Tehát vagy a betegségéből eredően, vagy a magányából eredően, és szeretne valahova tartozni.” (Mozgáskorlátozott közösség)

Az embereknek szükségük van arra, hogy a családon és a munkahelyen kívül más közösséghez is tartozzanak. Habár a rohanó élettempó és a versenyhelyzet szakadékot teremt a különböző társadalmi csoportok között és kevesebb időt hagy a közösségi életre. Ezt az időhiányt leginkább a közeli kapcsolataink szenvedik meg. Az elégedettség és a boldogság elérése ilyen körülmények között nehéz feladat. Az ember azonban eredendően társas lény, ezeket az akadályokat is le szeretné győzni, mert alapvető szükséglete a közösségi lét, a valahová tartozás.

...valamilyen csapathoz tartozni kell. Nem elég a család, a család az egy magánélet, ez a szakszervezeti tagság viszont egy másabb ez szélesebb körű alapokon nyugszik.” (Munkahelyi közösség)

...a kötődés, tehát hogy valami szervezethez kötődni, ismerősöket, barátokat szerezni, esetleg barátnőt, tehát mindig vannak ilyen különböző dolgok, de ezeket nem nagyon lehet kiszámítani, de nálunk jobbra az emberek...” (Hagyományörző egyesület)

A közösséghez való tartozás javít az emberek életminőségén. A kapcsolatok és a közösségi tevékenység növeli az elégedettség érzését. Ugyanakkor a negatív hatású emberi kapcsolatok rontanak az életminőségen. Az elégedettséget és boldogságot nagymértékben az emberi kapcsolatok idézik elő. A közösség és harmónia kapcsolatban áll egymással (Utasi, 2008).

„Szeretem csinálni, mert ha nem szeretném, akkor nem lennék ott. Ilyen szempontból elégedett vagyok...” (Sportközösség)

...van egy olyan érzésem, hogy nem élek hiába, csinálok valamit, ami másoknak jó. És akkor ez bizonyos szempontból megnyugvást, meg nyugodt lelkiismeretet ad.” (Természetvédelmi közösség)

A preferált közösség iránti elkötelezettség nagyon erős kötelék a közösség felé, ugyanakkor konfliktusok oka is lehet a kívüllág felé. Ha az ember nem tudja megtartani az egyensúlyt a közösségi és a magánélet között, akkor ennek természetesen valamelyik oldal látja a kárát.

„Egyedül maradtam. Tehát a család. De én azt gondolom, hogy mindennek van miértje, hiszek abban, hogy valamiért nekem ez volt a sorsom.” (Faluközösség)

Az egyensúlyhoz, amit az interjúalanyok fenn tudnak tartani, hozzátartozik az erős elszántság és elkötelezettség. Ez egyfajta függés is, hiszen többek szerint nem lenne teljes az életük az effajta tevékenységek nélkül.

„Nem érzem azt, hogy valami ellenében teszem ezt, hogy valamit ezáltal elveszítenék. Sőt, azt mondhatom, hogy ha ez veszne el számomra, az volna számomra nagy veszteség és lemondás.” (Jórékonysági egyesület)

„Én nem mondom le semmiről, hiszen én ezt nagyon szeretem csinálni, ezt csináltam korábban is, csak nem ilyen formában, meg nem ilyen intenzitással.” (Mozgáskorlátozott közösség)

„Tulajdonképpen azt hiszem, hogy nem... És tulajdonképpen az, hogy én itt a klubnak a dolgait intézem, azért ez az esetek döntő többségében kedvemre való, szívesen csinálom, hobbiból csinálom.” (Természetvédelmi közösség)

A közösségeknek érdekeik érvényesítéséhez szoros együttműködésre, összefogásra van szükség. A közösségek érdeke más és más. Gyakran pontosan valamely közös érdek érvényesítése hozza össze a tagokat. Másor hasonló érdeklődésű és életkorú emberek csatlakoznak, fognak össze valamely közös cél érdekében.

Az egyénnek és társadalomnak egyaránt szüksége van a közösségekre. A közösségek működésével hatékonyabb a társadalomban az érdekérvényesítés és a társadalmi szolidaritás is. A makro-társadalom működéséhez nélkülözhetetlenek a kisközösségek, s így ahhoz is, hogy létrejöjjön az önérdeket érvényesítő állampolgári részvétel.

Az egyének önmegvalósításához is nélkülözhetetlenek a közösségek. A közösségeknek éltető hatása van, javítanak az életminőségen. A közösségi lét közösségi identitást teremt. Közösségekre, közösségi életre saját érdekeink érvényesítése szempontjából is szükség van. Néhány interjú meggyőzően igazolja, hogy az interjúalanyok nem érznek jól magukat, ha nem tartoznának sehova, ha nem tehetnék azt, amit tesznek.

„...nem érezném teljesnek az életemet, ha csak a saját dolgaimmel foglalkoznék, akár saját belső lelki fejlődésről van szó, akár munkáról, vagy családról. Nem, nem tudom elképzelni, hogy ne csináljak ilyen közösségi dolgokat, mert, mert egy csomó mindent nem lehet csinálni egyedül, meg nem csinálja meg helyetted senki.” (Környezetvédő szervezet)

LUKÁCS ILONA

ÉRTÉKVEZÉRELT KÖZÖSSÉGEK

A szocializáció mint érték

A szocializáció legfontosabb intézménye a gyermekkori család. A gyermek elsősorban a szüleitől, továbbá testvéreitől és más rokonaitól sajátítja el a normákat és értékeket, a társadalom kultúráját. Másodsorban az iskola, az iskola mellett az azonos életkorú barátok játszhatnak nagy szerepet a szocializáció folyamán.

„És ezért a mindenféle közösség, még akár az ilyen nagyon ridegnek tűnő iskolai közösség is egy nagyon-nagyon fontos terep, ahol lehet tanulni azt, hogy hogyan működök én, mint ember egy közösségben, hogyan hat rám a közösség, hogyan tudok én ott lenni, és hogy abból a belső, tulajdonképpen virtuális világból, amit mondjuk a számítógép, vagy attól elszakadva mondjuk a walkman dugók közé szorult ember jelent, tehát, hogy megtanulni valamit a létezésről, azt csak a közösségben lehet.” (47 éves férfi)

Azt is fontos megemlíteni, hogy a társas kölcsönösség a legtermészetesebben a lakóhelyen tud kibontakozni. A szomszédság, a közös gyermekkor, a lakóhely közös adottságai összekötnék. A lakóhelyi környezetnek fontos szerepe van a közösségi kapcsolatokban. Gyermekkorban talán igazi közösségi tér.

„A munkásszállón apukámnak nagy baráti köre volt, és ott mindig a meccseket együtt lesték. Ha a tévé a meccset közvetítette, összegyűltek és azt mindig a Szepesi Gyuri bácsinak a közvetítését, azt mindig együtt nézték.” (48 éves nő)

A család, mint közösség jelentette és jelenti a biztos hátteret, a követhető mintákat, az emberi értékeket.

A gyermekkori családról a legtöbb megkérdezettnek a biztonság, a gondtalanság, a boldogság jut az eszébe. Emlegetik a hétvégi közös családi kirándulásokat, vasárnapi ebédek szertartásosságát, ami nem nyűgöt jelentett, hanem az együttlét örömét.

„Kiskoromban elég sokat kirándultunk. Van egy bátyám és mit tudom én, hétvégente így négyesben kirándultunk sokat, biciklizgettünk sokat a Tisza parton, fent a töltésen. De nyáron úgy jártunk, hogy nagyobb társaság, tehát más családok is, ahol voltak gyerekek, és általában így mentünk nyaralni, túráztatni. Ők apáéknak voltak a barátai, egyetemi csoporttársai” (27 éves férfi)

„Az nagyon jó volt a gyerekkoromban, minden évben, vagy második évben oda voltunk ilyen szakszervezeti üdülőkben, gyermeküdülők voltak ahol csak a postások voltak, vagy csak a postásoknak a gyermekei. Viszonylag olcsón lehetett akkor ilyen üdüleket a gyerekeknek szervezni, ami általában két hetes volt és hát legtöbbször a Balatonon voltunk” (48 éves nő)

„Olyanok voltak, hogy családi szalonnasütések, nagy banzáj, vagy apa barátai jöttek kártyázni, meg ilyen névnapozások...” (26 éves nő)

„Igen gyakorlatilag közös étkezések voltak, egy nagy asztalnál kilenc-tizen ültünk, ott viszonylag sok rokon is meglátogatta őket, abban az időben azt mondom gyakran, mai viszonylatban ez nem annyira gyakori, de a hatvanas években az utazási lehetőségeket tekintetbe véve, jöttek a rokonok”. (45 éves férfi)

A barátság mint közösség-szervező és fenntartó erő

A bizalmas kapcsolatok körén belül a családi-rokonsági kötelékek mellett legjelentősebb a barátság. Az értékvezérelt közösségek egyik hasznos velejárója az, hogy a tagok között barátság alakul(hat) ki.

A barátság olyan választott kapcsolat, amely formalizált keretek nélkül is szolidaritást, társadalmi integrálást eredményezhet, a feleket emocionális kötelék is összekapcsolja.

A felek meghatározott szituációkban érzelmi szolidaritással is segítik egymást-ugyanakkor az interjúk alapján az is feltételezhető, hogy az instrumentális kapcsolat az együttműködés során rövidebb-hosszabb idő múltán emocionális kötelékké is mélyülhet.

„A tábort ő alapította meg, az azóta eltelt 28 év alatt igazából egy baráti kapcsolat is kialakult közöttünk. Tehát több mint két tag közötti viszony, baráti kapcsolat, hetenkénti összejárással, egyebekkel, a családok összejárnak folyamatosan.” (41 éves férfi)

Továbbá azt is elmondhatjuk, hogy baráti kapcsolatok léte vagy annak hiánya, nagymértékben befolyásolja az elégedettség érzését, ezáltal javítja a szubjektív életminőséget.

Vagyis az egyén boldogságának mértékét a pozitív hatású kapcsolatok növelik.

Az interjúk kapcsán többször felmerült, hogy a közösségek legtöbbszében születnek baráti kapcsolatok.

„A másik, ami nagyon fontos, ez a baráti kapcsolat. Tulajdonképpen 50 barátja az embernek semmi más módon nem lehetne és ez az ötven ember, mikor összegyűnünk minden héten egyszer, ez a legjobb szándékkal jön oda, a jobbik énjét hozza. Lehet, hogy kint a világban ezek nagyon kemény üzletemberek, de amikor összegyűnünk, akkor a jó szándék hoz össze bennünket, hogy segítsünk másan és ebből fakadóan egészen máshogy viszonyulunk egymáshoz” (64 éves férfi)

„Hogy ez hány embert motivált az elején, azt nehéz megmondani, de sok ember azért jött ide, mert a másik is itt van, akit ő ismer, és hasonló dolgok.” (26 éves férfi, ifjúsági közösségi)

„Másodszorban az a kötődés, tehát hogy valami szervezethez kötődni, ismerősöket, barátokat szerezni, esetleg barátnőt, tehát mindig vannak ilyen különböző dolgok..” (26 éves férfi, hagyományörző)

A közös vallás értékei

A vallások az egész társadalom számára fontos funkciót látnak el úgy, hogy a társadalom tagjai számára valamilyen közös értelmezési keretet nyújtanak az élet értelméről, értékekről és normákról. Másrészt elősegítik a társadalmi integrációt, az összetartozás érzését, közösségeket teremtenek, továbbá legitimálják a fennálló társadalmi intézményeket. De szociológiai szempontból talán még lényegesebb, hogy vallás közösség-szervező szerepe.

A vizsgált interjúalanyok számára a vallási csoportban is az egyik legnagyobb értéket maga a közösség, a közösségi lét képviseli.

„Kifejezett arra gondolok itt, hogy az életszemléletem változott meg. Természetesen nem egy elvont, hagyományos szellemiségtől elért gondolkodásmódról van itt szó.

Itt, ebben a közösségben nem csak a gondolkodásmódbeli változás a jelentős, hanem jó kapcsolat és igazi emberséges viszonyulás van jelen, ami nemcsak az országban, hanem a világban is ritkaság számba megy mostanában.”
(35 éves férfi, hitközösség)

A templomjárók közössége egymásra figyelő, egymást a mindennapokban is segítő emberek együttese. Olyan együttes, amely igyekszik egymásnak és másoknak is hasznára lenni.

Ezt a gondolatot az interjúalany az interjú során kifejtette, hogy a közösségnek aktív barátságok köszönhetőek, ám a hátrányos helyzetűek számára védőháló is jelent az idetartozás, mivel indirekt anyagi segítséget kapnak (háztartási eszközök, kaláka), amit ennél is fontosabbnak tart, hogy életvezetési tanácsokat, értékrendet kapnak a tagok.

„Én úgy gondolom, hogy a keresztény értékrend nélkül az emberek bűnös életet élnek. A közösséghez tartozó emberek olyan értékeket vallanak, mint az igazságosság, a jó cselekedetek, a bűn nélküliség, és a jó cselekedetek...A közösség számára az a legfontosabb, hogy minél több ember vallja ezeket az értékeket. A rossz cselekedetek, a rossz társaság és a bűn mellőzése. Nagyon fontos, hogy nem tárgyi és anyagi eszközök a legfontosabb számunkra, hanem az értékrend váltás a legfontosabb.” (35 éves férfi, hitközösség)

A szolidaritás mint közösségszervező

A társadalmi szolidaritás legfőbb célja a társadalmi csoportok vagy a csoportokon belül a csoporttagok közötti egyenlőtlenségek mérséklése, a hátrányos élethelyzetek javítása, a megélhetési nehézségek csökkentése, mindezt a stabilitás és az integráció megőrzése érdekében. Az értékvezérelt hagyományos szolidaritásháló napjainkban dominánsan csak a legszűkebb rokonsági és baráti kapcsolatok együttműködésére, vagyis csak az erős kapcsolatok hálójára redukálódik, éppen ezért bírnak igen nagy jelentőséggel a társadalmi szolidaritásra épülő közösségek.

Az emberek gyakran nyújtanak segítséget olyan nehéz helyzetbe került személyeknek, akiket nem ismernek, és akikkel kapcsolatban nem merül fel a viszonzás lehetősége.

Ilyenkor a segítségnyújtás önzetlen, viszonzást nem váró, tisztán altruista motivációból történik, ilyenkor a segítségnyújtó belső késztetésre ad támogatást valakinek. Az altruista cselekvés lényege éppen a mások jólétének saját érdekeink elé he-

lyezése. Ezen közösségekben való részvétel, főként a másokon való segítés, nagyban hozzájárul az emberek boldogságérzetéhez.

„Ugyanis nem értik az emberek azt, hogy valamit miért csinál, hogyha nem látható az érdekrendszere. Mert nem ismerik azt föl, hogy az, hogy az ember közösséghez tartozzon, és ez a közösség jót tegyen, jótékonykodjon, megvédje mondjuk a közösség, társadalom gyengébb tagjait, nem fogják föl, hogy ez érdek lehet.” (64 éves férfi)

„Itt ezt az utóbbit szeretném kihangsúlyozni: mindig is nagy figyelmet fordítottam mások segítésére, kifejezetten szeretek másokon segíteni.” (35 éves férfi, hitközösség)

Kulturális értékörzés, lokálpatriotizmus

A közösségi szükséglet alakítása szempontjából fontos szerepet játszanak a lokális közösségek, helyi társaságok, körök. Az emberek fokozatosan érdeklődnek a közvetlen környezetben lakók élete, illetve a lakóhely környezeti javai iránt, s tudjuk, hogy a társas kölcsönösség egyik legfontosabb tere a lakóhelyen. A szomszédság, a lakóhely közös adottságai mind-mind összeköthetnek. A lakóhelyi környezetnek fontos szerepe van a közösségi kapcsolatokban. Az emberek többsége alapvetően kötődik szülőfalujához, városához, utcájához, emlékhelyeihez és ezek történeteikhez, mítoszaihoz, rokonsági-baráti-szomszédi kapcsolataikhoz.

Ezek a közösségi kapcsolatok prezentálódhatnak például közösségi rendezvényekben, helyi vonatkozású kiadványokban, emléktáblák és emlékhelyek kialakításában, eredetmítoszok felelevenítésében stb. Ezeknek a szimbolikus helyeknek a megtartása és hagyománya a közösség(ek) mindennapjaiban fontos szerepet tölthet be.

„Mindenkinek megvan a maga feladata és aktívan részt vesznek benne. Mindenkinek más, lehet, hogy az egyik rész csak a karácsonyi ünnepségre süti meg a süteményeket, mert hogy ő ahhoz ért, vagy a teremőrzést vállalja a falunapi kiállításon, vagy a pálinkafőző fesztiválon kínálgatják az érkezőket. Tehát mindenkinek meg van a feladata.” (53 éves nő)

„Tehát énnekem ez volt a legfőbb motiváció és az volt, hogy egy alvó faluból kihozzak valami mást... És igazándiból én úgy gondoltam, hogy ez a település többre hivatott, mint ami itt volt (...) Tehát amit mi most szeretnénk, az

mindenképpen az, hogy egy kicsikét szépüljön a falu, visszaálljon az a fajta régi lendület, ami 4-5 évvel ezelőtt volt. Fák kellenek, a közösség terei szépüljenek, a régi épület megújuljon itt a sarkon, szebbek legyenek a tereink, szobraink legyenek, emlékeink, amik ezekhez a szobrokhoz, emlékhelyekhez kötődnek, kis szökőkút.” (53 éves nő)

MÁRKUS KATA NÓRA

KÖZÖSSÉGSZERVEZŐDÉS ÉS SZOLIDARITÁS

Írásomban két rendezőelv segítségével vizsgálom az interjúk révén kibontakozó képet. Előbb a településtípusnak (faluk és városok) a közösségszerveződésre gyakorolt hatását mutatom be, majd pedig a szolidaritás fontosságát hangsúlyozó szövegelemeket emelem ki.

Település és közösségszerveződés: falusi versus városi közösségek

A szociológiában ismert, hogy a közösség fogalmának 19. századi megfogalmazásában (F. Tönnies) a közösség mint társadalomszerveződési mód erősen kötődik a falusi léthez. Igen érdekes, hogy több interjúalanyunk ma is ugyanígy látja.

„(...) a falunak sok civil szervezete van. Ilyen működő szervezetek, amiket viszont egy ilyen civil kerek-asztalra fogunk össze, hogy egymást tudjuk segíteni, egymás programjáról tudjunk és egymásnak alá ne szervezzünk. (...) mindig meg kell keresni azokat az embereket, akiket ez a dolog érdekel. Hát ha parkot építünk, akkor általában a nyugdíjasokra számítunk, mert ők még tudnak kapálni és értenek a növényekhez. Amikor karácsonyi koncertet szervezünk - mert minden évben karácsonyfát állítunk a település lakóinak -, és közösen ünnepeljük a karácsonyt, akkor megkeressük a fiatalokat, hogy jöjjenek segíteni karácsonyfát díszíteni, meg szerepelni, megkeressük a nyugdíjasokat, mert ők nagyon finomakat tudnak sütni és azzal meg tudjuk vendégelni a munkásokat. És megkeressük az én szülő generáció- korosztályomat, mert valakinek meg is kell vendégelni az egész falut. Ott pl. ilyen 100-150 ember az, aki megmozdul.” (Lokálpatrióta)

Ehhez képest városban az imént felsoroltak nagy része háttérbe szorul, helyüket egészen más jellemzők veszik át. Az emberek itt nem állnak lényegi kapcsolatban egymással, egymástól inkább elkülönülten élnek. A városlakókra sokkal inkább mint individuumok tömegére gondolnak, mely tömeg tagjai kapcsolatba lépnek ugyan egymással, mégis egymástól függetlenek, nagy mértékben anyagi értékek cseréjén nyugszik ez a fajta csoportosulás.

*„Vágnak az emberek arra, hogy közösségbe legyenek (...) nem tudom, hogy ez városban hogyan működik, de szerintem kevésbé. A másik, hogy falun megvan a csoportok közötti tisztelet egymás iránt (...) együttműködés van. (...) Ledarálja a munkája, a másik, hogy én most tapasztalom, hogy városban milyen nehéz valakihez tartozni, tehát, hogy valamilyen csoportba, szervezetbe bekerülni.”
(Lokálpatrióta)*

Ezért is bírnak különös jelentőséggel a városi közösség szervezési kísérletek sikerei, ez azonban természetesen nem azt jelenti, hogy az ilyen sikerek csak nagyon kivételesek lennének.

„Mert a siker nekem mégiscsak az, hogy a programokon sokan ott vannak, és hogy létezik Budapest belvárosában egy kis közösség, ami összetart. És gyakorlatilag minden egyes olyan szituációban, amikor felmerül, hogy a S.-t esetleg bezárják, akkor még jobban összetart.” (Zsidó fiatalok önszerveződő közössége)

Összességében azonban interjúalanyaink többsége úgy látja, hogy a kisebb településen erősebb a közösségi összetartozás, mint városban.

A szolidaritásról

Számomra a szolidaritás a hagyományos értelmében vett – önzetlen vagy önző, de – segítőkészséget (nem feltétlenül anyagi jellegű támogatást) jelent, de nem azonos a szociális érzékenységgel. A köznyelv szerint egyfajta jótékonyági érzület társul hozzá, nem önérdelvezérelt, másokon előszeretettel segítő, empatikus megnyilvánulásként értelmezhetjük, míg a szociológia nagyrészt az integráció eszközeként tekint rá, mely fokozza a társadalomban az egységet, stabilitást és biztonságot, erősíti a társadalmi kohéziót. Szolidaritás (szolidaritási igény) létezik, mióta egyenlőtlenségek léteznek; családok, baráti kapcsolatok szintjén mára sem halt ki mindez az emberekből.

„Hát azért tartom fontosnak, mert a társadalom mozgósíthatósága és tulajdonképpen a szolidaritás, valószínűleg a szolidaritás is csak a közösségeken belül fog megmozdulni, ezt nyilván itt a 21-edik század küszöbén, egy ilyen kommunikációs világban, tehát a tv kommunikációnak a lefele menő ágában vagyunk. De itt van mellette egy csomó más lehetőség, amit régen nem is láttak át, hogy milyen ezeregy módon van jelen a mozgósíthatóságban.” (Vallási közösség)

„(...) mindenféle közösség, még akár az ilyen nagyon ridegnek tűnő iskolai közösség is egy nagyon-nagyon fontos terep, ahol lehet tanulni azt, hogy hogyan működök én, mint ember egy közösségben, hogy hat rám a közösség, hogyan tudok én ott lenni, és hogy abból a belső tulajdonképpen virtuális világból, amit mondjuk a számítógép, vagy attól elszakadva mondjuk a walkman dugó közé szorult ember jelent, tehát, hogy megtanulni valamit a létezésről, azt csak a közösségben lehet.” (Vallási közösség)

„Az emberekből kiveszni látszik a közösségi szellem, a közösségi értékek. Ez a közösségi erő elveszett. Nincs meg az egységre való törtevés. Bármennyire is elszomorít ez, a hitem által bízom abban, hogy ez megváltozik, és megpróbálják keresni a közösségi hovatartozáshoz vezető utat. (...) mindig is nagy figyelmet fordítottam mások segítésére, kifejezetten szeretek másokon segíteni. Természetesen nem örülök annak, ha valaki segítségre szorul, de ha ez megtörténik, igenis azt mondom, hogy mindenkinek segíteni kell mindenféle faji és nemzetiségi tekintet nélkül.” (Hitközösség)

A szolidaritás sajátos terepét jelentik a jótékonyági civil szerveződések, melyek a modernizációt kísérő individualizáció korszakában sem tűnnek el. Mivel magyarázható ez a látszólagos ellentmondás? Utasi szerint a jótékonyági civil szervezetekben az egyének nagyrészt saját lelkiismeretük megnyugtatóására cselekszenek, amiért nekik több jutott, azaz főként arról van szó, hogy a kedvezőbb feltételek között élő csoportok lelkiismeret-furdalásukat csökkentik.

„(...) minden embernek van olyan szükséglete, hogy jót tegyen, segítsen másokon. Megy az egy darabig, hogy meglegyen mindenem, minél többet szerezzek, de ha már ez megvan, mindenkiben van egy olyan igény, hogy valahogy segítsen. ...

(...) az, hogy az ember közösséghez tartozzon, és ez a közösség jót tegyen, jótékonykodjon, - megvédje mondjuk a közösség, társadalom gyengébb tagjait, - nem fogják föl, hogy ez érdek lehet.” (Jótékonyági szervezet)

„(...) mióta nyugdíjas vagyok, azóta érzem úgy, hogy ez jó, hogy ezt csinálom, és hogy ez ad valami ...önlelégültséget? Nem jó kifejezés rá, de nem tudok jobbat hirtelen, tehát van egy olyan érzésem, hogy nem élek hiába, csinállok valamit, ami másoknak jó. És akkor ez bizonyos szempontból megnyugtató, meg nyugodt lelkiismeret ad. (...) számomra ez egy jó érzés, hogy csináltam valamit (...), ami más embernek jó.” (Természetvédelmi közösség)

BARNA ZSÓFIA – MÁRFI ANDRÁS

A KÖZÖSSÉG FOGALMÁNAK EGYES MEGKÖZELÍTÉSEI

A közösség is egyike azon – egyébként nagyszámú – társadalomtudományi alapfogalmaknak, melyeket a társadalomkutatók igen különböző módon értelmeznek.¹ Áttekintésünkben arra törekedtünk, hogy a közösség fogalom általunk relevánsnak tekintett konceptualizálásait, s azok legfontosabb mozzanatait emeljük ki – a teljesség igénye nélkül. Szélesebb körű, a társadalomtudományok több területét is érintő „merítésre” törekszünk ugyan, ám mégis elsősorban a szociológiai elméletekre helyezzük a hangsúlyt. Ez annál inkább is helyén való, merthogy egyfelől a szociológia megjelenése közvetlenül is kapcsolódik az ipari társadalmak megjelenését kísérő „közösség-deficit” diagnózishoz, másfelől pedig a közösség problematika szinte végigkíséri a szociológia napjainkig tartó fejlődését. S bár teljes egészében helytállónak tekintjük Larry Lyon álláspontját, aki szerint a kortárs közösségkutatás és közösségkoncepciók megértéséhez elengedhetetlen a klasszikus szociológusok által kreált elméletek, struktúrák ismerete (Lyon, 1999), mi azonban mégis inkább a közelmúlt és a jelen gondolkodóit állítjuk előtérbe, s a kulturális antropológia, a szociálpszichológia, a kommunikációelmélet és a szociológia releváns teljesítményeiből emelünk ki néhányat.

A kulturális antropológus John Barnes a társadalmi kapcsolatrendszer (social network) megközelítést alkalmazta egyik híres kutatásában. Egy nyugat-norvégiai kistelepülésen végzett terepmunkája során háromféle társadalmi síkot különböztetett meg. Az első a társadalmilag felvázolható sík, melyet a hivatalos közigazgatás hierarchikusan szervez. A második a gazdaság síkja, amelyet több, egymástól kölcsönösen függő, de formálisan független entitás alkot. A harmadik pedig egy olyan informális sík, mely nem rendelkezik egzakt egységekkel, határokkal, koordináló szervezettel, ezek helyett a személyes kapcsolatok háló-

1 Számos közösségkutató tisztában volt és van azzal, hogy szociológiai értelemben vett egységes közösség-definícióról nem beszélhetünk. Morris Freilich szerint a tudomány alapvető követelménye, hogy egzakt fogalmakkal dolgozzon, a közösség viszont ezek szerint nem tekinthető tudományos kifejezésnek, mivel nincs egységes, mindenki által elfogadott jelentéstartalma. E probléma természetesen kiküszöbölhető, ha az adott kutatás, írás kezdetekor a kutatók meghatározzák, hogy pontosan mit értenek közösség alatt (Freilich, 1963).

zatából épül fel. Ez utóbbit nevezi networknek, mely – mivel inkább fluktuálós jellegű, hiszen a személyközi kapcsolatok iránya, intenzitása, stb. folyamatosan változik – rugalmasabban írja le az adott közösség struktúráját, mint más merevebb kategóriák. Nem elhanyagolható tényező, hogy a kisközösségekben élő hálók sűrűbb szövetűnek bizonyulnak, mint a nagyobb léptékű társadalmak hálózata (Barnes, 1990).

A szociálpszichológiai megközelítések a csoport fogalmának középpontba emelésével kapcsolódnak a közösség problematikához. Bár a közösség fogalma a szociálpszichológia számára is értelmezhető és tartalommal ruházható fel, mégis inkább a csoport fogalma bír dominanciával e tudományterület fogalmi készletében, a közösséghez képest gyakrabban használt és empirikusan, precízebben ábrázolt (Csepeli, 1997). Míg a szociológusok közösség-fogalmában többnyire megtalálható egy értékmozzanat, addig sok szociálpszichológus értéktelenül használja a közösség fogalmát, így Kurt Lewin vagy például Mérei Ferenc is (Mérei, 1975). E terület képviselői közül sokak számára a közösség csupán egy szinonima a csoportra.

Abraham Maslow nem az interakciók vagy az értékek és normák, hanem a szükségletek felől közelítette meg és értelmezte a közösségeket. Konceptiója szerint a szükségletek hierarchikus rendszerben csoportosíthatók. Ahogy haladunk felfelé a hierarchiában, a szükségletek úgy válnak egyre komplexebbé. Cselekedeteink arra irányulnak, ahol szükségleteink nincsenek kielégítve; minél alacsonyabb szinten található a hierarchiában egyes szükséglet, annál intenzívebben törekszünk a kielégítésére, mivel a létünket veszélyeztetheti a deficit. A hierarchiában egy szükséglet kielégítésének előfeltétele az alatt levő összes szükséglet (legalább részbeni) kielégítése. A legalapvetőbb szükségletek értelemszerűen fiziológiaiak, mint például az éhség és a szomjúság érzésének kielégítése. A következő fokozat a biztonság, ami bizonyos fokig már magában hordozza a közösség iránti igényt. Egy egyszerű példával illusztrálva: gondolkunk bele, hogy mennyivel nagyobb biztonságban érezzük magunkat egy veszélyesnek ismert környéken sétálgatva, ha többen vagyunk, mint hasonló környezetben egyedül. A harmadik lépcsőfokon jelenik meg konkrétan a közösség iránti igény: ezt a szintet Maslow a szeretet szükségletének nevezi. Ennek kielégítése a másokhoz tartozás, befogadottság érzésének elérését jelenti. Ezt követi a megbecsülés szükséglete, aminek kielégítése természetesen csakis közösségen belül képzelhető el. Ez érvényes az ezt követő összes többi szükségleti szintre is, mivel az axióma szerint a hierarchiában nem fókuszálhatunk magasabb szintű problémák megoldására, amíg a legalapvetőbbeket nem elégtéttelük ki bizonyos fokig. Az ötödik szintként Maslow a kognitív szükségleteket jelölte meg (megismerés, tudás, értés), ezt követik az esztétikai szükségletek (rend,

szépség, szimmetria). A hierarchia csúcsán az önmegvalósítási szükségletek találhatók (önkiteljesítés, lehetőségek megvalósítása). Maslow önmegvalósító embereknek nevezte azokat, akik ezt a szintet elérik, azaz a lehetőségeket kivételes módon tudják kihasználni, amelynek megélését nevezte csúcsmélyné (Maslow, 1943).

A közösséggel kapcsolatos terminológiai problémák foglalkoztatták George Hilleryt, aki a huszadik század derekán kvalitatív és kvantitatív kutatásnak vetett alá 94 általa összegyűjtött közösség-definíciót. Az eredmények szerint ezek közül 16 esszenciálisan különböző fogalmat sikerült elkülönítenie és mindegyikben csak egy közös tényezőt talált: mindössze azt, hogy azok mindegyike emberekkel foglalkozik! Ennek ellenére a többség esetében sikerült azonos területeket találni, melyek mentén már el lehetett indulni a közösség-felfogás tisztázásának nehéz terepén. Hillery megállapította, hogy a 94 meghatározásból 69 esetben három közös ismerv fedezhető fel: a társas interakció, a hely és a kölcsönös kötődések, ezek alkotják minden közösségi élet releváns mozzanatait (Hillery, 1955). Robin Hamman ezekre a mozzanatokra építve fejtette ki (Hamman, 1997) a közösség általánosítható szociológiai definícióját. E szerint a közösség emberek csoportja, a tagok között van társas interakció, a tagoknak van közös kötődésük és a közösség tagjai ugyanazon területen élnek legalább egy ideig.

Egyik későbbi művében Hillery fontosnak tartotta elkülöníteni a közösséget az egyéb szervezeti formáktól. Eszerint a közösség informális szervezetnek minősíthető, ami szemben áll a formális szervezetekkel (Hillery, 1968). A formális közösségek elsődleges orientációja speciális, meghatározott cél, szemben a közösségi szervezetek orientációjának diffúz céljával. A konkrét céllal létrejött szervezetek tagjainak egymáshoz való viszonyulását elsősorban a szervezetben betöltött szerepük határozza meg. Jó példák ezen szervezetekre a vállalatok, az iskolák, a hadsereg, vagy a politikai mozgalmak. Ezzel szemben a közösségi szervezetek tagjai közötti viszonyok szétterjedtebbek, egymás életének szélesebb aspektusait ölelik fel. Ez tapasztalható például a család, az etnikai csoport vagy a szomszédság közösségi szervezetek esetében. A kétféle szervezet a gyakorlatban azért mégsem válik el teljesen egymástól, hiszen a formális közösségeken belül működniük kell a nem szerep-vezérelt viszonyoknak is a hatékonyság érdekében.

További definíciós és koncepcionális problémákat vet fel a nem területiális közösségek vizsgálata, melyek esetében nem határozható meg egyértelműen, hogy ki tagja a közösségnek, és ki nem. Az erre adott válaszok a közösségformálás elveit is tükrözik, ám ezeknek az elveknek a rögzítése vészesen közel viszi a közösséget a formális szervezetekhez. A területiális közösségek esetében a fizikai terület oly nagy méretekben is megszabható, hogy egy egész nemzet, vagy az egész világ belefér (Warren, 1978). Társadalmi szempontok alapján

érdemes a közösség földrajzi határait annyira leszűkíteni, mely lehetővé teszi a tagok számára, hogy a területen szokásos mindennapi életmódot behatóan ismerjék (Sills, 1968).

Magában a szociológiában német területen jelentek meg az első elméleti reakciók a közösség problematikára. Mindenek előtt Ferdinand Tönnies 19. század végi „Közösség és társadalom” című munkáját kell megemlítenünk. Megközelítése a tradicionális kistelepülésekre jellemző szoros és erős, stabil kötelékekre épülő közösséget (Gemeinschaft) és az elidegenedett, lazább kapcsolatokra épülő nagyvárosi társadalmat (Gesellschaft) állítja szembe egymással. Míg az előbbit a homogén kultúra és normarendszer jellemzi, addig az utóbbit a kulturális heterogenitás és a gyors változások által határozható meg (Tönnies, 1983). Bár dichotóm koncepciója ideáltípusokat, szélsőségeket ír le, mégis elmondhatjuk róla, hogy a mai napig hatással van az aktuálisnak tekinthető közösségfogalmakra.

Egy másik klasszikus, Max Weber felfogása (annak fogalmi cizelláltsága miatt) művéből vett hosszabb citációt igényel. Szerinte „... 'közösségnek' nevezzük a társadalmi kapcsolatot, ha a társadalmi cselekvést – az egyes esetben, vagy az esetek nagy átlagában, vagy a tiszta típusban – a résztvevők szubjektíve átértzett (érzelmi-indulati vagy tradicionális) összetartozáson alapuló beállítottság jellemzi. 'Társulásnak' nevezzük a társadalmi kapcsolatot, ha a társadalmi cselekvést racionálisan (érték- vagy célracionálisan) motivált érdekkiegyenlítődéson vagy ugyanígy motivált érdekkapcsolódáson alapuló beállítottság jellemzi. [...] A társadalmi kapcsolatok nagy többsége részben közösség-, részben társulásjellegű. Még a legracionálisabb, mégoly józanul kialakított és céljaiban teljesen egyértelmű társadalmi kapcsolat (pl. a vevőkör) is teremthet olyan érzelmi értékeket, amelyek a szándékolt célon túlnőnek. Fölöttébb különböző mértékben persze, de valamiképpen minden olyan társulás hajlamos erre, amely túl azon, hogy a tényleges cselekvés valamilyen céllal rendelkező egyesülés keretében megy végbe, hosszú távra szóló társadalmi kapcsolatokat teremti a résztvevő személyek között – mint mondjuk az egy katonai alakulatban szolgálók, ugyanabba az iskolai osztályba járók, ugyanabban az irodában vagy műhelyben dolgozók között létrejött társulás –, s nem szorítkozik eleve egy-egy konkrét dologi teljesítményre. Ám ugyanígy előfordulhat a fordítottja is, az ti., hogy egy szokásos érteleme szerint közösségjellegű társadalmi kapcsolatot a résztvevők – mindnyájan vagy néhányan – teljesen vagy részben célracionális irányultságú kapcsolatként kezelnek. A családot például tagjai – nagyon különböző mértékben – érezhetik közösségnek, illetve kihasználhatják társulás gyanánt” (Weber, 1967: 66–67).

Talcott Parsons és követői egy átfogóbb fogalom a „társadalmi rendszer” felől közelítették meg a közösség fogalmát. Mint ezzel kapcsolatban Szelényi Iván kiemeli, „a társadalmi rendszert igen általánosan határozták meg, társadalmi rendszernek nevezve minden olyan társadalmi alakulatot, interakció rendszert, ahol a cselekvők meghatározott szituációban közös magatartásszabályok, normák, értékek által szabályozva lépnek egymással kapcsolatba” (Szelényi 1973: 15). Ugyanakkor ebből nyilvánvaló, hogy a közösség központi szerepet játszik a parsonsi rendszerelméletben. Elmélete szerint a szocietális közösség, mint integratív alrendszer elsődleges funkciója abban rejlik, hogy meghatározza a lojalitás kötelezettségét a szocietális kollektivitással szemben. Maga a lojalitás tulajdonképpen egy válasz a kollektív érdekek felhívásaira. A szocietális közösség amellett, hogy az egymást átható kollektivitások és kollektív lojalitások bonyolult hálózatát képezi, funkcionálisan differenciált és erősen szegmentált. Ilyenek például a rokonsági-háztartási egységek, üzleti egységek, egyházak, kormányzati egységek, vagy nevelési kollektivitások, melyek mind differenciálódtak egymástól (Parsons, 1988).

A kortárs szociológia jelentős alakjai közül Robert D. Putnam többek között a közösségi élet eróziójának és a civil részvételi hajlandóság gyengülésének kérdéskörét vizsgálta az amerikai társadalomban. Az elmúlt három évtized során tapasztalható folyamat okaira választ keresvén a következő főbb megállapításokra jutott: az értékek és normák, illetve az általuk determinált társadalmi aktivitások jellemzőinek változásai háttérben radikális, generációs háttérű átalakulási folyamat áll. E folyamat elemei a következők: (a) társadalmi időkeret beszűkülése, a növekvő pénzügyi szorongási tünetek (a kétkeresős családmódel és a gazdasági átstrukturálódás következményei); (b) a mobilizációs és a szuburbanizációs folyamatok; (c) a technológiai változások, a tömegmédia társadalmi szerepvállalásának kibővülése; (d) a generációs változások a civil szerepvállalási hajlandóságban; (e) a társadalmi értékek átstrukturálódása. Végkövetkeztetése szerint a közösségi részvétel fejlesztésének, a sikeres és fejlődő társadalomnak alapvető feltétele az individualizmus és a kollektivizmus kategóriáinak újragondolása, illetve a bizalom, az önkéntesség és a társulási hajlam megléte. Mindezek megvalósítását egyrészt a társadalmi tőke újraélesztésével tartja elképzelhetőnek, melynek két szinten – kollektív és individuális – kell végbemennie. Másrészt pedig a különböző társadalmi szinteken és szférákon belüli, ill. közötti újrapcsolódási pontok megtalálása is döntő (Putnam, 2000).

A 20. század második felében egyre elterjedtebb lett az empirikus közösségkutatás, mely rávilágított a kapcsolatok, a kapcsolati háló jelentőségére. Ennek

egyik úttörőjeként Mark Granovettert tartjuk számon, akinek „A gyenge körések ereje” című műve számos tudományág tudósait meghihlette az általa felfedezett társadalmi törvényszerűségek saját tudományterületre való átültetésére. Egy interjúsorozat és kérdőíves felmérés eredményeképpen Granovetter rájött arra, hogy a gyenge kapcsolatok révén az emberek könnyebben jutnak munkához, mint amikor legközelebbi barátai próbálnak nekik segíteni. Ennek okai között szerepel egyrészt az, hogy a szoros kapcsolatok hálózatai igen homogének, legtöbb esetben jelentős mértékben fedik egymást. Ezt a megfigyelést kiterjesztette más helyzetekre, felhasználva a szociálpszichológia ismert kísérleteinek eredményeit (pl. Milgram megállapítását, mely szerint hat ismerősön keresztül a világon bárkit ismerünk). Granovetter arra a következtetésre jutott, hogy a gyenge kapcsolatok szerepe igen fontos a társadalmi hálózatok stabilitásának fenntartásában, ezek jelentik az összekötő kapcsot a különálló szűkebb csoportok, közösségek között, bővítve a lehetőségek repertoárját az egyének számára (Granovetter, 1973, 1974).

A gyenge kapcsolatok jelenőségére további szerzők is rávilágítottak. Degenne és Forse francia társadalomkutatók részletes kapcsolatháló-elemzést végeztek. Egyik konklúziójuk szerint például a nők informális kapcsolataik (illetve az azokhoz kapcsolódó csevegések, pletyka) által járulnak hozzá a társadalom stabilitásához (Csermely, 2004, Degenne–Forse, 1999, Szvetelszky, 2002). Cross és Parker (2004) szerint a cégek nem véletlenül igyekeznek lehetőséget nyújtani az informális, gyenge kapcsolatok kialakítására, hiszen ez által javul a folyamatosan változó környezetben elengedhetetlen alkalmazkodás képessége és fenntartható a stabilitás.

A modern társadalmi gondolkodásban jelentős szerepet játszik a közösség emberi kapcsolatok hálózataként történő felfogása, ami az elmúlt évtizedekben gyakorlatilag önálló paradigmává nőtt ki magát. Ennek kapcsán több kutatói teljesítményt is kiemelhetünk.

Barry Wellman szerint a személyes hálózati közösség fogalmának alapját a közös lokalitás helyett a reciprocitás képezi. Wellman a közösséggel kapcsolatban olyan álláspontot fejtett ki, mely szerint a társadalmak inkább hálózatokként (és hálózatok hálózataként) értelmezhetők, mint összekötött csoportokként egy hierarchikus struktúrában. Újabban Wellman az individualizált hálózatokra (avagy az ún. behálózott individualizmusra) fektette a hangsúlyt, ezzel is hozzájárulva kapcsolatháló-elemzés elméletéhez. Tanulmányaiban Wellman a hálózati társadalmak három főbb pontjára összpontosít: a közösségre, a munkára és a szervezetekre. Állítása szerint a közelmúltban tapasztalt technológiai fejlődés hatására az egyén közössége szociális és térben is szerteágazódik (Wellman, 1979).

Roxanne Hiltz és Murray Turoff „A hálózati nemzet” című könyvükben amellett érvelnek, hogy a számítógépek által támogatott kommunikáció jelentősen meg-

változtathatja a társadalmat. Előrelátásuk különösen azért figyelemre méltó, mert a könyv jóval az internet elterjedése előtt íródott. Nem mellékesen Hiltz és Turoff voltak az elődei egy korai számítógép által támogatott kommunikációs rendszernek, az úgynevezett EIES-nek (Hiltz–Turoff, 1978).

„Nagyhatású művében („A hálózati társadalom kialakulása”) makroszintre emelte a hálózati problematikát Manuel Castells is. Szerinte ugyanis a hálózatok egyenesen társadalmunk új szociális morfológiáját jelentik. Egy interjúbán a következőképpen jellemezte a hálózati társadalom kifejezést: „... egy társadalom, ahol a legfontosabb társadalmi struktúrák és tevékenységek elektronikusan működtetett információs hálózatok köré szerveződnek. Tehát itt nem csak hálózatokról vagy társadalmi hálózatokról van szó, mivel a kapcsolat hálózatai a szociális szerveződés nagyon régi formái. Olyan társadalmi hálózatokról van szó, melyek feldolgoznak és kezelnek információt mikro-elektronikus technológia segítségével.” A hálózati logika diffúziója lényegesen átalakítja a gyártás, tapasztalat, hatalom és kultúra működését és eredményét. Maga a hálózati társadalom túlmutat az információs társadalmon. Castells jól látja, hogy a modern társadalmakat nem csupán a technológia határozza meg, hanem kulturális, gazdasági és politikai tényezők is. Ezek együttesen alkotják a hálózati társadalmat, illetve olyan tényezők is formálják még, mint a vallás, a kulturális nevelés, a politikai szervezetek és a társadalmi státus. Ezek a tényezők sokféleképpen alakítják a társadalmat: előremozdíthatják vagy akár akadályozhatják is a fejlődésben.

Érdekes és ezért említésre méltó eleme Castells koncepciójának az „áramlatok tere” (Space of Flows). Ez egyfajta kommunikációk hálózata, amelyeket olyan „hubok” (gócpontok) határoznak meg, ahol ezek a hálózatok kereszteződnek. Meglátása szerint például a városi elit nem kötődik egyetlen kifejezett helyszínhez sem, csupán az áramlatok teréhez. Castells amellett érvel, hogy a valódi hatalom a hálózatokon belül található, nem pedig globális városokban koncentrálódik, ami ellentétben áll azokkal az elméletekkel, amelyek a városokat hierarchikusan rangsorolják (Castells, 2005).

Jan van Dijk szerint azonban a modern társadalom még csak úton van a hálózati társadalom felé. Abból indul ki, hogy a modern társadalmak lényegét az információ jelenti, a hálózatok pedig annak a szerveződési formáit és (infra) struktúráit alakítják ki. Nézőpontja szerint a hálózati társadalom kapcsolatait egyre növekvő mértékben szervezi a médiahálózatokon keresztül, melyek szép lassan átveszik a szemtől-szembe történő kommunikáció helyét, vagy legalább is kiegészítik azt. A személyes kommunikációt digitális technológia helyettesíti. Mindez azt jelenti, hogy a szociális- és médiahálózatok alakítják a szerveződés legfőbb módját, valamint a modern társadalom legfontosabb struktúráit is. Van

Dijk „Hálózati Társadalom” (The Network Society) című könyvének az a következtetése, hogy a modern társadalom úton van a hálózati társadalommá való átalakulás felé, azt jelenti, hogy az interneten a személyközi-, a szervezeti- és a tömegkommunikáció egyesül. Az internet használata az „egész világot” beviszi az otthonokba és a munkahelyekre. Ráadásul az internet típusú média fejlődése a köztudatban a huszonegyedik század első évtizedében idővel „normális médiává” változtatja azt, mivel a lakosság többsége elkezd használni, valamint anyagi érdekek fűzik a gazdasághoz, politikához és a kultúrához. Ez azt jelenti, hogy a papír alapú kommunikáció elavulttá válik; az újság és a levél nem lesz több mint az információ terjesztésének antik formája (van Dijk, 2006).

Az információ és a kommunikáció társadalomszervező szerepét vizsgálók közül komoly figyelmet érdemelnek Matthew Wall Smith kutatásai. Tanulmányaiban az internetre inkább közinfrastruktúráként tekint, s nem egyfajta értékesíthető eszközként, ami egybecseng azzal, ahogyan a társadalom általában szemléli azt. Jóslata szerint – és ezzel messze nincs egyedül – a jövőben minden hagyományos kommunikációs formát felváltják a számítógépes-elektronikus eszközök által támogatott formák. Ez felhívja a jelenlegi spektrum határait, létrehozva a terjeszkedési lehetőséget olyan területeken, mint a telekommunikáció. Ez az expanzió fellendülést fog hozni a telekommunikációs iparban, új munkahelyeket létrehozva az adott területen. Mindezek a társadalmi igények folyamatos változását eredményezik. Ahogy minden nappal fejlődik a technológia, a világ egyre inkább a számítógépek – valamint a napjainkban fejlett technológiának tartott eszközök – körül fog forogni. A társadalom szélesedése magával vonja a kommunikációs lehetőségek szélesedését, illetve relevanciájuk változását is: a szemtől-szembe történő kommunikációt, az emberi interakciót egyre inkább felváltja a technológia (Wall Smith, 2002).

A lehetséges jövőképeket és újonnan formálódó közösségeket vázoló teóriák mellett foglalkoznunk kell a hagyományos közösségek helyzetének kapcsolatos elképzelésekkel is. Ilyen például az ún. „harmadik hely” (Third Place) koncepciója, mely a hagyományos közösségek hanyatlásának ill. megszűnésének gondolatával foglalkozik. E hanyatlás okainak a háttérben általában a technológiai fejlődés hatására felgyorsuló világ, az erőteljes urbanizáció, a kapcsolatok elszemélytelenedése – egy szóval a globalizáció – áll a tudományos szakirodalomban. Ray Oldenburg teóriája szerint a közösségek hanyatlása összefügg az általa „Great Good Place”-nek nevezett terek megszűnésével. Eme bizonyos „Great Good Place” alatt Oldenburg azt a harmadik helyet érti, mely fontos szerepet játszik a mindennapi életünkben a munka és az otthon után. Ezen a bizonyos – semleges helyszínnak számító – harmadik helyen nyílik lehetőségünk találkozni közösségünk tagjaival a bejáratnál levetkőzve magunkról mindennemű

társadalmi státust és rangot; ezen a helyen a légkör inkább befogadó, mint kizáró. E helyeket Oldenburg az „informális nyilvános élet alapvető helyszíneinek” nevezi. Az, hogy a hagyományos értelemben vett kocsmá, templom és egyéb ingyenes vagy olcsó helyek megszűntek, sokakban növelte a közösség hiányának érzését. Oldenburg szerint a közösségi élet újrateremtéséhez ezeknek a harmadik helyeknek a felélesztésére lenne szükség, ahol a közösség tagjai interakcióba tudnának lépni és fel, illetve meg tudnák ismerni kölcsönös kötődéseiket (Oldenburg, 1989).

A közösségi találkozásra alkalmas helyek megszűnése az urbanizáció velejárója. A városok területi és lakossági növekedése természetesen magával vonja az ismerősök véletlenszerű találkozásának lehetőségének a csökkenését. Richard Goodwin külön kiemelte az amerikai városok külvárosait, ahonnan hiányoznak azok a találkozási alkalmas helyek (kocsmá, sarki bolt, park stb.), ahol a szomszédok bízhatónak előre el nem tervezett találkáikban (Goodwin, 1974).

Újabb mozzanatot hozott a közösség problematika kutatásában a társadalmi tőke koncepciója, mely a közelmúlt olyan jelentős szociológusainak munkásságában játszott központi szerepet és vált népszerűvé, mint Pierre Bourdieu, James S. Coleman és Robert Putnam.

A francia szociológus Pierre Bourdieu három fajta tőkét különböztet meg: a gazdasági tőkét, a kulturális tőkét, valamint a társadalmi tőkét. Bourdieu értelmezésében a társadalmi tőke olyan erőforrás, mely az egy csoporthoz való tartozáson alapul. Az egyén társadalmi tőkéje függ egyrészt annak a kapcsolati hálónak a kiterjedtségétől, amelyet mozgósítani tud, másrészt a hálóba tartozó egyének gazdasági és kulturális tőkéjének méretétől. Instrumentálisan közelíti meg a fogalmat, a tőke birtokosainak az abból származó előnyeire összpontosítva, valamint a barátkozások megfontolt felépítésével a társadalmi tőke létrehozása céljából (Bourdieu, 1997).

James Coleman definíciója szerint a társadalmi tőke a társadalmi struktúra valamilyen rendszeréből tevődik össze, illetve megkönnyíti az aktorok cselekvéseit az adott struktúrán belül. Eszerint tehát minden társadalmi tőkének tekinthető, ami megkönnyíti a kapcsolati háló, reciprocitás, bizalom vagy társadalmi normák által generált egyéni vagy kollektív cselekvést. Coleman értelmezésében a társadalmi tőke egy semleges erőforrás, mely megkönnyít bármilyen módon történő cselekvést, bár társadalmi haszna kizárólag az egyéni felhasználás módjától függ (Coleman 1996, 1998).

Robert Putnam szerint a társadalmi tőke tulajdonképpen a társadalmi életnek azon jellemzőit – társadalmi kapcsolatok, normák, bizalom – foglalja magában, melyek lehetőséget nyújtanak a közös cselekvésre. Putnamnak és követőinek meggyőződése, hogy a kapcsolathálónak kulcsfontosságú szerepe van a demokrácia építésé-

ben és működtetésében. Szerinte a társadalmi tőke hanyatlásának lehetünk jelenleg szemtanúi az Egyesült Államokban, ami a kormányzatba vetett bizalom és a civil szférában való részvétel csökkenő mértékében érető tetten. Putnam azt is megemlíti, hogy a televízió és a városburjánzásnak fontos szerepe volt abban, hogy az Egyesült Államok kevésbé legyen „összekötve”. Szerinte a társadalmi tőke a bizalom mértékével és a közösségen belüli, illetve az egyének közötti reciprocitás mértékével jellemezhető (Putnam, 2000).²

A közösség-koncepciók irodalmából történő válogatásunk végén bemutatunk néhány kortárs magyar koncepciót, a hazai közösségkutatás köréből. Talán az egyik leginkább reflektált általános közösség-felfogás Hankiss Elemér nevéhez fűződik, aki szerint több feltétel teljesülése esetén beszélhetünk közösségről. E feltételek közé tartozik, hogy az adott csoportnak legyen közös célja, közös érdekei, közös értékrendje és ezek mellett elengedhetetlen a közösségképző „mi”-tudat is (Hankiss, 2004).

Ehhez képest egy értékalapú megközelítést képvisel például Bretter Zoltán filozófus – aki törekedvén egy modern közösség-definíció kialakítására – a következőképpen összegzi közösség-értelmezését: „a közösségnek saját morális és partikuláris okán joga van arra, hogy fenntartsa egyedi identitását, határait és örökségeit. Minden egyes közösség kultúrája, nyelve, hagyományai és erkölcsi sajátosságai hűségigényt teremtenek a közösség tagjai számára, olyan igényt, amely a tagok identitásából fakad. Minden közösség – éppen azért, hogy sajátosságát (partikularitását) megőrizhesse – előírásokat fogalmaz meg a tagjai számára, akik – azért, hogy egyediségüket (identitásukat) megőrizhessék, alkalmazkodnak az elvárásokhoz, azaz hűségesek a közösséghez” (Bretter, 2002: 40). Szerinte eme kettős kötődés szükséges ahhoz, hogy mind a közösség, mind az egyén megőrizze lényegét. Ezt a viszonyt az egyén és a közösség között a kultúra közvetíti, ami arra a tágabb értelmezésre enged következtetni, hogy minden nemzetet a kultúrája határozza meg.

Az interneten zajló közösségi kommunikációval, s így a virtuális közösségekkel foglalkozó megközelítéseket képviseli Vályi Gábor tanulmánya (Vályi, 2004). Ő a közösségkutatás fogalomrendszerét az interneten kommunikáló közösségek kutatása szempontjából strukturálja. Megállapítása szerint az internetes közösségek nem feltétlenül korlátozzák az interakciót a virtuális világra, sőt, olykor inkább pont elősegítik a személyes kontaktusok kialakítását olyan emberek között, akiket valamilyen paraméterek alapján egy közösségbe tartozónak nevezhetünk. Az internet

2 Léteznek természetesen olyan társadalmi tőke-koncepciók, melyek Putnamhoz képest „individualizáltabb” felfogást képviselnek. Például Nan Lin szerint ez a tőke végeredményben a társas kapcsolatokba történő befektetés, melyet a piaci megrerülés reménye motivál (Lin, 2001).

penetrációjának jelentős mértéke azt eredményezi, hogy egyre kevésbé választhatjuk külön a hagyományos interakciókra épülő közösségi életet az online kommunikáció által támogatottól; Vályi megállapítása szerint a kettőt együtt érdemes csak vizsgálni, nem pedig szeparáltan.

A hazai network kutatás kapcsán megemlíthetjük Utasi Ágnes munkásságát is, aki többek között a társas kapcsolatokban jelenlévő bizalom és szolidaritás különböző aspektusainak vizsgálatával is foglalkozott. A közösségi kapcsolatok iránti igényt tapasztalatai szerint elsősorban az anyagi jólét, azaz a materiális tőke és a műveltség, vagyis a kulturális tőke alakítja legerősebben: nagyobb eséllyel alakul tágabb közösség megfelelő anyagi jólét és magasabb iskolai végzettség esetén. Meglátása szerint: „A közösségi igény és a közéletiség csak abban az esetben lehetne többek szükséglete, ha a materiális és kulturális források rétegek közötti egyenlőtlensége csökkenne, s ez többek számára tenné lehetővé a közösségi-közéleti szükségletek szintjének emelkedését” (Utasi, 2008: 60).

Felhasznált irodalom

- Angelusz R. – Tardos R. (szerk.) (1991): *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, Magyar Közvéleménykutató Intézet.
- Angelusz R. – Tardos R. (1991): *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Budapest, ELTE Szociológiai Intézet.
- Angelusz R. – Tardos R. (1988): *Válogatás a kapcsolathálózati elemzés irodalmából*. Szociológiai Figyelő, 3. sz. 3–14. p.
- Barnes, J. A. (1990): *Models and Interpretations: Selected Essays*. Cambridge, Cambridge University Press
- Bourdieu, P. (1983): *Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital*. In: Reinhard Kreckel (szerk.): *Soziale Ungleichheiten* (Soziale Welt, Sonderheft 2). Goettingen, Otto Scharitz & Co. pp. 249.
- Bourdieu, P. (1997): *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*. In: Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Válogatott tanulmányok. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 156-177.
- Bretter Z. (2002): *A közösség meghatározásának nehézségeiről*. Regio (13) 2002. 4. 39–51.
- Castells, M. (2005): *A hálózati társadalom kialakulása*. Budapest, Gondolat.
- Coleman, J. S. (1996): *Társadalmi tőke*. In: Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.): *A gazdasági élet szociológiája*. Budapest: BKE Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszék, 99–129.

- Coleman, J. S. (1998): *A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében*. In Lengyel Gy.–Szántó Z. (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és a kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: Aula Kiadó, 11–43.
- Craven, P. – Wellman, B. (1973): *The Network City*. Sociological Inquiry 43: 57–88.
- Cross, R. – Parker, A. (2004): *The Hidden Power of Social Networks*, Harvard Business School Press, Boston MA, USA.
- Csepeli Gy. (1997): *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris.
- Csermely P. (2004): *A rejtett hálózatok ereje*. Budapest, Vince Kiadó.
- Degenne, A. – Forse, M. (1999): *Introducing Social Networks*. London, SAGE Publications.
- Van Dijk, J. (2006): *The Network Society : Social aspects of new media*. London, GB, Sage.
- Freilich, M. (1963): *Toward an Operational Definition of Community*. Rural Sociology, 29 (June, 1963), 118.
- Fukuyama, F. (1997): *Bizalom*. Budapest, Európa.
- Fukuyama, F. (1999): *Social Capital and Civil Society*. In: Second Generation Reforms, IMF, Washington.
- Fukuyama F. (2000): *A nagy szétbomlás: az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése*. Budapest, Európa.
- Goodwin, R. N. (1974): *The American Condition*. In. The New Yorker (28 January), 38
- Granovetter, M. (1973): *The Strength of Weak Ties*. American Journal of Sociology. 78, 1360–1380.
- Granovetter, M. (1974): *Getting a Job: A Study of Contacts and Careers*. Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Granovetter, M. (1988): *A gyenge kötések ereje. A hálózatelemzés felülvizsgálata*. Megj.: Angelusz R. – Tardos R. (szerk.): Válogatás a kapcsolathálózati elemzés irodalmából. Szociológiai Figyelő..
- Hamman, R. (1997): *Virtual Communities*. Issue 2.
- Hankiss E. (2004): *Társadalmi csapdák és diagnózisok*. Budapest. Osiris Kiadó.
- Heller Á. (1970): *A mindennapi élet*. Budapest, Akadémia Kiadó.
- Hillery, G. A. Jr. (1955): *Definitions of Community: Areas of Agreement*. Rural Sociology 20: 111–123.
- Hillery, G. A. Jr. (1968): *Communal Organizations: A Study of Local Societies*. Chicago, University of Chicago Press.
- Hiltz, S. R. – Turoff, M. (1978): *The Network Nation*. Reading, MA, Addison-Wesley.

- Lin, N. (1999): *Building a Network Theory of Social Capital*. Connections, 22(1) 28-51.
- Lin, N. (2001): *Social Capital*. Cambridge, University Press.
- Lyon, L. (1999): *The Community in Urban Society*. Waveland Press.
- Maslow, A. H. (1943): *A Theory of Human Motivation*. In: Psychological Review, 1943., 50., 370–396.
- Mérei F. (1975): *A cselekvés szerkezete és a közösségi dinamika – Kurt Lewin pszichológiája*. In: Csoportdinamika. Válogatás Kurt Lewin műveiből. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Merton, Robert K. (1980): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest, Gondolat.
- Oldenburg, Ray (1989): *The Great Good Place*. New York, Paragon Books.
- Parsons, T. (1988): *A társadalmi rendszer*. In: Talcott Parsons a társadalmi rendszerről. Szociológiai Füzetek, 45. kötet. Budapest, ELTE Szociológiai Intézet.
- Portes, A. (1998): *Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology*. Annual Review of Sociology, 24, 1–24.
- Putnam, R. D. (2000): *Bowling Alone. The Collapse of American Community*. New York, Simon & Schuster.
- Sills, D. L. (szerk., 1968): *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Volume 10. New York: The Macmillan Company & the Free Press.
- Szelényi I. (szerk., 1973): *Városszociológia*. Budapest, KJK.
- Szelényi I. – Nemes F. (1967): *A lakóhely, mint közösség*. Budapest, Akadémia Kiadó.
- Szvetelszky Zs. (2002): *A pletyka*. Budapest, Gondolat.
- Tönnies, F. (1983): *Közösség és társadalom*. Budapest, Gondolat.
- Utasi Á. (2008): *Éltető kapcsolatok. A kapcsolatok hatása a szubjektív életminőségre*. Bp. Új Mandátum
- Vályi G. (2004): *Közösségek hálózati kommunikációja*. In: Szociológiai Szemle, Vol.14. No. 4. p. 47-60.
- Vercseg I. (1993): *Közösség. Eszme és valóság*. Parola füzetek. Budapest, Közösségfejlesztők Egyesülete.
- Wall-Smith, M. (2002): *The Network Society: A Shift in Cognitive Ecologies?* First Monday, volume 7, number 9 (September 2002).
- Warren, R. L. (1978): *The community in America* (3rd ed.). Chicago: Rand McNally.
- Weber, M. (1967): *Gazdaság és társadalom*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

- Wellman, B. (1979): *The Community Question: The Intimate Networks of East Yorkers*. American Journal of Sociology 84 (March): 1201-31.
- Wellman, B. (1988): *Structural Analysis: From Method and Metaphor to Theory and Substance*. Pp. In: Social Structures: A Network Approach (szerk.: Wellman, Barry – Berkowitz, S. D.). Cambridge, Cambridge University Press.
- Wellman, B. (2001): *Physical Place and Cyber Place*. International Journal of Urban and Regional Research.

X 113243

OT, 12

Kiadta:

Belvedere Meridionale

6725 Szeged, Hattyas sor 10.

www.belvedere.meridionale.hu

Felelős kiadó: Szegfű László

Kiadóvezető: Jancsák Csaba

Korrektúra:

Farkas Eszter, Pécsi Vivien, Seres Andrea

Tördelés, borító:

ElektroPress Stúdió

www.elektropress.hu

Nyomta:

Bába és Társai Kft, Szeged

„A közösséghez tartozás, s a vele járó »mi tudat« nélkülözhetetlen az emberek biztonságérzetéhez és társadalmi integrációjához. Ezt az érzést és tudatot leginkább a közvetlen közösségi kapcsolatok adják, ahol a tagok ismerik egymást, s ennek nyomán erősebb lehet közöttük a bizalom és a szolidaritás.

A rövid távú érdekek nyomása alá került mai ember mind inkább felismeri az összefogásban rejlő erőt és annak szükségszerűségét. Napjaink társadalmában ugyanis a kockázatok oly nagyok, a gyors változások miatt a biztonság oly kicsi, a feltételek oly nagymértékben kiszámíthatatlanok, hogy bárki rászorulhat a közösségi szolidaritásra.

Ugyanakkor a makro-társadalom jó működésének is nélkülözhetetlen alapja az állampolgárok »közösségi beszéde«, eszmecseréje, maga a »köz« élet, ennek pedig feltétele a közösségi kapcsolathálóban élő aktív állampolgár.”

Utasi Ágnes

ISBN 978 963 9573 54 3

9 789639 573543

BELVEDERE
MERIDIONALE